

**ÇEVRE DEVLETİ :
CUMHURİYET'İN
GİZLİ NİTELİĞİ**

Haklar ve Araştırmalar Derneği

ÇEVRE DEVLETİ: CUMHURİYET'İN GİZLİ NİTELİğİ

Yayına Hazırlayan: Tolga Şirin
Yayınlayan: Haklar ve Araştırmalar Derneği
Tasarım Konsept ve Uygulama: İbrahim Özvarış

Yayın Tarihi: Kasım 2022
Yayın No: 11

ÇEVRE DEVLETİ: CUMHURİYET'İN GİZLİ NİTELİğİ

e-ISBN: 978-605-72842-0-4
©HAD

Adres: Meltem mahallesi, 6.cadde 21.sokak Yuva Apartmanı,
Kat 3, Daire 11 Muratpařa / Antalya
0242 238 00 38
haklarvearastirmalar@gmail.com
haklarvearastirmalar.org

**ÇEVRE DEVLETİ:
CUMHURİYET'İN
GİZLİ NİTELİĞİ**

İçindekiler

GİRİŞ

ÇEVRE DEVLETİ

ÜLKE

İNSAN

EGEMENLİK

TÜRKİYE'DE ÇEVRE
DEVLETİNİN
POTANSİYELLERİ

Sunuş

Elinizdeki çalışmanın konusu, daha çevreci bir anayasa ve devletin mümkünlüğü sorunudur. Bu sorunun hareket noktası ise bugün dünyanın farklı yerlerinde yükselen “çevresel anayasalcılık” (*environmental constitutionalism*) hareketi ve bu hareketin içinde her geçen gün güçlenen biçimde savunulan “çevre devleti” (Umweltstaat) belirlemesi.

Çalışma, Haklar ve Araştırma Derneği'nin sürdürdüğü bir proje kapsamında verdiğim eğitimde kullandığım ders notlarına dayanıyor. Derneğin benden istekleri doğrultusunda bu notları bir kitapçığa çevirmeyi yerinde gördük. Bu notlara ilişkin iki not düşmem gerekiyor.

Öncelikle daha kapsamlı bir çalışma için bir tür eskiz kabilinden aldığım bu notların sonraki bir çalışmanın taslağı ve ön adımı olarak algılanmasını isterim.

İkinci olarak ise, çevreci bir devletin mümkünlüğü sorgulamasının, politik ekonomiden, toplumsal koşullardan ve siyasal dengelerden bağımsız yapılamayacağını kabul ediyorum. Fakat bu kabulüme rağmen, konuyu metodolojik olarak hukuk merceğinden ele almaya çalışmanın,

bu gerçekleri yadsımak anlamına gelmeyeceğini düşünüyorum. Bu nedenle çalışmanın bu kayıtlarla okunmasını isterim.

Bu iki nottan sonra çalışma hakkında bilgi vermek gerekirse; kitapçık, kısa kavramsal açıklamalara yer veren bir giriş ile başlayacak. Ardından “çevreci devlet” kavramını genel hatlarıyla tanıtır ve devletin üç ögesini, çevreci bir perspektiften gözden geçirmeyi tasarlıyorum. Bu ögelerden “ülke” ögesinin bir hamaset nesnesi olması gerekiyor. Ülke başlığı altındaki mantık bu olacaktır.

Ülkenin diğer pek çok şeyin yanı sıra ekolojik de bir değer taşıdığını işleyecek ve ülkeyi, ülkedeki doğal varlıkların, hayvanların ve hatta henüz doğmamış gelecek kuşakların korunması gerekliliğiyle birlikte kavramaya çalışacağım.

“İnsan” ögesi ile ilgili başlıkta çevresel insan hakları hakkında genel nitelikte bilgiler sunacak ve insanlararası ilişkilerde çevreciliğin “kamucu” yönlerinin ağır bastığını anlatacağım.

Diğerlerine göre biraz daha uzun olması muhtemel son başlığın

konusu “egemenlik” olacak. Bu başlığın altında egemenliği, önce klasik anlatıma koşut bir sıralamayla ele alıp konu çevre olduğunda dış egemenliğin bağımsızlıkçı yönünü uluslararası dayanışmayla ilişkilendireceğim.

Devamında, “iç egemenlik”teki demokrasi/ulusal egemenlik yaklaşımının çevreci yurttaşlıkla anlam bulduğunu ortaya koyacağım. Daha sonra ise yasama, yürütme ve yargı erklerinin her üçünün de çevreci biçimde değişimi için mümkün olan bazı anayasal öneriler ve örnekler sunacağım.

Daha derinlemesine bir çalışma için ilham verici bir ön adım olması beklentisiyle iyi okumalar dilerim. Bu vesileyle ekoloji mücadelesine çok değerli katkılar sunan değerli dostlarım Dr. İlgin Özkaya Özlüer ile Dr. Fevzi Özlüer’e bana ve bu esere katkıları için, keza minik İlyaz Özlüer’e de daha güzel bir geleceğe dönük umut sağladığı için teşekkür etmek isterim. Son olarak, metne olan redaksiyon katkısı için Seda Özkan’a çok müteşekkirim.

Tolga Şirin
Ankara-İstanbul Treni
09/11/2022

GİRİŞ

GİRİŞ

Konuya bazı temel kavramlara dair açıklama yaparak girelim.

Anayasalcılık kavramının anlamı aşığı yukarı bellidir. Geniş anlamıyla anayasalcılık, hükûmet yetkilerinin hukuken sınırlandırılmasını mümkün ve gerekli sayan; bu yetkilerin kullanılmasını ve meşruluğunu, söz konusu sınırlandırmaların gözetilmesine bağlı gören bir politik hareket olarak ifade edilebilir. Anayasalcılığın liberal temelleri bu bağlamda erkler ayrılığını ve temel hak ve özgürlükler rejimini iktidarı sınırlama aracı olarak öne çıkarır.

Anayasalcılığın cumhuriyetçi yorumu ise anayasa kavramını salt hukuksal olarak görmez, genel olarak devletin bir kurum olarak varlığına ilişkin politik süreçle ve realist anlamda kurullarla birlikte kavrar. Bu bağlamda siyasal katılım biçimleri en önemli keyfilik karşıtı araçlardan biri olarak görülür. Her iki yaklaşımın da ortak keseninden hareketle bir tanım yapacak olursak anayasalcılık, “*keyfî iktidarı önleme çabası*” olarak nitelendirilebilir.

Devlet kavramının tanımı ise bu çalışmanın kapsamını aşacak denli tartışmalıdır. Gelgelelim hukuk literatüründe biçimsel bir yaklaşımla basit bir tanımlama yapılmaktadır. Georg Jellinek’in “*üç öge öğretisi*” (*Drei-Elemente-Lehre*) uyarınca devlet belli bir ülkenin ve o ülkedeki insan topluluğunun üzerinde kurumlaşmış bir siyasal iktidarı ifade eder.¹

Ülke, halk ve egemenlik biçimindeki bu

üç ögeden oluşan tanım, meri hukukta da kabul görmekte hatta bazı belgelere de yansımaktadır.

Örneğin 1933 tarihli Devletlerin Hak ve Görevlerine ilişkin Montevideo Sözleşmesi bu öğeleri yansıtan bir metin olmuştur. Devletin, uluslararası hukuka sahip bir kişi olarak

- (a) kalıcı bir nüfus;
- (b) tanımlanmış bir bölge;
- (c) hükûmet ve
- (d) diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesine sahip olması gerektiğini söyleyen Sözleşme, “*bir devletin siyasi varlığının, diğer devletler tarafından tanınmasından bağımsız*” olduğunu da vurgulamıştır. Bu çalışmada da ayrıca bir tartışmaya girmeksizin bu devlet tanımından hareket ederek yol alınacaktır.

Zaten bilinegelen devlet ve anayasa kavramlarından ayrı olarak, çalışmanın esas odağı olan konuda ise kavramsal bazı açıklamalara gitmek gerekiyor. Şöyle ki; söz konusu harekete veya devlete ve anayasaya dair nitelemeler tek değildir. Örneğin kimileri, çevreciliği imleyen “*yeşil*” kavramını bu kurumlar ve hareketler için kullanmaktadır.²

Bu çalışmada da bu niteleme, pekâlâ anlatılmak isteneni yansıtıyor olabilirdi. Gelgelelim “*yeşiller*” biçiminde belli bir siyasal hareketin varlığı, bu nitelemeyi sadece belli bir politik görüşün sınırları içine hapsedme veya en azından öyle anlaşılma riski taşır. Ayrıca yeşilin Türkiye özelinde İslamcılık hareketiyle olan bağları, bu çalışmada olmasa da genel kullanımda kavram kargaşası yaratabilir. Bu nedenle bu sıfatı kullanmayı yerinde görmedim.

¹ Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, (Springer 1929)

² Türkiye’de örn. bkz. Serkan Köybaşı, *Ekolojik Krize Karşı Yeşil Anayasa*, (İstanPol, 2020).

Bunun dışında, (iddiaya göre) insan merkezci bir yaklaşımı yansıtmayan ve İngilizcedeki “earth” sözcüğünden türetilen “yeryüzü” kavramı bana tamamen ikna edici görünmüyor.³ Bu kavram, “gökyüzü” veya “yer altı” gibi kavramları dışlayan bir çağrışım içerir.⁴

Dahası, söz konusu hareketlerin içinde insan merkezci (örn. Bolivya Anayasası) yaklaşımlar da vardır ve bu türden çıkışları dışlamaktadır.⁵ Ayrıca bu nitelemede, insan merkezçiliğin karşısına çevre merkezçiliği⁶ yerleştirmek gibi bir kaygı varsa, bunun, insanı doğal düzenin sıradan bir nesnesi hatta düşmanı sayma eğilimine kapı araladığı da akılda tutulmalıdır.

Son olarak, bu bağlamda kullanılan bir diğer sıfat da ekoloji veya ekolojiktir.⁷ Ernst Haeckel'in 1866'da oikos (yuva) ve logos (bilim) kavramlarından türettiği ekoloji, canlıların birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilimi ifade eder. Konu, organizmalarla ve spesifik canlı popülasyonlarıyla ve onların etkileşimleriyle sınırlı değildir; duruma göre yer ve yaşam bilimlerinin birçok unsurunu içeren daha geniş bir alanı kapsamaktadır.

Dolayısıyla sözcüğün klasik anlamıyla tam bir örtüşme yoktur. Gerçi ekolojinin artık sadece fen bilimleriyle sınırlı

bir anlam taşımadığını dikkate almak durumundayız.

Ekolojik sorunların siyasal, ekonomik ve ideolojik yönleri, onun toplumsal sistemlerle birlikte kavranmasını dayatan bir gerçektir. Bu bakımdan 1980'li yıllardan itibaren yükselen, özellikle Bruno Latour'un öncülüğünde, insanlarla ve şeylerle ilişkileri sorgulayan bir akım olarak “politik ekoloji” ekolü gibi hareketler, ekoloji sözcüğüne bir siyasal sistem anlamı katmaktadır. Bu hareketlerin doğayı -sadece doğanın kendisi için- insanlardan bütünlüklü biçimde koruma ve alternatif bir sistem geliştirme erekleri kavramın içeriğini oldukça genişletmiştir.⁸

Fakat bu genişlik, çalışmaya konu devlet biçimi için fazladır. O zaman daha nötr bir kavrama dönmek gerekir. Bu kavram “çevre” olabilir. Klasik anlamıyla çevre, canlı ve cansız olan tüm varlıkları içerisinde bulunduran yeri imler. Hatta bu nedendir ki çevre kavramını “doğal çevre” ve “yapay çevre” olmak üzere iki alt başlıkta inceleyenler vardır.

Bu ayrıma göre doğal süreçlere bağlı olarak meydana gelen, yani herhangi bir canlının etkisi bulunmaksızın oluşabilen (dağlar, denizler ovalar vs.) kategori doğal çevreyi ifade ederken; doğal çevreden de büyük ölçüde yararlanılarak ama esasen insanlar tarafından meydana getirilen

³ Bu konuda bkz. Ranâ Göksoy, Yeni Bir Hukuk Paradigması İçin Küresel Yeryüzü Anayasaçılığı, Ulaş Karan (dan) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üni. 2018) Yazar, “environmental constitutionalism” kavramındaki etimoloji ve çeviri bilimi uyarınca “çevre” anlamına gelen “environmental” ifadesine “yeryüzü” diyerek, nesnel bir kavramı öznel biçimde çevirmektedir. Bu tutum, metodolojik olarak da tartışmalıdır.

⁴ Türkçeye özgü bu sorun bir tarafa, “land ethic” konusunda bkz. Aldo Leopold, “The Land Ethic”, A Sand County Almanac: And Sketches Here and There, (OUP 1949).

⁵ Çevre kavramının insan merkezçilikle sınırlı anlam taşıdığı iddiası da epey kuşkuludur.

⁶ Çevre merkezci yaklaşım, Arne Naes'in öncülük ettiği “Derin Ekoloji” hareketinin bir kabulüdür. 1970'li yıllardan itibaren, gelişmiş ülkelerdeki insanların refahını korumaya dönük insan merkezci bir yaklaşım olarak mahkûm ettikleri “siğ ekoloji”ye karşı “derin ekoloji” ekolü, sorunların insan merkezli olmayan bütünlüklü bir yaklaşımla ve kökten değişikliklerle çözülebileceğini savunur. Bu yoruma göre organizma ile çevre arasındaki ilişki aynı anda hem dışsal (örn. kuşun bir böceği yemesi) ve hem de içsel (bu eylemin kuşun doğasında olması) bir ilişkidir. Arne Naes, Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy (OUP, 1989), s. 28.

⁷ Mahmut Boynudelik (ed), Ekolojik Anayasa, (Yeni İnsan, 2011).

⁸ Örneğin Türkçede “toplumsal ekoloji” konusunda Murray Bookchin, Özgürlüğün Ekolojisi, (Sümer Yay., 2019).

biyotik olmayan fiziksel kategori (örn. barajlar, yollar, köprüler) yapay veya yapılandırılmış çevreyi anlatır.

Çevreci anayasa ve çevreci devlet, yapay oluşumları da konu edinir.⁹

Bu nedenle daha az tartışmalı olan ve yerleşik hâle gelen “çevre” kavramını kullanmak yerinde görünmektedir.

Fakat çevre dendiğinde çoğu kez insan merkezli tanımlar yapıldığının da farkında olmalıyız. Örnek vermek gerekirse Şili Yüksek Mahkemesinin, ağırlığı doğaya veren ama onun ötesindeki öğeleri de dışlamayan şu tanımı açıkça insan merkezcidir:

“Çevre, atmosferden toprağa, topraktan suya, bitkilerden hayvanlara, bir ekolojik sistemde organizmalar ile içinde yaşadıkları ortam arasındaki dengeyi sağlayan, dört bir yanımızı saran ve yaşamın filizlenmesini sağlayan her şeydir.”¹⁰

Bu türden bir yaklaşımdansa daha nesnel bir tutum geliştirmek için belki de çevreyi şöyle tanımlamak anlamlı olabilir:

“Varlıklar ve varlıkları etkileyen ya da etkileyebilecek olan belirlenebilir tüm etkenler.”

⁹ Gerçi her yapay ögenin bileşenlerinin son tahlilde doğadan geldiği ve bu anlamda doğal olduğu veya insan tarafından dönüştürülmemiş bir doğa kalmadığı için doğanın bittiği sınırları dikkate alındığında bu ayırım oldukça yüzeyseldir. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Steven Vogel, “Nature and (Built) Environment”, The Oxford Handbook of Environmental Political Theory, (OUP, 2015).

¹⁰ Pedro Flores et al. v. Codelco, División Salvador, No. Rol. 2.052, § 259.

2. ÇEVRE DEVLETİ
A. MİCHAEL KLOEPFER
B. KLAUS BOSELMANN
C. GELİŞMEKTE OLAN LİTERATÜR
D. HANGİ KAVRAM KULLANILMALI?

2. ÇEVRE DEVLETİ

Çevre devleti veya çevreci devlet kavramı benim buluşum değil. Bu kavramı Almanca literatürden esinlenerek kullanıyorum.

Fakat illaki bir kavramsal “mucit” arayışıdaysak, Trier Üniversitesi anayasa hukuku profesörü Michael Kloepfer ile Almanya'nın önde gelen uluslararası hukukçularından Klaus Bosselmann'ın adlarını anabiliriz. ¹¹

A. Michael Kloepfer

Michael Kloepfer, Almanya'nın önde gelen kamu hukukçularından biridir. Hem çevre hem de anayasa hukuku alanındaki eserleri özgündür. Kloepfer'in bu iki alandaki çalışmalarının buluşma noktası yazarın “Çevre Devleti” (*Umweltstaat*) isimli öncü eseridir. Bu eserdeki temel belirleme, dünyamızın sosyoekolojik bir krizle boğuştuğu ve bu krizin çevresel sorunlar konusunda yeni bir farkındalık yarattığıdır.

Yazar, söz konusu farkındalık uyarınca bütün kavramlar gibi kamu hukuku öğretisinin kabullerinin de yeniden ele alınması gerektiği biçimindeki sade bir belirlemeden yola çıkar. Bu çerçevede eserin temel savı, “devlet” kavramına ilişkin hukuk literatüründe kullanılagelen Jellinekyen üç öge öğretisinin ekolojik perspektiften gözden geçirilmesinin gerekliliğidir.

¹¹ Bu yazarların yazdıklarını farklı temellerde geliştiren isimler yok değildir. Örneğin Rudolf Steinberg “Ekolojik Anayasal Devlet” eserinde Bosselmann'ın savlarını tarihsel bir bağlama oturtarak işler. Yazara göre, güvenlik ve barışın güvence altına alınmasıyla başlayan anayasal yolculuk, maddi hakların ve usulü mekanizmaların tanınmasıyla ilerlemiş, ulusal egemenliğin kurumsallaşması ve genel oy ilkesinin benimsenmesiyle halka mal olmuş ve sosyal devlet ilkesiyle birlikte eşitlikçi bir biçim almıştır. Bu dört adım ardından güncel mesele, sosyoekolojik güvenliğin güvence altına alınmasıdır ve bunu da ekolojik anayasal devlet sağlar. Yazar, doğanın hak öznesi olması gerektiğini doğrudan savunarak veya “ekolojik hukuk devleti” kavramının yerine “ekolojik anayasal devlet” ifadesini kullanarak Bosselmann'ın savlarını iletmiş gibidir. Bkz. Rudolf Steinberg, *Der ökologische Verfassungsstaat*, (Suhrkamp, 1998).

Kloepfer bu bağlamda “çevre”yi, dördüncü bir öge olarak önerir ve klasik devlet teorisinin insan, ülke, egemenlik öğelerinin yanı sıra, çevreyi de esas aldığı denli bir “çevreci devlet teorisi”ne dönüşeceğini savunur. ¹²

Dikkat edilirse Kloepfer'in kavramlaştırması, bir başka Alman kökenli ilke olan “sosyal devlet”e (*Sozialstaat*) benzer. Sözcüklerdeki yapısal benzerliğin yanı sıra tanım itibarıyla da benzerlik vardır:

“Çevre devleti, bütün devlet siyasasında, doğal yaşamı korumanın devletin temel ödevi olduğu, çevrenin tali veya rastlantısal olarak değil her türlü kamusal eylem ve işlemde öncelikle korunduğu devlettir.” ¹³

Yani nasıl ki sosyal devlet, sosyal haklarla yakından ilişkili ve fakat ondan bağımsız program-ilke ise, çevre devleti de çevresel haklarla yakından ilişkili ama onu aşan bir program-prensipdir. Bu bakımdan çevre devleti; devleti, doğa lehine güçlendiren bir diskurdur. Fakat bundaki amaç, doğanın tahribatının yaratacağı yıkıcı sorunları önlemektir.

Çevre devleti, her türlü eylem ve işleminde çevreyi gözetmek zorundadır. Ayrıca insan hakları ile çevrenin korunması arasındaki adil dengenin kurulması, çevreyi korumaya dönük yeni mekanizmaların geliştirilmesi gibi ödevlerle de yüklüdür. Bu ödevler,

¹² Bkz. Michael Kloepfer, “Auf dem Weg zum Umweltstaat”, Michael Kloepfer (ed.), *Umweltstaat: Ladenburger Diskurs* (Springer, 1989), s. 39-78.

¹³ Bu tanım ve daha fazla ayrıntı için bkz. Michael Kloepfer, *Umweltstaat als Zukunft: juristische, ökonomische und philosophische Aspekte*, (Economica Verlag, 1994).

doğal afetlerin ve diğer ekolojik krizlerin neden olacağı “ekodiktatörlük” riskine karşı da bir tedbir olarak görülmektedir. Bu özellikler de sosyal devlet ilkesinin işlevleriyle benzerleşir.

Zira sosyal devlet ilkesi de liberal haklar ve girişim özgürlüğü ile sosyal haklar ve eşitlik arasında adil bir dengenin kurulması, sosyal güvencelerin korunması için yeni mekanizmaların geliştirilmesi ödevleri getirir. Bütün bu tedbirlerin amacı, diğer pek çok şeyin yanı sıra, sosyal adaletsizliğin yaratacağı krizlerden kaçınmak hatta bir görüşe göre “proletarya diktatörlüğü”nü de içeren sosyalist bir yönetimin kurulmasına karşı set oluşturmaktır. Yani krizi derinleştirmeden “sürdürülebilir” kılmak, çevre devletinin de amaçlarından biridir.¹⁴

B. Klaus Boselmann

Kloepfer'in çevre devleti yaklaşımının bir diğer benzerleştiği ilke de hukuk devletidir. Gerçi bu benzerlik, sosyal devlet ilkesinin “sosyal hukuk devleti” biçimindeki özümlemiş biçimi gibidir. Fakat yine de hukuk devleti ile çevreyi bağımsız olarak birleştirme eğilimi baskındır. Bu Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın 2015'te yayımladığı bir belgede geçen “hukukun çevresel üstünlüğü” (environmental rule of law) kavramlaştırmasına benzer. Bu metne göre hukukun çevresel üstünlüğü, sürdürülebilir gelişmenin merkezinde yer alır. Sürdürülebilir, şeffaf ve hukukun üstünlüğü temelinde yönetilen doğal

kaynaklar, sürdürülebilir gelişmenin motoru olduğu kadar barış ve adalet için bir platform olabilir.¹⁵

BM bünyesinde türetilen metinlere kadar yaygınlaşan bu yaklaşımı, esasen Klaus Bosselmann geliştirmiştir. “Doğa Adına: Ekolojik Hukuk Devleti Yolu” çalışmasında yazar, insanlığın çevreye verdiği zararın tarihinin, çevreyi korumanın tarihine göre çok daha eski olduğu belirlemesinden hareket eder. Ona göre çevrenin korunduğu en eski hukuk sistemlerinde dahi bu, insanların refahı, mülkiyetlerinin güvence altına alınması için yapılmıştır. Yani geleneksel olarak insanın arzuları, çevrenin korunmasından önce gelmektedir. Bu bakımdan kadim tarihte, insan merkezli “gelişme” öncelenmekte, doğanın korunması bu erek gerektirdiği denli dikkate alınmaktadır. Sanayi devriminden sonra ise ister bireyci ister materyalist amaçlarla olsun bu doğanın sınırlarını göze almayan gelişme tutkusu, doğayı aşırı yıpratmış, neoliberal çağda ise yeryüzünün sömürsü hiç olmadığı kadar yıkıcı bir hâl almıştır.

Dolayısıyla bu hırsı frenlemenin yolu da tıpkı “hukuk devleti” ilkesinde olduğu gibi iktidara dönük etik bazı sınırlar koymaktır. Bu sınırların ilhamı doğada yatmaktadır. Bu nedenle yeni çağın devleti ekolojik hukuk devletine dönüşmelidir.¹⁶

Bosellmann'ın yaklaşımı, Kloepfer'in “çevre devleti” kavramını göz ardı etmemekle birlikte onu, insan merkezci (antroposentrik) olmayan bir etik anlayışı ileri sürmüş olmakla geliştirme iddiasındadır.¹⁷ Bu anlayışın

¹⁴ Michael Kloepfer, “Droht der autoritäreökologische Staat”, Hubertus Baumeister (ed.), Wege zum ökologischen Rechtsstaat: Umweltschutz ohne Öko-Diktatur, (Eberhard Blottner Verlag, 1994), s. 42-50.

¹⁵ Bu belirleme ve iki kavram arasında kurulan diğer etkileşimler için bkz. <https://www.unep.org/es/node/8104> (Erişim: 10/09/2021)

¹⁵ Bu belirleme ve iki kavram arasında kurulan diğer etkileşimler için bkz. <https://www.unep.org/es/node/8104> (Erişim: 10/09/2021)

¹⁶ Klaus Boselmann, Im Namen der Natur: der Weg zum ökologischen Rechtsstaat, (Fischer Scherz, 1995)

¹⁷ Bunun aksi, çevre merkezci (ekosantrik) yaklaşımdır. Bu yaklaşım, doğanın insanı merkeze alarak ve onun yararına olduğu için korunması değil, insanı ekosistemin diğer bütün bileşenleriyle birlikte kavrayıp, doğayı kendine değer olarak korunması gerektiği düşüncesini savunur.

kurumlaşmış biçimi “Doğa Devleti” (*Naturstaat*) kavramlaştırmasında tecessüm eder. Yazara göre; “*ekolojik bir hukuk devleti*”nde (*ökologische Rechtstaat*) doğanın hakları bulunmalı ve bu haklar insan haklarından daha geride kalmamalıdır.

Bunun nedeni, insan ve doğa arasındaki diyalektik bağlıdır. İnsan olmadan doğa, doğa olmadan insan olmaz. İnsan doğanın bir uzantısıdır ama insan üretimi hukuk düzeninde doğanın menfaatlerini koruma ödevi de insanlardadır. Dolayısıyla bu konuda ortaya çıkabilecek çatışmalarda mesele, bu diyalektik daima akılda tutularak ve söz konusu birlik ve doğanın kendine özgü içkin değeri göz ardı edilmeden çözümlenmelidir. Bu içkin değere ancak bilimsel bilgi eliyle ulaşılabilir. Bu nedenle de devletin, özellikle lobi gruplarının manipülasyonlarına karşı daima uyanık olması özel önem taşımaktadır. Bosellmann’ın dikkat çekici bir diğer vurgusu da devletin ekolojik sorumluluğunun bazen bireysel hakların sınırlandırılmasını gerektireceğidir. Yazar bu savı ortaya atarken bir tür paradigma değişimi de önerir.

Modern anayasaların, “*endüstri toplumu*”nu esas alan kabullerinin, “*sürdürülebilir toplum*” lehine dönüştürülmesi gerektiği savı uyarınca anayasaların hukuku ve yargısal organları belli yönde davranmaya zorlaması (veya *daha iyimser bir ifadeyle “yönlendirmesi”*) bir gerekliliktir. Zira devletin planlı ve düzenli bir geçişi sağlamaması durumunda doğa, süregelen küresel sosyoekolojik kriz uyarınca bu değişimi kendisi dayatacaktır.¹⁸

C. Gelişmekte Olan Literatür

Alman öğretilerinde ulusal düzeyde biçimlenen bu teori, İngilizce literatürde uluslararası düzlemde genişlemiştir.¹⁹ Bu yönden James R. May ve Erin Daly’nin “*Dünyada Çevresel Anayasalcılık*” eseri²⁰ ile Lousi J Kotzé’nin “*Antroposende Küresel Çevresel Anayasalcılık*” eserleri özellikle anılmaya değerdir.²¹ Bu çalışmalardan ilki, farklı mevzuat ve içtihatlarla dağılan çevreci adımları bütünlüklü biçimde ele alarak, bir yandan geleneksel kamu hukuku öğretilerine farklı biçimde bakmaya diğer yandan teorinin küresel bir hukuk hareketine dönüşmesine temel sağlamaktadır. İkincisi ise bunu bütünlüklü ve politik bir perspektifle ortaya koymaktadır. Kotzé’nin bütünlüklü incelemesi, aslında şu ana kadarki hukuksal birikimin de bir bilançosu gibidir. Bu bilançoğa göre çevresel anayasalcılık, artık yadsınamaz bir fenomendir ve şu ana kadar on temel çıktı elde edilmiştir.²²

Çevresel anayasalcılık:

(1) Sadece hukuksal başlıklara indirgenemez. Normatif anlamda sosyopolitik ve hukuksal bir dönüşüm projesi olarak nitelendirilebilecek bu konudaki literatür gelişmektedir ve daha da gelişecek görünmektedir.

(2) Çevrenin gözetilmesini merkezi önemde

¹⁸ Bosellmann, “Der Ökologische Rechtsstaat: Versuch einer Standortbestimmung”, *Wege zum ökologischen Rechtsstaat: Umweltschutz ohne Öko-Diktatur*, s. 53-70.

¹⁹ Bu gelişmelerin Türkiye’de de yansıması olmuştur. Örneğin Ranâ Göksu’nun “*Küresel Yeryüzü Anayasaallığı*” isimli yüksek lisans tezini anmamak olmaz.

²⁰ James R. May ve Erin Daly, *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, Tolga Şirin ve Umut Orcan (çev.), (Ekoloji Kolektifi, 2018).

²¹ Louis J Kotzé, *Global Environmental Constitutionalism in the Anthropocene*, (Hart Publishing, 2016).

²² Kotzé, s. 152-153.

görür ve bu nedenle konunun anayasal düzeyde düzenlenmesi gerektiğini, ayrıca diğer anayasal değerler gibi güvence altına alınması gerektiğini savunur.

(3) Çevrenin gözetilmesini türler arasında ve türlerin kendi içinde, keza kuşaklar arasında ve kuşakların kendi içinde, haysiyetle ve bütünlüşmeyle birlikte bir adalet meselesi sayar.

(4) Bazı hukuksal araçlarla (hukukun üstünlüğü ilkesi veya temel hak ve özgürlüklerin ekolojik temelde ele alınması ve ekolojik sürdürülebilirlik gibi yeni ilkelerin geliştirilmesi yoluyla) çevreci bir yönetimi kurmaya dönük var olan yapıları dönüştürmeye yönelik bir harekettir.

(5) Çevre, devlet ve halkın ilişkilerini yeniden tanımlar ve çevrenin gözetilmesi için toplumda, devlet yönetiminde ve hukuk düzeninde ihtiyaç duyulan meşruluk temellerini sağlar.

(6) Çevrenin korunmasını, devletin, hukukun ve toplumun bütün işlevlerinin ön koşulu görür ve geleneksel devlet yönetimine ilişkin işlevlerin, çevresel hassasiyetleri de içerecek biçimde dönüşmesi ve gelişmesini hedefler.

(7) Çevrenin gözetilmesi için kullanılacak eski anayasal çareleri geliştirir.

(8) Yaşam ve insan haysiyetine saygı konusundaki hükümet sorumluluğunun ve toplumsal sorumluluğun çevrenin gözetilmesi için de geçerli olmasını hedefler.

(9) Siyasal, toplumsal ve yargısal

alanlarda çevrenin gözetilmesini, genel bir ideoloji ve ahlaki/etik bir ödev olarak güçlendirerek; toplumsal paradigmanın kültürel, siyasal, toplumsal ve hukuksal deneyimlerde veya uygulamalarda çevreye doğru kaymasını sağlamaya çalışır.

(10) Mevcut çevresel anayasa hükümlerinin daha çok geliştirilmesi, derinleştirilmesi ve yaygınlaştırılması için evrenselleşmeye ihtiyaç duyar.

D. Hangi Kavram Kullanılmalı?

Yeşil, ekoloji, çevre, yeryüzü kavramları arasındaki ayırmada ifade ettiğim gibi bu kavramlar arasında bilinegelen ve en kapsamlı olan çevredir. Zira her şeyden önce, devlet gibi doğal olmayan, yani insan kurgusu bir kurumu, yapay faktörleri de kapsayan çevre ifadesiyle tanımlamak devlete, olduğundan fazla bir anlam yüklememek için önemlidir. Devlet, doğanın bir uzantısı değildir, "sınır koyma" ona içkin olduğu için olamaz da. Bu bağlamda devlet, olsa olsa doğayla uyum gösterebilir.

Kuşkusuz "çevre" kavramı, bu kavramı kullanan varlık insan olduğu için, insan merkezli bir tını taşır. Gelgelelim bu merkezleri sınırlı sayıda görmediğimizde, sonsuz sayıdaki çok merkezlilik, ironik biçimde "merkezsizlik" anlamına gelebilir. Bu nedenlerle Kloepfer'den mülhem "doğa devleti" yerine Kloepfer'den mülhem "çevre devleti" kavramı daha makul görünmektedir.

Kloepfer'in "çevre devleti" önerisine ise bir kayıt koymak gerekiyor. Birincisi, çevreyi

üç ögeden ayrı ek bir öge olarak ele almak bir zorunluluk değildir. Devletin her üç ögesi de çevreden bağımsız değildir fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî sınırları içinde kalmak kaydıyla. Hâl böyle olunca aslında devletin çevre ögesi dediğimiz şey, ülke ögesinden farklı bir şey olmamaktadır. Dolayısıyla çevreyi ayrı bir öge olarak tanımlamaktansa ülke ögesine çevreci bir anlam vermek daha makul görünmektedir.

Zira bu, zaten süregelen ve yerleşik kamu hukuku kabullerini, köklü biçimde sarsmadan anayasallaştırmak yönünden de daha gerçekçi gibidir. Dahası bu yaklaşım, insan ve egemenlik ögelerinin de çevreci perspektiften yeniden tanımlanmasına da engel değildir.

3. ÜLKE
A. DOĞAL VARLIKLAR
B. HAYVANLAR
C. GELECEK KUŞAKLAR

3. ÜLKE

Devletin ögelerinden ülke, devletin üzerinde örgütlendiği toprak parçasıdır. Fakat teknik olarak, modern devletlerin egemenlik yetkisi sadece toprak üstünde değil, yer altında (Magma'ya kadar) ve gökyüzünde (dış uzaya kadar) de geçerli sayılır.²³ Ayrıca bir de devletlerin egemen haklara sahip olduğu, esas hat ile kara ülkesi arasında kalan iç sular ve bu hattın ötesine uzanan kara sularından oluşan bir "deniz ülkesi" söz konusudur.²⁴

Bu teknik veriler bir tarafa bırakıldığında ülke, çoğu kez "vatan" ifadesi içinde eriyen bir hamaset nesnesidir. "Bir karış toprağına bile kurban olunan" vatan, bu çevrelerce ekolojik bir bağlamda pek umursanmaz, her yıl erozyondan ötürü gerçekleşen yaklaşık 750 milyonluk toprak kaybı pek gündeme gelmez.

Oysa bir ülke, üzerindeki ekolojik değerlerle, fauna ve florasıyla anlam ve değer taşır. Öyle ki kimi bitkiler veya hayvanlar yalnızca o ülkeye özgüdür. Dolayısıyla bu ögeler, söz konusu ülkeye içkindir. Örneğin Anadolu Glayölü, Kapadokya Soğanı, Antalya Çiğdemi, Van Ters Lalesi gibi bitkiler ülkenin parçasıdır. Şu anda nesli tükenmekte olan ve Anadolu'ya özgü hayvanlardan Anadolu Dikenli Faresi'nin, Anadolu Parsı veya Toros Kurbağası'nın nesli tükenmektedir ve buna karşı durmak ülkenin korunmasıyla bağlaşıklık bir yükümlülüktür. Zira ülke ekolojik bir değer taşır. Bu gerçeğin anayasal olarak da tanınması gerekir.

Bu bağlamda doğal varlıklar ile hayvanlara anayasal statü tanımak

çevreci bir anayasanın öncelikli gereklerindedir.

A. Doğal Varlıklar

Çevre, 1970'li yıllardan itibaren, 3'üncü kuşak insan hakları arasında sayılır.²⁵ Bugünün dünyasında çevre hakkı, (uzun hâliyle insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı) görece uzun yıllardan beri, hukukçuların gündeminde olan bir haktır. Ne var ki gündemde olması hem hakkın öneminden hem de tartışmalı niteliğinden kaynaklanır. Bu hak tartışmalıdır çünkü çevre hakkı eski/geleneksel insan hakları arasında yer almaz.

Dolayısıyla gelenekçiler, bu tür yeni hak kategorilerine mesafeli yaklaşmaktadır. Öte yandan bu hak önemli, çünkü sağlıklı bir çevrede yaşayabilme sorunu, her geçen yıl daha can alıcı bir boyut taşımakta ve bu durum, söz konusu hakka mesafeli yaklaşanlar da dâhil olmak üzere herkesi daha çok etkilemektedir. Dolayısıyla bugün, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının da bir "insan hakkı" olduğu ileri sürüldüğünde, buna tepkiyle yaklaşanlar, bu tartışmaların başladığı 1970'li yıllara nazaran çok daha azdır. Çünkü meselenin önemi, fiziksel olarak da her bir birey tarafından doğrudan hissedilebiliyor.

²³ 1944 tarihli Uluslararası Sivil Havaacılık Konvansiyonu'na (Şikago Konvansiyonu) göre her devlet kendi ülkesi (kara ve deniz sahalarından müteşekkil) üzerindeki hava ülkesinde mutlak egemenlik hakkına sahiptir. Dış uzayı tarif etmek için sabit bir üst irtifa sınırı kabul etmek yeterli mi? Avustralya, Danimarka ve Kazakistan gibi bazı ülkeler hava sahasının deniz seviyesinden 100 kilometre yüksekte sona erdiğini kabul ederek "dış uzay" sınırı konusunda bir belirleme yapmıştır. BM'nin de yakın durduğu bu görüş, her ülke açısından henüz tam olarak kabul edilmiş değildir.

²⁴ Türkiye'nin kara suları en az altı mildir. Fakat 1982 tarihli 2674 sayılı Kararuları Kanunu'nun Tinci maddesi uyarınca "Cumhurbaşkanı, belirli denizler için, o denizlerle ilgili bütün özellikleri ve durumları göz önünde bulundurmak ve hakkaniyet ilkesine uygun olmak şartıyla, altı deniz milinin üstünde kararuları genişliği tespit etmeye yetkilidir."

²⁵ Bu konuda güncel olarak bkz. İbrahim Kaboğlu ve Nihan Yancı Özalp, Çevre Hakkı, (Tekin, 2021).

Ayrıca çevreci hareketler her geçen gün güç kazanıyor. Bu nedenledir ki, geçtiğimiz elli yılda, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı, azımsanmayacak kadar anayasada kendisine yer buldu ve bunların aralarına yeni anayasaların eklenmesi beklenmektedir.

Fakat bugünün tartışması insan merkezli hak paradigmasından ayrılıp doğa merkezli bir paradigmaya geçmenin mümkünlüğü ve daha özel olarak da bizzat doğanın hak öznesi olup olmamasıyla ilgilidir.

Bu konudaki tarihsel gelişme 2008 yılında kabul edilen Ekvador Anayasası olmuştur. Bu Anayasa, süregelen insan merkezci gelenekte açılan bir gediğin veya bir kopmanın başlangıcı olarak görülebilir. Bu Anayasa'da çevre, çok fazla maddede doğrudan veya dolaylı olarak kendisine yer bulmuştur.

Kalkınma rejimi ve iyi yaşam arasında bir dengeye işaret eden ve sağlıklı bir çevreyi de içeren buen vivir haklarına yer veren, halkın sağlıklı ve ekolojik olarak dengeli bir çevrede yaşama hakkını güvence altına alan ve çevrenin korunması ve muhafazasını bir kamu yararı olarak tanıyan Ekvador Anayasası'nın ayırt edici yönü doğayı ilk kez bir hak öznesi olarak tanımasıdır. Siyasal ekolojist Eduardo Gudynas'ın da dikkat çektiği gibi Ekvador Anayasası, çevrenin, üzerinde yaşayan organizmalar için veya ekosistemin bütünlüğü için değil, insanlar için korunmasını ifade eden 3'üncü kuşak

hak mantığından ayrılmıştır.

Doğaya hak tanıyan anayasa hükümleri, etik açıdan insan olmayan varlıkları hak öznesi olarak meşrulaştırmakta, moral açıdan biyoçeşitliliğin korunması gibi ödevler türetmekte ve politik açıdan yasalar için antroposantrizm dışı yeni bir çerçeve çizmektedir.²⁶

Örneğin çok benzer nitelikteki Bolivya Anayasası "*doğal kaynaklardan*" ve icabında onları endüstrileştirmekten bahsederken, Ekvador Anayasası pasif değil, aktif şekilde doğadan, (bizdeki tabiat ana kelimesine denk düşecek şekilde pachamama diyorlar) bahsetmektedir. Dahası Ekvador Anayasası'nın 10'uncu maddesi çok nettir. Bu maddeye göre "*Doğa, Anayasanın ve yasanın tanıdığı hakların öznesidir.*" Ayrıca Anayasa'nın 7'nci bölümü "*Doğanın Hakları*" başlığını taşımakta ve bu bölümde doğaya birtakım haklar tanınmaktadır.

İnsanlık tarihi açısından bir ilk olan bu anayasal hükümlerde şunlar söylenmektedir:

"Madde 71: Yaşamın yeniden üretildiği ve gerçekleştirildiği doğa veya Pachamama (yani tabiat ana), varlığının ve yaşam döngüsünün, yapısının, işlevinin ve evrim sürecinin bütüncül şekilde mevcudiyetine, devam etmesine, korunmasına ve yeniden oluşmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. Her kişi, topluluk, halk veya ulus, kamu organlarının önünde doğanın haklarının tanınmasını talep edebilir. Bu hakların

²⁶ Eduardo Gudynas "Politische Ökologie: Natur in den Verfassungen von Bolivien und Ecuador", Almut Schilling-Vacaflor (çev.), Juridikum, 2009, C.9, S.4, s. 215.

uygulaması ve yorumunda, Anayasa'nın öngördüğü ilgili ilkeler izlenir. Devlet, gerçek ve tüzel kişiler ile kolektifleri, doğayı korumaları için teşvik eder, ekosistemi meydana getiren tüm unsurlara saygıyı geliştirir.

Madde 72: Doğa, restorasyon hakkına sahiptir. Bu restorasyon devletin ve gerçek veya tüzel kişilerin, doğal alanlarda yaşayan birey veya kolektiflerin zararlarını tazmin etme ödevinden bağımsızdır. Ciddi ve kalıcı çevresel etkilerde – ki bunlara yenilenemeyen doğal kaynakların sömürsü de dahildir- devlet, restorasyon için en etkili olan mekanizmaları kurar ve zararlı çevresel sonuçların ortadan kaldırılması ve giderilmesi için uygun tedbirleri alır.

Madde 73: Devlet, canlı türlerinin yok olmasına, ekosistemin tahribatına ve doğal döngünün kalıcı olarak değişimine neden olacak faaliyetlere karşı önlem almak veya sınırlama getirmekle yükümlüdür. Ulusal genetik mirasa geri dönüşü olmayan bir biçimde zarar verecek organik ve organik olmayan madde ve canlıların ülkeye girişi yasaktır.

Madde 74: Kişilerin, toplulukların, halkların ve milletlerin, iyi bir yaşam sürdürebilmeleri için, çevre ve doğal kaynaklardan faydalanma hakları vardır. Doğal kaynaklara el konulamaz.

Bu kaynakların üretimi, kiralanması ve kullanımı devletin denetimine tabidir.” Görüldüğü üzere Bolivya Anayasası'nda doğal kaynakların endüstrileştirilmesinin devletin öncelikli amacı olduğu ifade

edilebilmişken, Ekvador Anayasası'nda doğa, bağımsız bir hak öznesi olarak düzenlenmiştir. Buna göre birçok ekolojistin de ifade ettiği gibi birinci tercih kalkınmacılık yoluyla modernite fikrinin yeniden üretilmesine denk düşerken, ikincisi bu fikirde bir gedik açmaktadır.²⁷

Peki, doğaya böyle haklar tanınması sadece bir “hoşluk” mudur? Yoksa bunun pozitif hukukta bir karşılığı var mıdır? Aslında bu tartışma Ekvador ile başlamış değildir. Genel olarak hak öznesi olma konusu, hukuktaki kişilik kavramı üzerine süren tartışmalar kadar eskidir. Kişilik kelimesi Batı dillerinde *person* olarak ifade edilir. Etimolojik kökeni antik Yunancadaki maskedir.²⁸

Antik Yunan'da bir aktörün sahnede rol alabilmesi için bir maskeye sahip olması gerekir. Bu etimolojik analojiye dayanan Thomas Hobbes'tan alıntı yaparak ifade edecek olursak kişilik, hukuk sahnesinde rol alabilmek için ihtiyaç duyulan ve yine hukuk düzenince verilen bir maskedir.²⁹ Ancak tarihte, bu maskeye herkes sahip olamamıştır.

Bizim de hukukumuzun dayandığı Roma Hukuku'nda belli bir aileye mensubiyet veya vatandaşlık şartı mevcuttur. Yine kadınlara ve çocuklara bu maske kolayca verilmemiştir. Çabuk unutuyoruz ama “hür dünyada” bile yakın zamana kadar kölelere bu maske verilmemiş, kölelerin insan oldukları kabul edilmekle beraber, onların kişi oldukları benimsenmemiştir. Ancak aynı hukuk düzeni, aslında var olmayan, tüzel kişi denen fiktif yapılara veya dünyada

²⁷ Ibid., s. 217.

²⁸ Volker Schurmann 'Person/Personlichkeit', Behinderung und Anerkennung, (Kohlhammer, 2009), ss. 145-146.

²⁹ Thomas Hobbes, "Leviathan", Michael L. Morgan (ed.), Classics of Moral and Political Theory, (Hackett Publishing, 2011), s. 631.

olmayan müstakbel veya esbak yaşam formlarına da kişilik tanımıştır veya tanımaktadır: Birçok ülkede ceninlerin hak ehliyeti ve ölümlere ilişkin postmortem koruma mevcuttur.

Dolayısıyla pozitivist bir yaklaşımla, hukuk düzeninin kişilik tanıdığı herhangi bir şey, hak öznesi olabilmektedir.³⁰ Bu tespit, doğa için de geçerlidir. Aslında doğanın hakları çok fazla zamandır filozoflar ve teologlarca oldukça derin biçimde tartışılmaktadır. Hukukçuların bu tartışmaya dâhil olması nispeten yenidir. Bu bakımdan çevre hareketinin patladığı 70'li yıllarda ABD'li Christopher Stone'un "Ağaçların Taraf Ehliyeti Olmalı Mı?" makalesinin³¹ ve K.M. Meyer-Abich'in, Almanya'da Yeşil Hareketi'nin istikrarlı bir güce eriştiği 80'li yıllarda kaleme aldığı "Doğayla Barış Yolunda" kitabının³², bu tartışmaya değinirken, tetikleyici niteliği itibarıyla özellikle zikredilmesi gerekiyor. Bu çalışmalarda doğanın hak ehliyeti savunulmuş, insan dışı varlıkların "taraf ehliyeti" denen dava açma ve davayı sürdürme yetisine sahip olamayacağı itirazı, basit bir mantıkla, ceninin, derneklerin, bir bebeğin veya tamamen felçli bir yetişkinin durumundan hareketle çürütülmüştür.

Malumunuz, bu sayılan kişiler de dava açmamaktadır, ancak bunların hak sahibi olmaları konusunda en ufak bir tereddüt bulunmamaktadır. İlle de bir tartışma yapılacak ise bu tartışma, onların adına kimin dava açıp yürüteceğidir.³³

Christopher Ston'un "Ağaçların Taraf Ehliyeti Olmalı Mı?" Denemesi

Stone'un bu denemeyi kaleme almasına neden olan olay, hukuksal bir uyuşmazlıktı. Bu uyuşmazlığın konusu Walt Disney'in, Sierra dağlarında bir kayak merkezi kurmak istemesiydi. "Sierra Kulübü" isimli tüzel kişi, bu girişime karşı bir dava açmış ve dava taraf ehliyeti yokluğundan ötürü reddedilmişti. Ret kararının gerekçesi, merkezin yapılacağı Mineral King Vadisi'nin imarı ile Kulüp'ün uğrayacağı zararlar arasında bir illiyettin kurulamamış olmasıydı. Konu Yüksek Mahkemeye taşındığı sırada Stone hem ağaçların hem de ağaçlar gibi doğal varlıkların ve projeden etkilenecek olan dağlık yerlerin hakkı olduğunu, Kulüp'ün de bu varlıkların adına davacı olabileceğini savundu. Stone'a göre haklar, doğada keşfedilmeyi bekleyen şeyler değil, sürekli bir evrim içinde kamu gücü tarafından tanındıkça gelişen hukuksal statülerdir. Bu, geçmişte sadece mülk sahibi beyaz erkeklere tanınan hak ehliyetinin zamanla diğer renkten insanlara, kadınlara veya mülksüzlere doğru genişlemiş olmasından da anlaşılabilir.

Ona göre artık doğal varlıkların da hak ehliyetinin tanınma vakti gelmiştir. Bu bağlamda önem taşıyan nokta onlara kendi başlarına bir önem ve değer atfedilmesi, her türlü davada

³⁰ Jorn Ipsen, Staatsrecht II: Grundrechte, (Carl Heymanns Verlag, 2008), s. 17.

³¹ Christopher D. Stone, "Should Trees have Standing? Toward Legal Rights for Natural Objects", Southern California Law Review, S. 45, 1972, ss. 3-54.

³² Klaus Michael Meyer-Abich, Wege zum Frieden mit der Natur: Praktische Naturphilosophie für die Umweltpolitik, (Carl Hanser Verlag, 1984).

³³ Susan Emmenegger/Axel Tschentscher, "Taking Nature's Rights Seriously: The Long Way to Biocentrism in Environmental Law", Georgetown International Environmental Law Review, C4, S.3, 1994, ss.586-588.

bu değerin uğradığı zararın hesaba katılması ve dava süreçlerinin onların lehine işlemesidir. Bu koşulların kabul edilmemesi için de bir neden yoktur çünkü nasıl ki bir tüzel kişi veya akli melekeleri yerinde olmayan birinin hakları vasiler kanalıyla korunuyorsa bu doğal varlıklar için de pekâlâ geçerli olabilir. Zarar hesabı ve giderim de pekâlâ mümkündür. Hatta bu, aslında somut olarak var olmayan bir tüzel kişinin varsayımsal hisse senetlerine dayalı hesaplardan çok daha gerçekçi ve olasıdır. Bir doğal varlığın, kendisine müdahale edilmeden önceki hâlinin tespit edilmesi ve bir giderim sağlamak için bu hâle döndürülmesi yönünde karar vermek güç değildir.

Bu noktada tartışmalı olan nokta, söz konusu doğal varlık için en iyisinin ne olduğuna nasıl karar verileceğidir. Bir an için bu karar verme sürecinin şirket yöneticilerinin veya bir bebeğin vasisinin yüksek menfaatler hakkında karar vermesinden analogi yapılabileceği düşünülebilir. Fakat bu kişinin kim olacağı sorusu, klasik mülkiyet ilişkilerine ve geleneksel hukuk kurallarına göre biraz daha belirsiz kalmaktadır.

İşte akademik camiada süregelen bu tartışma, neoliberal yıkıma karşı bir duruşu ifade eden mücadeleyle ve 2000'li yılların başlarında bu mücadelenin ürünü olan Latin Amerika Anayasacılığı'yla buluşmuştur.

Hâliyle şu kaçınılmaz soru, değindiğim tartışmanın billurlaşmış örneği olan Ekvador Anayasası'nın hazırlık sürecinde de gündeme gelmiştir: Eğer hayvanlar ve bitkiler gibi insan olmayan

yaşam formları da hak sahibi olacaksa, onları kim veya ne temsil edecektir? Tartışmalarda, Ekvador hukuk sisteminde insan dışı organizmalara uygun bir hukuk yolu olmadığı için, yeni bir temsilcilik, dava vekilliği ve hukuk yolu kurmanın gerekli olduğu noktasında genel bir ön kabul oluşmuştur. Keza, çevre konusunda çıkartılacak müstakbel yasalara dair tartışmalar da hep bu konu etrafında sürmüş ve prensip olarak iki pozisyon ön plana çıkmıştır.

Birinci görüş, anayasanın biyosentrik bir temsilcisi olması gerektiğini savunmuş, ikinci görüş ise bu temsilciyi asgari düzeye indirerek, meselenin yurttaşların üçüncü kuşak hakları temelinde çözülmesi gerektiğini ileri sürmüştür.³⁴ Bu tartışma neticesinde az önce değindiğim gibi herkesin her türlü kamu erki önünde, doğanın haklarının korunmasını talep edebileceği, anayasal bir hüküm haline gelmiştir. Fakat aradan azımsanmayacak bir zaman geçmesine rağmen konuyla ilgili yasal düzenleme yapılmamıştır.³⁵ Buna rağmen yargı, anayasanın açık hükmüne kayıtsız kalmamıştır. 2011 yılında dünya tarihinde ilk kez, doğanın haklarını tanıyan ve uyuşmazlığı buna göre çözümleyen bir mahkeme kararı verilmiştir.³⁶

Doğanın Haklarının Korunması Konusunda İlk Pratik "*Vilcabamba Nehri'nin Korunması*": Dava konusu olay Vilcabamba nehrinin kenarında mülke sahip iki kişinin Loja bölgesel yönetimi ile olan anlaşmazlığına dayanmaktadır. Bu kişiler, satın aldıkları mülklerinde, iyi komşuluk ilişkilerine, iş

³⁴ Gudynas, s. 216.

³⁵ Sofía Suárez, *Defending Nature: Challenges and Obstacles in Defending the Rights of Nature Case Study of the Vilcabamba River*, (Friedrich Ebert Stiftung, 2013), ss. 5-6.

³⁶ *Ibid.*, s.3.

birliğine dayanan doğayla barışık bir yaşamın mümkün olduğunu göstermek için “*cennet bahçesi*” isimli bir proje yürütmektedirler.³⁷

Bu süreçte bölgesel yönetim, nehir kenarında bulunan bir otoyolu genişletme çalışmasına girişmiştir. Başvurucular, çevre bakanlığına başvurup durumun tespit edilmesini istediklerinde Bakanlık, faaliyetin gerektiği gibi bir ÇED raporu olmadan yürütüldüğünü, konuyla ilgili lisansın alınmadığını içeren ve çalışmanın ne şekilde uygun hâle getirilebileceği konusunda tavsiyelerde bulunan bir rapor hazırlamıştır.³⁸

Başvurucular bu çalışmalar sırasında yol kenarındaki kayaların nehre kaydığını, ayrıca molozların nehir yatağına yığılmasının nehrin akışına etki ettiğini ileri sürmüş ve yerel mahkemeden bunun kendi mülklerine zarar verdiğinin tespit edilmesini istemiştir. Ancak yol genişletme çalışmasının başvuruçuların mülkiyetine zarar vermediği yönündeki bilirkişi raporuna dayanan yerel mahkeme bu talebi reddetmiştir. Başvurucular bunun üzerine, tazminat isteminden de vazgeçerek, avukatlarının da yol göstermesi üzerine, kendileri için olmasa da, Anayasal güvencelere sahip Vilcabamba nehri için bir dava açmaya karar vermişlerdir.

Başvurucular, her mahkemede bunu ileri sürebilecek olsalar da Ekvador Anayasası'nın 88'inci maddesinin, anayasal hakların korunması için öngördüğü “*koruyucu davanın*” buna daha uygun olduğuna kanaat getirmişlerdir.³⁹ Başvurucular az

önce değindiğim maddelerin yanında, Anayasa'nın başlangıç kısmında yer alan “*yurttaşların doğayla bir arada yaşayacaklarına*” yönelik ifadelere, buen vivir hakkının doğa ile uyumu gerektirdiğine ilişkin hükmüne (md. 175/3) ve suyu doğanın kritik unsuru olarak tanıyan 318'inci maddesine atıf yaparak Vilcabamba nehrinin haklarının korunmasını talep etmişlerdir. İlk derece mahkemesi ise davayı teknik olarak ehliyet meselesine boğarak reddetmiştir. Karar temyiz edildiğinde ise Temyiz Mahkemesi doğanın haklarını tanımıştır. Bu öncü Mahkeme kararında dikkat çeken beş önemli tespit vardır.⁴⁰

Birincisi; Mahkeme, doğanın hakları ile diğer hakların çatışması durumunda doğanın haklarının üstün olduğuna ilişkin bir yönelim ortaya koymuştur. Mahkeme'ye göre, “*söz konusu anayasal hükümlerin işlevsellik ve etkililik kazanması, çevresel zararların giderilmesiyle mümkündür. Bu giderim, doğanın yok sayılamaz, temel ve öncelikli önemine odaklanarak gerçekleştirilir.*” Ayrıca Mahkeme'ye göre “*sağlıklı bir çevre hakkı, diğer herhangi bir haktan daha önemlidir.*”

İkincisi; Mahkeme, Türkiye'de de karşılaştığımız “*adamlar yiyor ama*

³⁷ Projeye şu internet sitesinden ulaşılabilir: <http://www.gardenofparadise.net>

³⁸ Suárez, ss. 5-6.

³⁹ Ibid., s. 6-7. İlk düşünülen ihtimal anayasa şikâyeti olmuştur ancak bu usuldeki mağdur olma şartı doğanın haklarının korunması açısından sorun yaratılmaktadır. Whitemore, s.667. Konuyla ilgili teknik ayrıntılar için ibid., ss. 682 vd.

⁴⁰ Ibid., s. 7. Erin Daly, “The Ecuadorian Exemplar: The First Ever Vindications of Constitutional Rights of Nature”, *Review of European Community and International Environmental Law*, C.21, S.1, 2012, s. 64.

çalışıyor”, veya “çevrecilere kalsa hiçbir şey yapılmaz” basitliğine ve manipülasyonuna karşı pozisyon almıştır. Mahkeme’ye göre “Bölgesel yönetimce ileri sürülen, halkın yeni yollara ihtiyaç duyduğu yönündeki argüman olaya uygun değildir. Çünkü halkın anayasal haklarına ilişkin bir uyuşmazlık bulunmadığı gibi bu haklar yok sayılmamaktadır. Mesele Vilcabamba-Quinara yolunun genişletilmesi değil, doğanın haklarının korunmasıdır.”

Üçüncüsü; kararda ihtiyatlılık ilkesi kullanılarak doğanın sadece kesin tahribatlara karşı değil, tahribat olasılığına karşı da korunduğu tespit edilmiş ve yargıçlara kritik bir ödev yüklenmiştir. Mahkeme’ye göre “kirlilik veya çevresel zarar yaratmayacağı taahhüt edilen bir proje, eğer belli bir tehlike ihtimalini bünyesinde taşıyorsa, bu tehlikenin objektif olarak ortaya konması zaman alabilir. Anayasal yargıçlar, ihtiyatlılık ilkesine dayanarak, kirliliği önlemek adına yapılması gerekenleri ortaya koymalı, bu bakımdan yakın bir koruma göstermeli ve doğanın haklarının hukuki vasisi olmalıdırlar.”

Dördüncüsü; ispat kuralları bakımından davacı bireyler ile bilgiye ve kamu gücüne sahip davalı arasındaki dengesizlik dikkate alınmış ve ispat yükü doğa lehine çevrilmiştir. Mahkeme’ye göre “Davacı, zararın varlığını ispatlamak zorunda değildir. Bilakis bu zorunluluk, icrai yetkilere sahip idarede yani Loja bölgesel yönetimindedir. Davalı Loja bölgesel yönetimi yol genişletmenin çevreye zarar vermediğini

ispatlama yükümlülüğü altındadır.”

Beşincisi; doğanın hakları gelecek kuşakların haklarından bağımsız olarak ele alınmamıştır. Mahkeme’ye göre “Doğanın öneminin tanınması, doğaya yönelik zararların, kuşaksal zarar olduğunun da tespit edilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan doğal tahribatlar, sadece şimdiki nesil için değil, gelecekteki kuşaklar üzerinde de etki göstermektedir.” Bu tespit, kararın icrası için yapılması gerekenlere dair teknikte de karşılık bulmuştur.

Şöyle ki Mahkeme, Doğa’nın haklarını tespit ettikten sonra;

1. Bölgesel hükümetin 30 gün içinde, çevresel makamların tavsiyelerine uygun şekilde, çalışmadan çıkan moloz ve kaymadan etkilenen halkın ve nehrin iyileştirilmesi ve eski hale getirilmesi planı sunmasına,
2. Akaryakıt tankları ve makinelerden toprağa karışan akışkanlara karşı güvenlik seti yapılması, mevcut kirlenmenin temizlenmesi, yol kenarındaki işaret sisteminin elverişli malzemelerle yapılması ve çalışmalardan çıkan moloz ve atıkların toplanması için bir alan hazırlanması gibi onarıcı edimlerde bulunulmasına,
3. Şirketin, Çevre Bakanlığı’nın her bir tavsiyesine harfiyen uymasına,
4. Bakanlık bölge müdürlüğü ile Ombudsmanlık mensuplarından oluşan bir heyet kurulup, bu heyetin yol yapım sürecinde kurallara uygunluk denetimi yapmasına karar vermiştir.⁴¹

⁴¹ Daly, ss.64-65; Suárez, ss.7-9. Natalia Greene, ‘The First Successful Case of the Rights of Nature implementation in Ecuador’, in Global Alliance for the Rights of Nature, <http://therightsofnature.org/first-ron-caseecuador/>

Tüm bunların dışında ilginçtir ki “*gerekli çevre ruhsatı olmadan yol çalışmasına başlandığı ve doğaya tahribat yapıldığı için yerel bir gazetede, kamusal özür metni yayımlanmasına*” karar verilmiştir.

İnsan Hakları Amerikalılararası Mahkemesi pratiklerinde de rastladığımız bu *restitutio in integrum pratiği*⁴², kamuoyunun bilgilenme ve hakikati öğrenme hakkı⁴³ bakımından önem taşıyor. Bunun yanında doğanın haklarının ihlalinin gelecek kuşakların haklarına müdahale anlamı dikkate alındığında, böyle bir kararın, gelecek kuşaklara yönelik tarihe kamusal bir not düşme anlamı taşıdığı göz ardı edilmemelidir.

Doğanın hakları meselesi bu karar kadar yankı uyandırmasa da sonraki bir vakada daha gündeme gelmiştir. Yine Ekvador'un San Lorenzo ve Eloy Alfaro bölgelerinde kaçak altın madenciliği yapılmaktadır. Bu faaliyetlere karşı Ekvador hukuk sisteminin olağan prosedürüyle birtakım gelişmeler yaşanmıştır. İç İşleri Bakanı 2011 yılının mart ayında bu konuyla ilgili *injunction* denilen bir tür suç duyurusunda bulunmuş ve doğanın haklarının ihlâl edildiğini ileri sürmüştür.

İki ay sonra da yerel mahkeme bu bölgedeki madencilik faaliyetinin son bulmasına, Ekvador silahlı kuvvetleri ve polislerinin yasadışı madenciliğin önlenmesi için iş birliği yaparak, madencilikte kullanılan tüm aletlere, araçlara ve edevata, doğa için ağır tehlike yarattıkları ve bu faaliyetin yapıldığı çevreye ciddi zarar verdikleri gerekçesiyle el konulmasına karar vermiştir. Bu karardan iki gün sonra 580

askeri birlik, adı geçen maden alanına girmiş, maden işletmesine ait 120 kadar ters kepçeye ve diğer makinelere el koymuştur.

Bu faaliyet, kamuoyunda önemli bir tartışma başlatmış ancak hükümet yetkilileri, konuyla ilgili eleştirilere karşı, doğanın haklarının mülkiyet hakkından daha üstün olduğunu vurgulamıştır.⁴⁴ Şüphesiz bu vurgu, klasik liberal algının mülkiyet hakkını mutlak biçimde kutsallaştıran mantığına ters gelebilir. Ancak çağımızın en özgürlükçü mahkemelerinden olan İHAM'ın da -evinin bahçesindeki ağaçları kestiği için ilgili mevzuat gereği cezalandırılan bir kişi tarafından açılan- Hamer v. Belçika⁴⁵ kararında da görüldüğü gibi- mülkiyet hakkı da dâhil olmak üzere diğer kişisel yararları nazaran çevresel kaygılara öncelik tanıdığı dikkatten kaçmamalıdır.⁴⁶

Sonuç olarak Ekvador örneği göstermektedir ki doğanın haklarına ilişkin süregelen tartışma, bir düzey daha ileri taşınmıştır. Vilcabamba nehri kararı ise bu hakka, romantik bir temenninin ötesinde bir anlam vermiştir. Bu karar, doğanın haklarının mahkemeler önünde ileri sürülebilmesinin mümkün olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu karar sayesinde konuyla ilgili süregelen taraf ehliyetine, ispat yüküne ve kararın

⁴² Bkz. Tolga Şirin, “İnsan Hakkı İhlalinin Onarılmasını İsteme Hakkı”, *Güncel Hukuk*, 2012, S.5/115, ss. 6 vd.

⁴³ Yasmin Naqvi, “The Right to the Truth in International Law: Fact or Fiction?”, *International Review of the Red Cross*, S. 88:862, 2006, ss. 245- 273.

⁴⁴ Daly, ss.65-66.

⁴⁵ ECtHR, Hamer v. Belgium, 27 November 2007, 21861/03. Çevre ile ilgili İHAM içtihatları için bkz. Erkan Duymaz, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Çevrenin Korunmasına Katkısı”, *IUSBFD*, 2012, S.47 ss. 121-160.

⁴⁶ Bu ve bazı ulusal yüksek mahkemelerin kararları için bkz. Daly, s.66.

icrasına ilişkin tartışmalar ve tezler de sınanmış ve bu tartışmadaki doğa lehine tezler daha ilk pratik deneyimde karşılık bulmuştur. Doğa'nın geri dönülemez tahribatına karşı bu pratik son derece ciddi bir önem taşımaktadır.

B. Hayvanlar

Hayvanların hak öznesi olması konusu dolaylı da olsa eski bir tartışmadır. Fakat bu tartışmanın sistematik hâle gelmesi nispeten yenidir. Bu bağlamda iki farklı ekolden iki ahlak felsefecisi özellikle önem taşır.

Bunlardan ilki, “türcülük” kavramının yaygınlaşmasını da sağlayan ve “hayvan hakları”na faydacı bir açıklama getiren Peter Singer'dir.⁴⁷ Singer'e göre hayvanlar, insanlarla eşit etik ilgiyi hak etmektedir. Bunun nedeni, ne rasyonalist/hümanist hak kuramcılarının ileri sürdüğü gibi akıl yürütebilmeleri ne de bazı faydacıların dile getirdiği gibi konuşabilmeleridir.

Etik bir özne olmada sorun, acı çekme sorundur. Bir canlı ancak acı çekme potansiyeli varsa menfaat (acı çekmeme ve sonrasında zevk duyma menfaati) sahibi olabilir. Belirli bir nörolojik eşiğin üzerindeki varlıklar acı çekebilir hâle geldiği için onların her türlü somut olayda fayda hesabına katılması gerekir. Bu hesaba göre insanların damak keyfi, giyim, kozmetik ve bir ölçüde sağlık vb. ihtiyaçları, hayvanların acı çekmelerini ve şeyleştirilmesini haklı çıkaramamaktadır. Bu yaklaşım bizi, hayvanların hak öznesi olmasına kadar aralanacak kapıların

eşiğine götürmektedir.

Singer, 1970'lerden bu yana sürdürdüğü çok sayıda tartışmayla bu konuyu sosyal bilimlerin önemli konularından biri hâline getirmiştir.

Bu yaklaşımın bir de deontolojik yaklaşımdan beslenen bir yorumu vardır.⁴⁸ Bu yaklaşımın öncüsü Tom Regan'dır.⁴⁹ Hayvanların, acı duyması veya zevk alması gibi faydacı açıklamalardan ziyade, bunlardan bağımsız, kendi içinde kendisi için bir içsel değere sahip olmasına dayanan bu özsel etik anlayışa göre hayvanlar hem bir canlı oldukları için ama ondan daha önemlisi, istekleri, belleği, gelecek duygusu vb. türden karmaşık öğeleri içeren, “bir yaşama sahip olma” niteliği uyarınca değerlidir. Bu bakımdan tekil de olsa hayvanlar hak öznesi olabilir.⁵⁰

Bu iki yaklaşımın ortak kesişimi, hayvanların besin maddesi, spor ve eğlence veya bilimsel araştırmalar için kullanılmamasını savunan “köktenci vejetaryenizm” (veganlık diye de bilinir) olmaktadır. Ne var ki bu tartışmada, özellikle faydacı gerekçeler, hukuk kuramının kendi içinden itirazlar ve geleneksel bazı açıklamalar uyarınca veganlık veya “hayvan özgürlüğü” düzeyinde olmasa da “hayvan refahı” düzeyinde çıkarımları savunanlar da az

⁴⁷ Peter Singer, kişilere, renklerine (ırkçılık) veya cinsiyetlerine (cinsiyetçilik) dayalı ayrımcılık yapılmasının canlı türlerine göre yapılması anlamında kullandığı türcülük kavramı için Richard Ryder'e gönderme yapar. Richard Rhyder, “Victims of Science”, *Animals, Men and Morals* (Grove Press, 1973). Bkz. Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi: Ahlak Düşüncesine Giriş*, H. Doğan (çev.), (İletişim 2005).

⁴⁸ Bu tartışmanın ayrıntılarına burada girmek mümkün değilse de Regan'ı tam olarak Kantçı etik içinde saymamama nedenimiz, içsel değerler özerk eylem yeteneğinde olduğunu kabul etmemesidir. Regan, zihni yeteneği olmayan, anlamayan ve tercihte bulunamayan bu nedenle de ödevleri olmayan kimi varlıkların (örn. komadaki insan, insan bebeği) da özerk eylemleri olmamasına rağmen kendinde değer sayılmasını bir “yaşam öznesi” olmalarına bağlar. Bu bağ, onu tutarlı biçimde, hayvanları da içsel bir değer görmesine ulaştırır.

⁴⁹ Bkz. Tom Regan, *Hayvan Hakları İçin Temel Argümanlar*, E. Gen (çev.), (İletişim 2008).

⁵⁰ Regan, türün toplulara hak öznesi olmasını kabul etmez.

değildir. Hatta bu eğilimin daha ağır bastığını kabul etmek gerekir.⁵¹

Bu yazarların açtığı tartışmaların yankısı büyüktür. Öyle ki batı bilim dünyasının son yıllardaki popüler eğilimlerinden birini hayvanlar oluşturuyor. Hayvansallığa dönüş (animal turn) olarak ifade edilen⁵² bu eğilim, hayvan-insan ilişkilerinin derinlemesine incelenmesine ve kendilik bilincine sahip olan hayvanların, ahlaksal, toplumsal, siyasal ve hatta hukuksal açıdan önemli sayılan deneyimlerine odaklanıyor ve bu çerçevede çok sayıda akademik çalışma üretiliyor. Türkiye’de de her geçen gün güçlenen ılımlı veya katı vejetaryen hareketin esintisiyle bu konudaki çalışmalar ivme kazanmış bulunuyor.

Bunun doğal olarak anayasa hukukunda da karşılığı var. Hayvanların korunması, bu eğilime koşut olarak (ve zaten süregelen dinsel, etik ve ahlaki normlar uyarınca) anayasalarda da düzenleniyor. Dinsel renkler, özellikle doğu ülkelerinde daha çok görülüyor. Örneğin Hinduizmin izlerini gördüğümüz 1976 tarihli Hindistan Anayasası’nın 48’inci maddesine göre: *“Devlet, tarım ve hayvancılığı modern ve bilimsel yollarla örgütlemeye çalışır; özellikle inek ve buzağı ile diğer sağmal ve yük sığırı ırklarının korunması, geliştirilmesi ve kesiminin yasaklanması için adımlar atar.”*

Benzer biçimde, 2014 tarihli Mısır Anayasası’nın İslami esintili 45’inci maddesi ise devletin “hayvanlara dönük zalimliği önleme” ödevinden ve hayvanlara “*rıfk*” (Kuran’da da

geçen “rıfk” kavramı nezaket, iyi huyluluk, yumuşaklık gibi anlamlar taşır) gösterilmesinden bahseder.

Doğudaki bu dinsel referanslara nazaran batı anayasaları, laik bir referansa sahiptir. Örneğin 1949 tarihli Alman Anayasası’na (özellikle araştırma ve tarım endüstrisi lobilerini arkasına alan sağ yönelimli partiler uzun yıllar direnç göstermesine rağmen) nihayet 2002’de eklenen hüküm şöyledir:

“Gelecek kuşaklara karşı da sorumlu olan devlet, doğal yaşam kaynaklarını ve hayvanları, anayasal düzen çerçevesinde yasama; yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı aracılığıyla korur (md. 20a)”
1999 tarihli İsviçre Anayasası’nın 120’nci maddesinin konuyla ilgili kısmına göre ise:

“Devlet, hayvanların üremelerine ve genetik materyallerinin kullanılmasına ilişkin kuralları kabul eder. Böylelikle canlıların haysiyeti ile hayvanların güvenliğini dikkate alır; hayvan türlerinin genetik çeşitliliğini korur.”

Almanca konuşan diğer ülkelerde de (örn. Avusturya [md.11: “hayvan koruma”] ve Lüksemburg [md. 11bis: “doğanın korunması”] anayasaları) benzer türden düzenlemeler vardır. Daha batıya gittiğimizde ise özellikle Brezilya Anayasası’nda (md. 225), konunun, çevresel koruma ile bağlantılı olarak düzenlendiğini ve “*ekolojik olarak dengeli bir çevre hakkı*” bağlamında

⁵¹ Bu konulara hukuk perspektifinden açıklamalar için bkz. Engin Arıkan, Hayvan Hakları İnsan Hukuku, (Ekin Yay, 2016).

⁵² Anne Peters, Saskia Stucki ve Livia Boscardin, “The Animal Turn: What is it and Why Now?”, Vergassungsblog, Bkz. <https://verfassungsblog.de/the-animal-turn-what-is-it-and-why-now/> (12/09/2021).

hükûmete “faunayı ve florayı korumak, kanunda öngörüldüğü üzere ekolojik işlevlerini tehlikeye atan, türlerin neslinin tükenmesine neden olan veya hayvanları zulme maruz bırakan tüm uygulamaları yasaklamak” sorumluluğu yüklendiğini görürüz.

Bu hükümler süs olsun veya Anayasa daha “havalı” görünsün diye konmuş değildir. Hayvanların korunmasına dönük bu düzenlemeler -ne kadar zayıf olursa olsun- bir defa anayasalara girdikten sonra yüksek yargı organlarının kararlarını olumlu yönde etkilemiştir. Örneğin sondan başlarsak Brezilya Yüksek Mahkemesinin, söz konusu anayasa hükmünden “hayvanlara dönük kamusal şiddeti yasakladığı” çıkarımı yapmış olması çok önemlidir.⁵³ Öyle ki Yüksek Mahkeme, Brezilya’da Santa Catarina eyaletindeki “Farra do Boi” isimli (kızdırılan boğalarla güreşmeye dayanan) “kültür festivali”nin yasaklanmasını bu hükme dayanarak haklı çıkarmıştır.⁵⁴

Benzer şekilde kuzeydoğu Brezilya’da geleneksel olarak uygulanan “Vaquejada” (iki kovboyun bir boğayı, bindikleri atların arasında alarak sıkıştırdığı vahşet) “sporu” aynı hükme göndermeyle yasaklanabilmiştir.⁵⁵ Bu davalarda anayasal koruma hükümlerinin önemi açık seçik görülmüştür. Örneğin anılan kararlara karşı “kültürel haklar” savı ileri sürülmüştür. Etkinliği savunanlar, bu “festival”in 200 yıldır devam edegeldiğini, dolayısıyla azınlık haklarının parçası olduğunu iddia etmişti. Yani hayvanlara koruma getiren böylesi açık bir hüküm olmasaydı,

anayasal azınlık haklarına karşı yasağı destekleyen anayasal bir hüküm bulmak güç olabilirdi.

Hayvanların korunmasına ilişkin düzenlemenin Anayasa’daki varlığı, Mahkemenin elini güçlendirmiştir. Gerçi bu hüküm ve içtihat, hayvan hakları hareketi içinde de tartışmasız biçimde benimsenmiş değildir. Öğretide ve sosyal hareketler arasında, Brezilya Yüksek Mahkemesinin, zalimlik yasağını insanları merkeze alarak anlamlandırmış olması eleştirilmiştir. Mahkemeye göre “böylesi zalimlik pratiklerinin Brezilya toplumunun değerleri ve ilkeleri hâline gelmesi” meşru sayılamazdı. Söz konusu etkinlik, “Brezilya toplumunu olumsuz biçimde etkiliyor” idi. Yani Mahkeme, hayvanları koruma içtihadını, “insan”ın haklarına dayandırıyor. Bu yaklaşım, etik açıdan, hayvanların insanlardan bağımsız bir değer taşıyıp taşımadığı sorusunu havada bırakıyordu.

Söz konusu belirsizlik; hayvanların, kendine özgü deneyimleri uyarınca bağımsız bir hak öznesi sayılmaları gerektiğini düşünen çevrelerin (özellikle katı/köktenci vejetaryen hareketin) eleştirilerine konu oldu.

Ne var ki hükümle ilgili kararlar derinleştikçe bu noktada yeni çıkarımlar türetildi. Örneğin “horoz dövüşleri” ile ilgili bir olayda Mahkeme, bu dövüşlerin yasaklanmasını haklı çıkarırken, bu bağlamda “hazırlık ameliyatlarındaki anestezi eksikliği”ne ve horozların “normal

⁵³ Luis Roberto Barroso, Juliano Zaiden Benvindo ve Aline Osorio, Developments in Brazilian constitutional law. The year 2016 in review”, I-COON (2017), Vol. 15 No. 2, 495-505

⁵⁴ ADI 2 - Justice Gazette (Diário da Justiça) 21/11/1997.

⁵⁵ Karar metni için bkz. <https://www.derechoanimal.info/images/pdf/BullfightBrasil.pdf> (12/09/2021).

cinsel yaşamına” izin verilmemesine gönderme yapabilmiş, dolayısıyla horozların yaşamlarına (en azından refahlarına) bağımsız bir değer atfedebilmiştir.⁵⁶

Benzer tartışmayla ilgili davalar Hindistan’da da gündeme gelmiştir. Hint Mahkemesinin bu bağlamdaki tutumu çok daha güçlü ve ilham vericidir. Örneğin Hintçede “*Jallikattu*” diye adlandırılan, kızdırılan boğalardan kaçma “*spor*”uyla ilgili davada Mahkeme, Anayasa’nın “*canlılara şefkat gösterme yükümlülüğü*” getirdiğini ve böylesi bir etkinliğin anayasal yönden meşru sayılmayacağını söylemiştir. Bu ülkede de karşı argümanlar yabana atılır türden değildir. Söz konusu etkinliklerin Tamil topluluğunun kültürel haklarının uzantısı olduğu ileri sürülmüştür.⁵⁷ Ne var ki bu sav, aktarılan anayasal hükümlere göndermeyle bertaraf edilmiştir. Dahası Yüksek Mahkeme, hayvan özgürlükçülüğü ve refahçılığı sınırlarında gezen bir eğilim göstermiştir. Boğaların sürü hayvanı olduklarını, sürüden ayrıldıklarında sıkıntı yaşayıp bunu açıkça seslendirdiklerini ve uzun erimli anılara sahip olduklarını uzman raporlarına atıfla kabul eden Mahkeme, “*türlerin yüksek yararı*” olarak bilinen bir öğretiyi geliştirmiştir.⁵⁸ Mahkemeye göre söz konusu dava, organizatörlerin, boğa terbiyecilerinin, boğa yarışçıların, seyircilerin, katılımcıların veya ilgili eyaletin bakış açısına, yani insanların gereksinimlerine göre değil; “*türlerin yüksek yararı*” gözetilerek çözümlenmelidir. Böylesi uyuşmazlıklarda hayvanların “*refah*”ının göz önünde tutulması gerektiğini

düşünen Mahkemeye göre davaya konu olan çatışma, sıradan bir menfaatle ilgili değil; insan evlatlarının, üzerinde hâkimiyet kurduğu duyarlı bir varlıkla ilgilidir.

Yüksek Mahkeme, bir başka kararında, bu yaklaşımın uzantısı olarak ve büyük olasılıkla Hindu çoğunluğu arkasına almanın konforuyla şunları söyleyebilmiştir:

“Bir sığırı, yaşlandığında yararsız görerek ve yaşamının büyük bir kısmında süt verip veya yük çekip sunduğu hizmetleri unutarak, yaşayacağı kalan kısa doğal hayatından alıp mezbahaya göndermek, kınanması bir nankörlük olur.”

Bu türden eğilimler, Avrupa’daki anayasa mahkemelerinin “*hayvan refahı*” lehine kararlarında da görülür. Örneğin Alman Anayasa Mahkemesi, tavukların tutulma koşullarıyla veya nalbantlık mesleğinin yerine getirilmesiyle ilgili düzenleme ve kısıtlamaları ya da zoofiliye (hayvanlarla cinsel ilişkiye) ceza yaptırımını getiren hükümleri ele alırken, herhangi bir insan hakkına gönderme yapmaksızın, doğrudan “*hayvanların korunması*” hükmüne başvurmuştur.⁵⁹

Bu yaklaşım, Almanya’nın komşu ülkelerindeki anayasa yargısında da karşılık bulmuştur. Örneğin Avusturya

⁵⁶ Tagore Trajano de Almeida Silva, “Brazilian Animal Law Overview: Balancing Human and Non-Human Interests”, *Journal of Animal Law*, 6, (2010).

⁵⁷ Jessica Eisen, “Animals in the Constitutional State”, *International Journal of Constitutional Law*, Volume 15, Issue 4, October 2017, s. 909-954.

⁵⁸ Animal Welfare Board Of India vs A. Nagaraja & Ors. 07/05/2014. Karar metni için bkz. <https://lawtimesjournal.in/animal-welfare-board-of-india-vs-a-nagaraja-ors/> (12/09/2021).

⁵⁹ Bkz. BVerfGE 127, 293 – 335; BVerfGE 117, 126 – 141.

Anayasa Mahkemesi, köpeklerin evcil hayvan dükkânlarında (pet-shop) teşhir edilmesine dönük yasağın, girişimcilerin mülkiyet hakkını ihlal ettiği savını; bu yasağı, bebek köpeklerin (eniklerin) psikolojik ve gelişimsel ihtiyaçlarının gereği olarak haklı sayıp reddetmiştir.

İsviçre'deki içtihatlar ise çok daha devinimlidir. Anayasa'daki hayvanların "haysiyetinin" korunması hükmünün, hayvanların çıkarlarını ve refahını bütün bir hukuk sisteminde dikkate alma yükümlülüğü doğurduğu şeklinde yorumlayan İsviçre Yüksek Mahkemesi⁶⁰, maymunların bilimsel deneylerde kullanılmasına dönük yasakları (hayvansal deneylerin getirdiği zararın, bu deneylerden beklenen yarardan ağır bastığı düşüncesiyle) Anayasa'ya uygun bulmuştur. Mahkemeyi bu sonuca ulaştıran "refahçı" gerekçe, yetersiz ama olumludur:

*"Hayvanların haysiyeti, insan haysiyeti ile eşitlenemiyor ve eşitlenmesi gerekmiyor olsa bile bu, aslında doğal canlıların, en azından bir dereceye kadar, insanlarla eşit önemde sayılmasını ve değerlendirilmesini gerektirir."*⁶¹

Bu içtihadın en önemli yanı, sorunun "hayvan haysiyeti" başlığında ele alınmış olması ve bu yolla hayvanların fiziksel zarar görmediği ama (örneğin kıyafet ve saç stilleri yoluyla) aşağılandığı durumlara kadar uzanıp uzanmadığına ilişkin etik tartışmalara kapı aralamasıdır. Bu bağlamda, hayvanların somut olarak fiziksel zarar görmediği ama yükselen "stres düzeyleri" dahi dikkate alınmaya

başlanmıştır.

Aktarılan örneklerin bize gösterdiği bir gerçek var.

Hayvanları korumak ve bu amaçla hukuken gerçekçi ve sağlam bir adım atmak isteniyorsa, bu meseleyi yasama çoğunluğunun takdirine bırakmak ve yasayla korumak yetmez. Söz konusu korumanın anayasal bir hüküm hâline getirilmesi ve hayvanlara dönük zulmün ceza yaptırımına tabi kılınmasının devletin pozitif yükümlülüğü olarak düzenlenmesi gerekir. Kuşkusuz (burada tam olarak değinilmeyen) birçok ülkede olduğu gibi vahşi veya evcil bütün hayvanları doğanın parçası sayıp hayvan korumasını çevrenin korunması (Anayasa md. 56/1) ile ilişkili kılmak mümkündür.⁶² Fakat böylesi bir yorum bile açık bir anayasa hükmünün yerini dolduramaz.

Yeni Kanun'u bu perspektifle karşılamalıyız.

C. Gelecek Kuşaklar

XX. yüzyılın ikinci yarısı, dünya nüfusunun insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar hızlı biçimde arttığı bir dönem oldu. Söz konusu nüfus patlaması ve onunla diyalektik bir bağ içindeki tüketim alışkanlıkları görülmemiş çevre yıkımlarına neden oldu.

Artan nüfus ve onun devamlı büyüyen tüketim alışkanlıkları, daha çok besin, konut ve enerji gerektirmeye başladı. Buna koşut olarak çöp, imar vb. kirlilikler arttı, daha önceden bilinmeyen yeni sorunlar baş gösterdi. Öyle ki nükleer enerji sorunları,

⁶⁰ 2C_422/2008 vom 7. Oktober 2008

⁶¹ BGE 135 II 384.

⁶² Silva, op. cit.

artan küresel ısınma ve onun neden olduğu felaketler, “çevre göçmenliği” gibi fenomenler 1970’lerde bazı önemli sorgulamalara kapı araladı.

İnsanlık, dünyanın geleceği konusunda kaygı duymaya başladı. Bu kaygı, gelecek kuşaklar adına da ileri sürüldü. Bu dönemde ilk kez Birleşmiş Milletler bünyesinde çevrenin korunması ve gelecek kuşaklar sorunu ele alındı, bu amaçla bir komisyon kuruldu ve Ortak Geleceğimiz isimli bir rapor hazırlandı.⁶³ Bu raporda “sürekli ve dengeli gelişme”, “bugünkü kuşağın gereksinimlerini, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama yeteneğini ortadan kaldırmaksızın karşılmasına olanak veren bir kalkınma türü” olarak tanımlandığında “gelişme” ve “sürdürülebilirlik” kavramları gelecek kuşaklara karşı bir sorumlulukla kavranmış oldu.

1992 yılında yapılan Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Zirvesi) da “sürdürülebilir gelişme” kavramını daha güçlü biçimde tedavüle sokarken bugünkü insanların gelecek kuşaklara karşı bazı ödevlere sahip olduğu düşüncesi de daha yaygın biçimde kabul gördü. Bu kabul bugün pek çok çevreci hareketin içinde benimsenmektedir.

Bu sav, dikkate değer eleştirilerle⁶⁴ karşılaşılsa da gün geçtikçe yaygınlaşmakta ve normatif temellere kavuşmaktadır. Gelinen aşamada ülke sadece hâlihazırda yaşayanlarla değil aynı zamanda gelecek kuşaklarla da ilgili bir konudur. Yaşadığımız çevre, pek bilinen bir mottoyla söylersek “geçmişten bize kalan bir miras değil,

gelecek nesillere bırakacağımız bir emanettir.” Bu gerçek anayasalarda da kuşaklararası adalet mantığıyla karşılık bulmuştur.

Örneğin Federal Almanya Anayasası, bu bağlamda “gelecek kuşaklara karşı sorumluluk” kavramına yer verir. Andorra Anayasası, devlet politikalarını belirlemekle görevli yetkililere doğal kaynakları “gelecek kuşakların iyiliği için” koruma ödevi yükler. Arjantin Anayasası’nda, doğal kaynakların “insani gelişime uygun sağlıklı ve dengeli bir çevre hedefini gözeterek, mevcut talepleri karşılayacak, ancak gelecek kuşakları tehlikeye atmayacak biçimde” idare edilmesi zorunluluğunu düzenler.

Brezilya Anayasası, “Devlet ve halk şimdiki ve gelecek kuşaklar adına çevreyi korumak ve gözetmek ödevine sahiptir.” derken Etiyopya Anayasası’nda ise doğal kaynakların “şimdiki ve gelecek kuşakların iyiliği için kullanılacak kutsal mallar” olduğunu belirtir. İran Anayasası, “çevrenin hem şimdiki hem de gelecek kuşaklar için, gelişime uygun bir toplumsal ortam sağlayacak biçimde korunması yükümlülüğü”nden bahseder.

Devletin çevresel ödevleri bu örneklerde de görüldüğü gibi genel olarak “gelecek kuşaklar adına ve yararına” düzenlenmektedir.

⁶³ İngilizce Our Common Future adındaki bu rapor, Komisyon’un ve eski Norveç başkanı Gro Harlem Brundtland’in ismine atıfı Brundtland raporu olarak da bilinir.

⁶⁴ Bu eleştirileri üç kümede toplamak mümkün: (1) Gelecek kuşakların neye benzeyeceği ve ne isteyeceğini bilmeden onlar adına bazı ödevlerden bahsetmek (en azından bunları geniş tutmak) tutarsızdır. Dolayısıyla bu ödev ve sorumluluklar, öngörülebilir zararlarla sınırlı tutulmalıdır. (2) Her politik terah, farklı gelecek kuşaklar yaratır ve bu görevlik yekpare bir gelecek kuşak sorumluluğu belirlemeye engeldir. Eğer belirlenebilir standartlar varsa bunlar asgari nesnellığe yakın (var olmaya dönük) standartları aşmamalıdır. (3) Bugünkü ve gerçek insanların yararları, varsayımsal gelecek kuşakların zararlarından korunmasından daha önemlidir.

Devam edersek; Norveç Anayasası, ülkenin doğal kaynakları *“gelecek kuşaklar için güvence altına alınır.”* derken Ermenistan Anayasası da Devlet *“şimdiki ve gelecek kuşaklar adına, çevrenin güvenliğini gözeten politikalar izler.”* demektedir. Lesotho Anayasası'nda yer alan devletin görevleri arasında *“şimdiki ve gelecek kuşaklar adına”* çevrenin korunması da yer alır. Nijer ve Vanuatu anayasaları *“gelecek kuşakların çıkarları adına”* çevrenin korunması gerekliliğini tanır. Papua Yeni Gine Anayasası Devlet'e doğal kaynakları *“gelecek kuşaklar adına”* ve *“gelecek kuşaklar yararına”* muhafaza etme görevi yükler.

4. İNSAN

A. ÇEVRESEL İNSAN HAKLARI

B. ÇEVRENİN KAMUSALLIĞI

4. ÜLKE

İnsan, devletin bir ögesi olarak çoğu kez “millet” unsuru olarak da ifade edilir. Fakat millet veya ulus kavramlarının modern kavramlar olduğunu ve devletin modern öncesi dönemlerde de var olduğunu akılda tuttuğumuzda bu unsuru “insan topluluğu” olarak ifade etmek daha anlamlı olur.

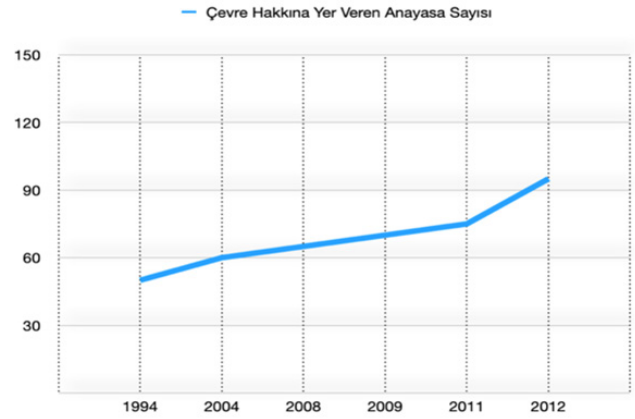
Hukuk düzenleri geleneksel olarak insan merkezidir. Bu durum, büyük ölçüde bugün de böyledir. Bugün bazı çevreciler bu yaklaşımın karşısına canlı merkezilik veya çevre merkezilik yaklaşımlarını koysa da bu bir zorunluluk değildir. Merkezsiz bir perspektif geliştirmek de pekâlâ mümkündür. Bu başlıkta bu tartışmalara girmek mümkün değil. Bu nedenle genel hatlarıyla çevre devletinin insan ögesi konusunda “insanın” çevresel hakları ile insan topluluklarının mülkiyet ilişkilerine dönük bazı anayasal faktörlere değineceğim.

A. Çevresel İnsan Hakları

Hindistan’da, çoğunluğu kadınlardan oluşan grupların ağaçlara sarılarak onların kesilmesini önlemeleri eylemlerini yansıtan chipko (sarılma) akımına göre kadınlar, çevrenin yükünü omuzlamak konusunda pek çok bağlamda erkeklerden çok daha fazla omuzlamaktadır. Bu nedenle de “çevresel cinsiyet ayrımcılığı” özel olarak ilgilenilmesi gereken bir konudur. Geçtiğimiz yarım yüzyılda, çevresel insan haklarının hem uluslararası hem de ulusal insan hakları belgelerinde tanınmasına tanıklık ediyoruz. Bu

konuda önemli kırılma noktası 1972 tarihli Stockholm Bildirgesidir. Bu metnin kabul edilmesinden bugüne çevre hakkına yer veren belgeler ivmeli biçimde artmaktadır. Boyd’un “Çevresel Haklar Devrimi” çalışmasına göre bugün dünyada yürürlükte olan 193 Anayasa’dan 150’inde çevre hakkına öyle veya böyle güvence tanındığını anlıyoruz.⁶⁵

Aşağıdaki grafik, bu eğilimi apaçık biçimde gözler önüne sermektedir:

Bu grafiğin gösterdiği gerçek, çevrenin anayasal değerindeki artıştır. Gelgelelim bu normatif durum uygulamada köklü değişiklikleri garantilememektedir. Buna karşılık, her şeye rağmen değerlidir. Burada söz konusu düzenlemelerin yargısal karşılığına yer vermek, çalışmanın kapsamını aşar.

Bu noktada bu nitelikli bir çevre ve sağlıklı bir çevre gibi ögelerle, kimi zaman devlete getirilen pozitif yükümlülüklerle, bazen de sosyal hakların içine eritilerek düzenlendiğini söyleyebiliriz. Açıkça yazılı olmasa da usulü hakların da çevrenin korunmasında yaşamsal işlev görebileceğini kaydetmek gerekir.⁶⁶

⁶⁵ David R. Boyd, The Environmental Rights Revolution - A Global Study of Constitutions, Human Rights, and the Environment, (UBC, 2012).

⁶⁶ Bütün hükümleri için bkz. May ve Daly, s. 247 vd.

Anayasalarda çevre bazen açıkça hak olarak düzenlenmemişse de bir program hüküm veya devlete dönük bazı yönlendirmelerle de korunabilmektedir.

Örneğin Federal Almanya Anayasası'nda "Gelecek kuşaklara karşı sorumluluklarının farkında olan Devlet, doğal yaşam kaynaklarını ve hayvanları anayasal düzen çerçevesinde yasamayla, yasalara ve hukuka uygun olarak yürütme ve yargı organlarıyla korur.", Dominik Cumhuriyeti Anayasası'nda "Doğal kaynakların ve Ülkenin yerel düzeninin etkili ve sürdürülebilir kullanımını yasalar yoluyla sağlayacak bir düzenin ve bu düzenin hayata geçirilmesi ve iklim değişikliğine uyumun sağlanması, Devlet'in önceliklerinden birisidir." biçimindeki Litvanya Anayasası'nda "Devlet doğal çevrenin, hayvanların ve bitki örtüsünün, doğanın farklı öğelerinin ve özel öneme sahip belli başlı alanlarının korunması, doğal kaynakların uygun kullanılması, yenilenmesi ve çoğaltılmasından sorumludur.", Sudan Anayasası'nda "Devlet herhangi bir hayvan veya bitki türünün varlığını ya da doğal veya yapay yaşam alanlarını tehlike altına alacak politika ve eylemleri yasaklar ve bu tür eylemlere izin vermekten kaçınır." biçimindeki hükümler buna örnek gösterilebilir.

Anayasalarda çevrenin sadece hak olarak değil, aynı zamanda (koruma nedeni biçiminde) bir sınırlama nedeni olarak da gündeme gelebileceğini veya çatışma durumunda hak ve özgürlüklerin bir nebze önünde durabileceğini kaydetmek gerekiyor.

Örneğin Mauritius Anayasası'nda mülkiyetin zorla kamulaştırılması yasağının istisnası olarak "varlığının tehlike arz etmesi ya da insanların, hayvanların, bitki ve hayvanların sağlığı için zararlı olması"nın gösterilmesi; Moğolistan Anayasası'nda "Devlet toplumun sağlığına, çevresel çıkarılara ve ulusal güvenliğe aykırı olarak kullanılan toprakları (...) kamulaştırma yetkisine sahiptir." Hükmü, Estonya Anayasası'nda çevreyi korumanın seyahat özgürlüğünün ve girişim özgürlüğünün kısıtlanması" nedeni olarak anılması veya Şili Anayasası'nda "Hak ve özgürlükler çevrenin korunması amacıyla belirli kısıtlamalara tabi tutulabilir." biçimindeki hüküm bunun örneklerindedir.

Uluslararası insan hakları koruma mekanizmalarının da çevreyi mülkiyet hakkı, özel yaşama saygı hakkı gibi haklar bağlamında maddi yönden, adil yargılanma hakkı veya ifade özgürlüğü bağlamında ise usulü yönden koruyabildiği söylenmektedir.⁶⁷

Gelgelelim bu korumanın oldukça sınırlı olduğunu kaydetmek gerekiyor. Uluslararası sermayenin uzun vadeli çıkarlarına göre hareket eden bir organ olarak İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin bu alanda etkili hâle gelebilmesi bu konuda (en azından) özel bir protokolü gerekli kılmaktadır. Ne var ki bu koşulda dahi uluslararası hukukun, ulusal hukuka göre daha düşük düzeyde koruma sağlayabileceğini akılda tutmak gerekir.

Zira bu mekanizmaların insan merkezli usuli yapısı, pek çok ulusal

⁶⁷ Örnekler için bkz. Duymaz, op. cit.

mekanizmadan geridir. Dahası bu organların özellikle akçeli konularda taraf devletlere tanındıkları geniş marj, devletlerin bu alandaki düzenlemeleri “yumuşak hukuk” düzeyinde bırakma istenci, denetim mekanizmalarının büyük ölçüde bürokratik kadroların rutinlerine bırakılmış olması ve en önemlisi de bu organların kararlarının iç hukuklarda çoğu kez uygulanmaması veya göstermelik olarak uygulanması gibi faktörler uluslararası hukuktan beklentilerimizi, ulusal hukuka nazaran çok daha tali hâle getirmektedir.

B. Çevrenin Kamusalılığı

Çevre sorunlarını, kapitalizmden bağımsız olarak ele almak safdillik olur. Kuşkusuz, çevresel yıkım, kapitalizmle veya sanayi devrimiyle başlamış değildir fakat sanayinin ekolojik yıkımının devasa niteliğini kesinlikle göz ardı edemeyiz. Kapitalizmin doymazlığı, doğanın üzerinde daha önce hiç olmadığı denli baskı oluşturmuştur. O kadar ki bu etkilerin yeni bir jeolojik devir (*epoch*) yarattığı, bu devrin adının da “*antroposen*” olduğu dahi ileri sürülmektedir.⁶⁸

Bu devrin başlangıcını sanayi devriminde (buhar makinasının bulunmasında) tarihleyenler olduğu gibi, jeolojik koşulların ve süreçlerin (toprak aşınmaları, suda tortulanma, temel kimyasal bileşenlerde değişme, ormansızlaşma, ozon tabakasının incilmesi, küresel ısınma, vs.) insan eliyle belirgin biçimde değiştiği 1950’li yıllara tarihleyenler de vardır.

Bu başlangıcın geçmişiyle ilgili

tartışmalar kadar geleceğiyle de ilgili tartışmalar mevcuttur. Hatta bu bağlamda kimilerine göre bu süreç, yeni bir yok oluşu (altıncı yok oluş) beraberinde getirecek görünmektedir.⁶⁹ Bu sürecin, başlangıç ve geleceğine ilişkin tartışmalar anlamlı olsa da bunun soyut bir “*insanlık*” bakiyesine yazılması, sistemin kendi içindeki çelişkileri göremememize neden olabilir. Demek istediğimi kestirmeden söyleyeyim: Sorun, son tahlilde ekonomik sistemle ilgilidir. Fakat başta kaydettiğim gibi çalışmanın merceği bu değil. Buna rağmen, bu noktaya değinmeden geçmek de mümkün değil. Çevre devletinin belli bir ekonomik politikasına dayanması zorunludur. Bu, diğer pek çok faktörün yanı sıra kapitalizmin doğaya bir değer biçememesinden, başka bir deyişle piyasa süreçlerinin doğayı parasal değer hâline getirememesinden kaynaklanır.

Doğa, devletin düzenleyici ve cezalandırıcı müdahaleleri sayesinde ekonomiye dâhil olur. Sermayenin direncine rağmen devlet müdahalesi kaçınılmazdır. “*Kirleten öder*” veya “*kullanan öder*” gibi ilkeler bu müdahalenin asgari eşikleridir. Fakat bu eşik çok daha üst düzeye çıkabilir. Düzeyi ne olursa olsun bu durum, liberal devlet anlayışının temel kabullerinden bir ölçüde ayrılmasını gerektirir.

Zaten dikkat edilecek olursa, çevre hukuku alanı, diğer hiçbir alanda olmadığı denli kamucu özellikler gösterir. Günümüz dünyasının oydıştığı

⁶⁸ Son buzul çağından bu yana süregelen 11 bin yıllık devre “holosen” (holocene) denmekteydi.

⁶⁹ Elizabeth Kolbert, *Altıncı Yok Oluş*, N. Tümay (çev.), (Okuyan Us, 2016).

“sürdürülebilir gelişme” kavramı dahi bunun tipik örneğidir.

1. Sürdürülebilir Gelişme

Daha önceki sayfalarda görüleceği üzere 1972’de Brundtland Raporu’yla tohumlanmış olan Sürdürülebilir gelişme kavramı, az gelişmiş olan ülkelerdeki refahın arttırılması, gelişmiş ülkelerdeki refahın sürekliliğinin sağlanması için ekonomik büyüme hedefine dayanan bu bir yaklaşımı yansıtır. Bu yaklaşıma göre söz konusu büyümenin sürdürülebilirliği, bir yandan toplumsal adaletin sağlayarak diğer yandan da doğanın yıkımına yol açmadan gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Yani çevre ve ekonomi arasında bir çelişki değil bir uyum sağlamaya dayanan bu insan merkezci yaklaşımın 1992’deki Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’ndan bu yana üretilen temel belgeler⁷⁰ ve onu takip eden zirvelerden sonra, 17 başlıkta, 169 kalemde ve 232 göstergede somutlaştırılan ve 2030’a kadar gerçekleşmesi beklenen birtakım hedefler belirlenmiştir.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

1. Yoksulluğun tüm biçimlerinin her yerde ortadan kaldırılması
2. Açlığın sona erdirilmesi, gıda güvenliği ve daha iyi beslenme güvencesinin sağlanması; sürdürülebilir tarımın desteklenmesi
3. Sağlıklı yaşamların güvence altına alınması ve her yaşta esenliğin desteklenmesi
4. Kapsayıcı ve eşitlikçi, nitelikli

eğitimin güvence altına alınması ve herkes için yaşam boyu öğrenimin desteklenmesi

5. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlenmesi
6. Herkes için suyun ve sıhhi koşulların erişilebilirliği ve sürdürülebilir yönetiminin güvence altına alınması
7. Herkesin uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişiminin güvence altına alınması
8. Kesintisiz, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin, tam ve üretken istihdamın ve herkes için insana yakışır işlerin desteklenmesi
9. Dayanıklı altyapıların inşası, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmenin desteklenmesi ve yenilikçiliğin güçlendirilmesi
10. Ülkeler içinde ve arasında eşitsizliklerin azaltılması
11. Şehirlerin ve insan yerleşimlerinin kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılınması
12. Sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarının güvence altına alınması
13. İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele konusunda acilen eyleme geçilmesi
14. Sürdürülebilir kalkınma için okyanuslar, denizler ve deniz

⁷⁰ Stockholm Bildirgesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyoçeşitlilik Sözleşmesi, Orman İlkeleri ve Gündem 21.

kaynaklarının korunması ve sürdürülebilir kullanımı

15. Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımının korunması, geliştirilmesi ve desteklenmesi, ormanların sürdürülebilir yönetimi, çölleşme ile mücadele, karasal durdurulması ve iyileştirilmesi ve biyoçeşitlilik kaybının engellenmesi

16. Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumların desteklenmesi, herkes için adalete erişimin sağlanması ve her düzeyde verebilir ve kapsayıcı kurumların inşası

17. Uygulama araçlarının güçlendirilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Ortaklığın canlandırılması

Bu hedefler için yön verici beş temel ilke vardır.⁷¹ Bunlar hakkaniyet, ihtiyatlılık, katılım, planlama ve bütüncüllüktür. Demokrasiyle doğrudan ilgili olan katılım ilkesi, konuyu kaçınılmaz olarak kamusallaştırır. Bütüncüllük, sorunun tekil ve atomize değil bir sistem meselesi olarak ele alınmasını gerektirir.

Bu sistemlilik ise planlamayı gerekli kılar. Planlamanın gerektiği gibi yapıldığı yerde ise sermayenin kısa vadeli kâr hırsına ve piyasanın görünmez eline müdahale etmek kaçınılmazdır. Ayrıca eğer amaç hakkaniyetli bölüşümse planlamanın sosyal adaleti gözetmesi gerekecektir.

Keza, ihtiyatlılık ilkesi gereğince doğaya dönük her müdahalede zararın olduğunun değil olmadığının

kanıtlanması gereğinin (bu bir tür ispat yükünün yer değiştirilmesi örneğidir) de serbestiye karşı devletçi bir müdahale olduğu akılda tutulmalıdır.

Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın ne şekilde gerçekleşebileceği tartışılabilir fakat neredeyse kesin olan şey bunun saf liberal bir yaklaşımla gerçekleşmesinin olanaklı bulunmadığıdır. Bu durum, anayasaların bir ölçüde “sosyal demokrat” bir renge bürünmelerine de yol açmış gibidir. Fakat bunda da çok büyük iddialar taşımak yersiz olur. Çoğu uygulamada yapılan şey “sürdürülebilir kalkınma” ilkesine atıf yapmaktan ibarettir.

Örnekleri sayarsak; Arnavutluk Anayasası'na göre “Devlet, ormanların, su kaynaklarının, otlakların ve diğer doğal kaynakların sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak kullanılması koşuluyla özel girişimciliği ve teşebbüsleri destekler.” Belçika Anayasası'na göre “Devlet görevlileri, toplumsal, ekonomik ve çevresel konularda sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun hareket etmekle yükümlüdür. Bolivya Anayasası ise kamusalığa vurguyla bir gönderme yapar: “Doğal kaynaklar ülkenin sürdürülebilir kalkınması için kamusal bir değere ve stratejik bir öneme sahiptir.” İsviçre Anayasası, devletin ödevlerini çaba düzeyinde yumuşatır: “Konfederasyon ve Kantonlar doğa, doğanın kendini yenileyebilme yetisi ve

⁷¹ Neil Carter, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy*, (CUP 2001), s. 203-209.

toplumun doğadan talepleri arasında dengeli ve sürdürülebilir bir ilişki kurmak için çaba gösterir.” hükmüne yer verir. Kolombiya Anayasası'na göre “Devlet politikalarını belirleme yetkisine sahip kimseler, doğal kaynakların yönetim ve kullanım usullerini, sürdürülebilir bir kalkınmayı güvence altına alacak biçimde düzenleme yükümlülüğü altındadır.”

Karadağ Anayasası'nın Başlangıç kısmında “devletin tüm ülkede doğanın, sağlıklı bir çevrenin, sürdürülebilir [ve] dengeli kalkınmanın gereğini yerine getireceğine dair inanç” vurgulanır. Nepal Anayasası, toplumsal adaleti yok saymamıştır: “Devlet ormanların, bitki örtüsünün ve biyoçeşitliliğin korunması, sürdürülebilirliklerinin ve kullanımlarından elde edilen ürünlerin adil dağıtımının sağlanması yasalarca güvence altına alınır.”

Seşel Adaları Anayasası'nda “Devlet, Seşel Adalarında sürdürülebilir sosyoekonomik kalkınmayı gerçekleştirecek, doğal kaynakların adil bir biçimde kullanım ve idaresini sağlayacaktır.”; Somali'de “Toprak adil, etkili, üretken ve sürdürülebilir bir biçimde kullanılacak, idare edilecek ve korunacaktır.”; Uganda'da “Parlamento çevrenin sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak idare edilebilmesi için gerekli yasal tedbirleri alır.” gibi hükümlere yer verildiğini görürüz. Yunanistan, Mozambik, Polonya, Sırbistan ve Tayland anayasalarında da devlet politikalarının “sürdürülebilir kalkınma” ilkesine uygun olarak oluşturulması yükümlülüğü açıkça düzenlenmiştir.

Türkiye'de doğrudan bir “sürdürülebilir gelişme” göndermesi yoksa da Anayasa'nın “Planlama; Ekonomik ve Sosyal Konsey” başlıklı 166'ncı maddesi kalkınmayı düzenler: “Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir. Planda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir. Kalkınma planlarının hazırlanmasına, Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanmasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.”

Ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında Cumhurbaşkanı istişarî nitelikte görüş bildirmek amacıyla Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulur. Ekonomik ve Sosyal Konseyin kuruluş ve işleyişi kanunla düzenlenir.”

2. Kamusal Mülkiyet

Çevreyle ilgili müdahaleler, özel mülkiyet hakkına kayıtlarla da kendini gösterir ve bu yönüyle de kamuculaşır.⁷² Bu, özellikle doğa ile insan arasındaki

⁷² Daly ve May, s. 233 vd.

mülkiyet ilişkilerine dönük kısıtlamalarda kendini gösterir. Işık, hava ve suyun ortaklığı konusunda geleneksel bir mutabakat vardır. Bunun özgürlüklere de yansımaları vardır. Örneğin “*right to roam*” diye bilinen özgürlük, bunun geleneksel biçimlerinden biridir.

En basit biçimiyle Türkçeye “gezinmek” veya “gelişigüzel gezmek” anlamına gelen “dolanmak” olarak da çevrilebilecek bu özgürlük, farklı dillerde “herkesin hakkı”, “halkın vahşi doğaya erişim hakkı”, “mantarcı düzenlemesi” gibi isimler alır. “*Halkın eğlence, dinlence ve egzersiz için kamuya ait veya özel mülkiyete tabi belirli arazilere, göllere ve nehirlerle erişme hakkı*” anlamına geliyor. Hakkın doğal arazide karşılaştıkları orman meyvelerini veya mantarları toplama, icabında çadır atıp kamp kurma, yüzme, güneşlenme, pinekleme ve yan gelip kestirme haklarının hepsi bu özgürlüğün içinde sayılır.

Bu yönleriyle, bugün pek çok anayasada tanınan seyahat veya dolaşım özgürlüğünden farklı bir nitelik taşıyan bu özgürlüğün kökleri, insanlık tarihinin derinliklerine kadar uzanır.

Özgürlük, çoğu kez yazılı değildir ama onun erken dönemde bile kanunlara yazıldığı olmuştur. Bizans İmparatoru Justinian'ın çıkardığı yasalarda; halkın denizde, deniz kıyılarında, havada ve akan sulara ortak olduğunun söylenmesi bunun bir örneğidir. Roma hukukundaki bu özgürlük bir ilke olarak İngilizlerce de benimsenmiş, hatta Magna Carta'ya (Büyük Ferman'a) yazılmış, sonradan mahkeme kararlarıyla sistemli hâle getirilmiştir. Bugün bu

özgürlüğün birtakım ilkelerle sistemli kılınmış hâline “*kamusal güven öğretisi*” (public trust doctrine) denmektedir.

Kamusal güven öğretisiyle, ABD'den Güney Afrika'ya, Kanada'dan Hindistan'a farklı yargı kararlarında karşılaşılıyor. Bu kararların en önemli başlığını ise “*halkın deniz kıyılarına erişim hakkı*” oluşturuyor. Bu ülkelerin hemen hepsinde yargı organları, sahilleri parselleyen işletmelere veya özel mülklere, bu öğretiye dayanarak “dur” diyor. Bizde bu hak, eskilerde dolaylı da olsa “*suyun, odunun (ateşin) ve meranın özel mülkiyet konusu yapılamayacağını*” öngören İslam hukuku kurallarından bilinir.

Laik dönemde de bu ilke bir ölçüde korunmuştur. Hatta anayasa düzeyine bile çıkarılmıştır: “Kıyılar, Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyılarını çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle kamu yararı gözetilir.” (md. 43) Kıyı Kanunu bu hükmü tekrar etmiş, vurgusunu arttırmıştır: “Kıyılar, herkesin eşit ve serbest olarak yararlanmasına açıktır.”

Maddenin getirilme mantığı da aşağı yukarı bellidir. Hükmün kabul edilmesi sırasında, hukukçu Fikri Devrimsel'in Danışma Meclisi'ndeki madde görüşmelerinde yaptığı açıklama bu mantığı ortaya koyar: “*Karamürsel - Gölcük arasındaki sahilde bir yaz, açık deniz kıyısında denize girmek için gidiyordum. Uygun bir yer buldum; evler duruyor, deniz kumlu sahili ile uzanıyordu. Denize girmek istedim, bir kişi geldi «Sen burada*

denize giremezsin» dedi. «Niye?» dedim, «Tabelaya bak» dedi, baktım tabelaya, orada «Bu sahilde, bu sahildeki sakinler girebilir» ibaresi vardı. «Bu sahilden düşman çıkarma yaparsa bu sahildekiler mi savunacak burayı?» dedim, «Onu ben bilmem. Bize buradaki belediye başkanı öyle söyledi ve bu tabelayı asmış» dedi. Bu kepezeliğe bir son vermek lazım.

İşte Anayasa yapıyoruz, Anayasanın genel esprisini bilmem; ama kamu yararını, toplumun yararının gözetilmesi, Hakkârî'de oturan vatandaşın, Sivas'ta oturan vatandaşın dahi bu memleketin deniz kıyılarından yararlanması lazım. Anayasalar temel ilkeler koyar, bazı nedenlerle belediyelerin yasalara uygun çalışmamlarından yararlanarak kayırmaya, menfaatlerle Türkiye'nin sahillerini bazı kişilerin özel mülkiyetine açık tutma zihniyetine, bu Anayasa ile sanırım ki son veririz.”

Bu özel mülkiyet yasaklarının benzerleriyle farklı ülkelerde de karşılaşmaktayız.

Örneğin Butan Anayasası'nda “Her bir Butan yurttaşı, Krallık'ın doğal kaynaklarının ve doğal çevrenin şimdiki ve gelecek kuşaklar adına ortak sahibidir, her yurttaş doğal çevrenin korunmasına yardım etmekle yükümlüdür.”; Tanzania Anayasası'nda “Ülkenin doğal kaynakları gelecek kuşaklar adına tüm yurttaşların ortak mülkiyetindedir.”; Uganda Anayasası'nda “Parlamento tarafından belirlenmek üzere ulusal ya da yerel hükümetler doğal gölleri, nehirleri, sulak alanları, orman arazilerini, vahşi yaşam alanlarını, ulusal parkları ve

ekolojik ve turistik önem arz eden diğer bütün toprakları, tüm yurttaşların ortak yararı için ve halklar adına, mülkiyetinde bulundurur ve korur.”; Etiyopya Anayasası'nda “İmparatorluk'ta yer alan sular, ormanlar, toprak, göller, nehirler ve limanlar Etiyopya halkının şimdiki ve gelecek kuşak üyelerinin kutsal kamu mallarıdır.”; Papua Yeni Gine Anayasası'nda “Karada ve deniz altında, denizde, toprak altında veya havada yer alan tüm doğal kaynakların ve çevrenin kalkınmamız adına akılcı kullanılması ve gelecek kuşaklar için kamu mülkiyetinde tutulması esastır.”

gibi hükümler çevre hakkı ile kamusal mülkiyet arasındaki anayasal ilişkiyi açıkça ortaya koyar.⁷³ Bu net hükümler, diğer pek çok ülkede içtihat yoluyla da tanınmıştır.

Bundan başka, özellikle su hakkı gibi haklar, özel mülkiyet yasağının bir uzantısı olabilmektedir. Bu konuda öne çıkan iki örnekten biri olan Bolivya Anayasası konuyu şöyle düzenler: “(1) Herkes evrensel nitelikteki içilebilir su (...) hizmetlerine eşit olarak sahiptir.

(2) (...) Hizmet koşulları, katılımcılık ve sosyal denetim ile birlikte, evrensellik, hesap verebilirlik, ulaşılabilirlik, süreklilik, kalite, etkililik, etkinlik, adalet ve güvenceli olma kriterlerini taşımak zorundadır.

(3) Su ve temizliğe ulaşma bir insan

⁷³ Bu hükümler bazen monarşist anlam da taşıyabilir. Örneğin Svaziland Anayasası'ndaki “Özel mülkiyete özgülenmiş tapulu araziler hariç tüm Svaziland toprakları ve üzerlerindeki tüm imtiyazlar, Svazi ulusu adına iNgwenyama'nın koruması altındadır” ve “Svaziland toprakları içerisinde, altında ve üstündeki tüm madenler ve madeni yağlar, Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren, Svazi ulusu adına iNgwenyama'nın koruması altındadır.” Gana Anayasası'ndaki “Gana'nın bütün kamusal toprakları Gana halkı yararına ve halk adına Devlet Başkanının koruması altındadır.” biçimindeki hükümler buna örnektir.

hakkıdır, imtiyaz veya özelleştirme konusu olamaz ve kanuna göre ruhsat ve kayıt rejimine tâbidir.”

And anayasalcılığının öne çıkan ikinci örneği olan Ekvador Anayasası'nda ise konu şöyle düzenlenmiştir:

“Bir insan hakkı olarak su temel ve öncelikli bir haktır. Yaşam için elden çıkartılamaz, feshedilemez, el konulamaz temel bir değer olan su, kamunun kullanımına yönelik stratejik bir ulusal servettir.”

Anayasa, “iyi yaşam kuralları”nı sayarken de, Devletin yeterli miktar ve kalitede suyu tedarik edilebilmesi için su kaynaklarının ekosistem ve çevre ile uyumlu olarak korunması, yenileme ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ödevine (md.411); ve bunun gerçekleşmesi için devletin çevreci bir yönetim sağlayarak planlama-düzenleme yapma ve kontrol etme sorumluluğuna (md.412) da yer vermiştir.

Bu uygulamalarda su hakkı aktivistlerinin belli bir litreye kadar suyun ücretsiz olması yönündeki kamucu talepleri de çoğu kez bu haklarla bağlaşıklık olarak kavranmakta bu örnekler anayasa altı düzeyde de olsa diğer ülke pratiklerinde de yansıma bulabilmektedir.⁷⁴

Çevrenin korunmasının girişim özgürlüğüne getirdiği sınırlamalardan en dikkat çekenini de nükleer yasaklarıdır. Bu gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında, ülkenin kendine özgü koşulları uyarınca anayasal olarak düzenlenmiştir. Örneğin Dominik Cumhuriyeti Anayasası'nda

“Uluslararası düzeyde yasaklanmış olan kimyasal, biyolojik, nükleer ve tarımsal ilaç ve maddelerin, nükleer kalıntıların ve zehirli ve zararlı atıkların ülkeye sokulması, geliştirilmesi, üretilmesi, bulundurulması, ticaretinin yapılması, taşınması, depolanması ve kullanılması yasaktır.”

Haiti Anayasası, “Kimse yabancı kaynaklardan herhangi bir atık veya kalıntıyı ülkeye sokamaz” derken bu kuralı Macaristan Anayasası “Hiçbir kirletici atık boşaltım amacıyla Macaristan'a getirilemez” biçiminde, Namibya Anayasası ise “Hükümet yabancı nükleer ve zehirli atıkların Namibya'ya boşaltımını veya geri dönüşümünü engellemek için tedbirler alacaktır” biçiminde düzenlemiştir.

Afrika'da yaygın görülen bu pratiğe karşı bir diğer tepki de Nijer Anayasası'ndadır: “Yabancı kaynaklı kirleticilerin ve zehirli atıkların taşınması, ithali, depolanması, gömülmesi ve ülke sınırlarına boşaltılması ve buna yönelik yapılacak her anlaşma Devlete karşı bir suç oluşturur ve yasalar tarafından yasaklanır.”

Dikkat edilirse bu anayasaların yayımlandığı ülkeler gelişmekte olan devletlerdir. Dolayısıyla kalkınma arayışları acildir. Gelgelelim bu ülkelerin bir kısmında bu gelişme/kalkınma arayışı ekolojik ve sürdürülebilir biçimde ortaya konmuştur.⁷⁵ Bu eğilim kimi Avrupa ülkelerinde de mevcuttur.

⁷⁴ Suyun tıpkı eğitim, sağlık vs. gibi ücretsiz bir insan hakkı olarak güvencelenmesi gerektiğini savunanlar, su hakkının sosyal niteliğine vurgu yaparak, devletin bu konuda yükümlülük altına girmesi gerektiğini, sosyal devletin varlık sebebinin bu tarz yükümlülükler olduğunu, mevcut vergiler vasıtasıyla su tesisatının ve su kaynaklarının maliyetinin çıkarıldığını, dolayısıyla suyun “ücretsiz olması” gerektiğini ileri sürmüşlerdir. İsraf konusundaki eleştirilere karşı olarak da sosyal/hak temelli yaklaşım, günlük olarak bir insanın ihtiyacına karşılık gelen asgari kullanım sınırlanmış ücretsiz su temin etme politikasının israf sorununu çözeceğini ileri sürmektedir. Bir insanın günlük olarak yeme, içme, temizlik vb. ev içi ihtiyaçları için ihtiyaç duyduğu asgari miktar, Dünya Sağlık Örgütüne göre 20 litre, aktivistlere göre ise 50 litredir.

⁷⁵ Nâzım Sinan Odabaşı, “Anayasalarda Sürdürülebilir Gelişme”, Anayasa Hukuku Dergisi, s. 19, 2021, s. 167 vd.

5. EGEMENLİK

A. DIŞ EGEMENLİK: KÜRESEL DAYANIŞMA

B. İÇ EGEMENLİK: ÇEVRECİ DEMOKRASİ

C. ÇEVRECİ ERKLER AYRILIĞI

D. YASAMA

E. YÜRÜTME

F. YARGI

5. EGEMENLİK

Bir ülke ve o ülkede yaşayan insan topluluğu, devletin varlığı için yetmez. Eğer yetiyor olsaydı sürgündeki hükümetlerin belli gettolardaki birliklerini devlet olarak görmek gerekirdi. Benzer biçimde, dünyada kimsenin tanımadığı ve esasen konjonktürel olarak Azerbaycan veya Ermenistan kamu gücünün hüküm sürdüğü “*Dağlık Karabağ Cumhuriyeti*”nin de bir devlet olduğunu kabul etmek gerekirdi. Fakat bu oluşumlar birer devlet değildir çünkü egemen bir kurumlaşmış siyasal iktidar yoktur.

Egemenlik, kural olarak dışsal ve içsel olarak ele alınır. Her iki boyutunun da çevresel olarak gözden geçirilmesi gerekir.

A. Dış Egemenlik: Küresel Dayanışma
Egemenlik kavramının dışsal boyutu (dış egemenlik), “*bağımsızlık*” anlamına gelir. Klasik anayasa hukuk literatüründe dış egemenlik, bir devletin, bir başka devlete bağımlı (tabi) olmaması, diğer devletlerden aşağı konumda olmaması, dış ilişkilerde öteki devletlerle hukuken eşit bir konumda olması olarak ifade edilir. Ulus devletler çağında bu bağımsızlığın fiziksel görünümü ulusal sınırlardır.

Karasal sınırlar, açıkça hat çekerek çizilebileceği gibi nehirler (örn. Türkiye-Yunanistan arasındaki Meriç Nehri), şelaleler (örn. Brezilya ve Arjantin arasındaki İguazu Şelalesi vb.), boğazlar (örn. Rusya ve ABD’yi ayıran Bering Boğazı) veya dağlar (Polonya ve Slovakya arasındaki Rysy Dağı) gibi doğal varlıklarla da çizilebilmektedir.

İster kara ister deniz isterse de deniz ülkesi olsun bir ülkenin sınırlarının üzerinde egemen olan siyasal iktidarın o sınırlar içinde kurumsal tekeli vardır. Bu sınırların dışındaki iktidar odakları sınırın içindeki eylem ve işlemleri için kısıtlanır.

Egemen devlet izin vermedikçe bu sınırlardan insan, araç veya mal geçmesi yasaktır. Bütün bu kabuller insanlar için geçerlidir. Fakat konuya doğa perspektifinden bakıldığında durum epey farklıdır.

Hayvanlar sınır tanımaz. Tabiat olayları haddini bilmez. Ekolojik felaketler hudut çizilerek durdurulamaz. Eko sistemler ile ulus-devletlerin sınırları örtüşmez. Doğa, diğer hiçbir şeyde olmadığı kadar çok evrenseldir. Bu nedenle de egemenlik kavramına ilişkin bütün klasik kabullerin konu doğa olduğunda yeniden gözden geçirilmesi gerekir.

Bunun öncelikli koşulu, uluslararası dayanışmadır. Bu dayanışmanın önemli bir adımı 1972’de BM İnsan Çevresi Konferansı Stockholm Bildirgesi ile atılmış ve o zamandan bu yana çevrenin hukuksal olarak korunması konusundaki uluslararası bir hassasiyetin temelleri atılmıştır. Bugün yaşanagelen sosyoekolojik kriz karşısında bu temeller yetersiz olsa da tamamen yok sayılamaz. Öyle ki uluslararası ve kuşaklararası dayanışma, kimi anayasalarda açıkça kendisine yer bulmuştur.

Örnek vermek gerekirse, öncelikle yakın ülke örneklerinden İsviçre’yi anabiliriz. 1999 tarihli İsviçre Anayasası’nın 2’nci maddesinde geçen “*Doğal kaynakların uzun vadeli korunması ve adil ve barışçıl bir*

uluslararası düzene bağlılık” ifadeleri dikkat çekicidir. Yine, “doğal kaynakların akılcı kullanımını teşvik ederken, nesiller arası dayanışma ilkesine saygı duyarak, kendilerini yenileme ve ekolojik istikrarı koruma yeteneklerini güvence altına almak” (md. 66/2) ödevine yer veren 1976 tarihli Portekiz Anayasası da bu konudaki Avrupa temelli önemli kaynaklardan biridir.

Bu konuda nispeten yeni tarihli Latin Amerika ülkeleri de öncü sayılabilir. Örneğin suya erişimde uluslararası dayanışma ve sürdürülebilirlik (md. 373) tanıyan ve enternasyonalizm ile dayanışmayı temel devlet ilkelerinden biri kılan (md. 51) 1999 tarihli Bolivya Anayasası ile “Gezegenin ve biyosferin yaşam döngülerinin korunması ve yenilenmesi için uluslararası belgelerin oluşturulmasını, onaylanmasını ve uygulanmasını teşvik eder” (md. 416§3) gibi bir hükme yer veren ve devlete “aciliyet, etkinlik, tedbir, sorumluluk ve dayanışma ilkelerine dayalı bir ulusal önleme, risk yönetimi ve doğal afet sistemi kurmak” (md. 397§5) ödevi yükleyen 2008 tarihli Ekvador Anayasası dikkat çeker.

Devletin “biyolojik çeşitliliğin korunması için uluslararası iş birliğini destekleyeceğini” (md. 26§6) ve insani gelişme temelli ekonomik rejiminin diğer faktörlerin yanı sıra “ve çevresel sürdürülebilirlik ve dayanışma”ya dayanacağını söyleyen (md. 217) söyleyen 2015 tarihli Dominik Cumhuriyeti Anayasası da benzer türden bir netlik içerir. Latin Amerika’da, devlete, “hidro kaynakların gelecek nesillerle dayanışma içinde

sürdürülebilir yönetimi” (md. 47§1) ödevi yükleyen ve suyu olmayan ülkelere “uluslararası dayanışma”nın gereği olarak su kaynağı aktarma yetkisi (md. 47/4) tanıyan Uruguay Anayasası da bu bağlamda anılmaya değerdir. Tüm bu örneklerin yanı sıra, küresel iklim değişikliğini anayasal bir hüküm kılarak diğerlerinden ayrılan, ayrıca bütün bir anayasa metni enternasyonal bir manifesto izlenimi yaratan 2019 tarihli Küba Anayasası da önem taşır: Anayasa’nın 16’ncı maddesine göre

Devlet;
“Çevrenin korunmasını ve sürdürülmesini ve iklim değişikliğine karşı mücadeleyi savunur. İnsanlığın geleceğini tehdit eden iklim değişikliğiyle mücadele, her devletin birbirinden farklı olsa da ortak sorumluluğu temelinde yürütülmelidir. Küba Cumhuriyeti, adil ve eşitlikçi bir uluslararası ekonomik düzenin oluşturulmasını ve akıldışı üretim ve tüketim biçimlerinin ortadan kaldırılmasını savunur.”⁷⁶

Aynı temelden hareket eden bu türden bir enternasyonalizme, 1992 tarihli Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası’nda da rastlanır. Anayasa (md. 50), devlete kültürel gelişmeyle yakından bağlantılı olacak bağımsız ve egemen bir ekonomi inşa etme, toplumsal ilerlemeyi ve eşitliği uygulama, çevreyi koruma ve ülkenin sanayileşmesini ve modernleşmesini gerçekleştirme ödevleri getirirken iç kaynakları geliştirip uluslararası iş birliğine girişmeden de bahseder. Bu türden vurgular geç dönem Afrika

⁷⁶ Bu çeviriyi José Martí Küba Dostluk Derneği’nin titiz çalışmasından aldım. Erişim için bkz. www.kubadostluk.org/wp-content/uploads/2020/08/Kuba-Anayasa.pdf

anayasalarında da vardır. Örneğin Gana Anayasası'na (md. 36/9) göre “Devlet, gelecek nesiller için ulusal çevreyi korumak ve kollamak için gereken uygun önlemleri alır ve insanlık için daha geniş uluslararası çevreyi korumak amacıyla diğer devletler ve organlarla iş birliğini takip eder.”

Ayrıca bu ülkelerdeki hassasiyetler uyarınca özel bazı vurgular da öne çıkar. Örneğin 2010 tarihli Nijer Anayasası (md. 37), “Ulusal ve uluslararası işletmeler, çevresel konularda yürürlükte olan mevzuata uymakla yükümlüdür. İnsan sağlığını korumak ve korunmasına ve çevrenin iyileştirilmesine katkıda bulunmak zorundadırlar” diyerek, 2003 tarihli Ruanda Anayasası (md. 169) “Halk sağlığına ve çevreye ciddi zarar verebilecek zehirli atıkların ve diğer tehlikeli maddelerin ulusal topraklara taşınmasına veya boşaltılmasına izin veren uluslararası anlaşmaların yapılması yasaktır.” diyerek Afrika’ya özgü emperyalist politikalara uluslararası bir yanıt vermiştir.

Kimi sermaye çevrelerinin önce varlığına sonra sınırlandırılmasına karşı çıktığı küresel iklim değişikliği, bugün artan sayıda anayasada düzenlenmektedir. Küba Anayasası'nın yanı sıra Cezayir (başlangıç), Dominik Cumhuriyeti (md. 194), Ekvador (md. 414), Tayland (md. 258), Vietnam (md. 63), Zambiya (md. 257) gibi küresel güney ülkelerinin anayasalarında bu gerçek ifade edildiği gibi dayanışmacı vurgu da açıkça vardır.

B. İç Egemenlik: Çevreci Demokrasi

Egemenlik, içsel olarak devletin kural koyma, uygulama ve denetleme biçiminde ortaya çıkan siyasi iktidarının, diğer iktidar sahibi (gerçek veya tüzel) kişilerin üzerinde olması anlamına gelir. Modern devlet, ulusal egemenlik veya halk egemenliği ilkesinin belirleyici olduğu devlettir.

Sekülerleşmeyle birlikte egemenlik tanrısal olmaktan çıkmış ve yeryüzüne inerek demokratikleşmiştir. Egemenliğin kaynağı yönetilenlerdedir. Bu bakımdan da sözcüğün dar anlamıyla demokratiktir. Bu demokratik egemenlik anlayışı (ulusal egemenlik) de diğer başlıklarda olduğu gibi ekolojik mercekten ele alınmayı beklemektedir.

Bu merceğin bizi ulaştırdığı adres ise “ekolojik demokrasi” olmaktadır. Çevre ve demokrasi arasındaki ilişki, kimilerine göre “kopmaz bir bağ” düzeyinde bütünleşiktir. Bu iddia bir bakıma doğru bir bakıma tartışmalıdır. Bu ikircikli yön, demokrasiden ne anlaşıldığıyla ilgilidir

Örneğin demokrasiyi çoğunluğun kararlarına indirgeyecek olursak, demokrasinin çevreyi korumak şöyle dursun onun zararına sonuçları olabileceğini söyleyebiliriz. Zira normal koşullarda sıradan insanlar, günlük dertlerinin peşindedir. Maslow'un ihtiyaçlar piramidini akılda tutarsak insanlar, öncelikle karnını doyurmak, iş bulmak, yuva kurmak gibi gereksinimleri karşılamaya bakar.

Bu gereksinimler ise çoğu kez kısa vadeli kararlar almayı gerektirir. Ayrıca bireyciliğin egemen olduğu bir toplumsal düzende insan çoğu kez bencil olmaya

yönlendirilir. Dolayısıyla liberal bağlamda atomize bireylerin doğanın korunmasına ilişkin planlı ve bütünsel bir perspektif kazanmaları kolay değildir. Bu bakımdan sıradan insanların aldıkları kararların, kısa vadede insan lehine ve fakat çevre aleyhine olması şaşırtıcı değildir. Bu durum geniş yığınların kolaylıkla manipüle edilmesine de olanak sağlar. Dolayısıyla demokrasinin, bugünlerde “popülizm” diye ifade edilen “halk dalkavukluğu” biçiminde çoğunlukçu bir anlamda kavranması durumunda bunun pek de çevreci sonuçları olmayabilir.

Somut örnek vermek, konunun anlaşılmasına yardımcı olabilir. Geri kalmış bir bölgede bulunan yoksul ve güvencesiz bırakılmış insanların yaşadığı bir köy düşünelim. Bu köyün yakınında yapılacak bir maden ocağı konusunda köylülerin kararını tetikleyen faktörlerin, yaşadıkları çevrenin korunmasından çok maden ocağında bulacakları iş ve bu iş olanağı sayesinde boğazlarından geçecek ekmek olması sürpriz sayılmaz.

Ekolojinin teknik bilgi gerekliliği de hesaba katıldığında bu kitlenin çevresel bilinç düzeyinin ekonomik gereksinimlerinden daha önde olacağını söylemek kolay değildir. İnsan türünün, geleneksel olarak doğa üzerindeki tahakkümünden ileri gelen alışkanlıklarını da dikkate aldığımızda, köylülerin ağacı değil ekmeği seçmesi kimseyi şaşırtmaz. Hele ki demokrasinin dört-beş yılda bir yapılacak oy tercihlerine indirgendiği bir bağlamda ekolojik çelişkilerin, diğer meselelerin içinde eriyeceği de hesaba katılacak

olursa çoğunluğun kararları, çevrenin gözetilmesinin teminatı değildir.

Çevre ve demokrasi arasındaki “kopmaz ilişki” temellendirilirken ortaya atılan bir diğer sav da çevreyi “demokrasilerin otokrasilerden daha iyi koruduğu”dur. Demokrasi ile liberalizmi zımmen bir sayan bu yaklaşımın dayanakları, bu ülkelerdeki çevreci pratikler ve liberal devletler arasındaki iş birliğinin demokrasinin korunmasında çok daha güçlü olduğu gerekçesidir.⁷⁷ Fakat bu sav ters yüz edilmeye açıktır.

Zira söz konusu devletler, birer ileri kapitalist mekanizma olarak doğaya insanlık tarihinin en büyük zararını vermişlerdir. Ayrıca, uluslararası dayanışma düzeyleri de bu devletlerin sahip oldukları olanaklar ve küreselleşme süreçlerinde finans kapital alanında gerçekleştirdikleri iş birliği pratikleri dikkate alındığında oldukça geridir. Yani “demokrasilerin” iş birliği, ne kadar “cılalansa” da bilakis, sahip oldukları potansiyelin gerisindedir.

Bu eleştirileri ileri sürme nedenim, ekoloji ile demokrasi arasında bir bağ olmadığını kanıtlamak değil, bunun liberal demokrasinin sınırları içine hapsedilmesinin risklerini göstermektir. Oysa demokrasi tek tip değildir ve ne liberalizme ne de çoğunluk oyuna indirgenebilir. Ekonomik olarak yoksul, kültürel olarak bilinçsiz bırakılmış insanların manipüle edilebileceği doğrudur ama bu demokrasiyi boşa çıkarmaz.

⁷⁷ Manus I. Midlarsky, “Democracy and the Environment: An Empirical Assessment”, Journal of Peace Research, Vol 35(3), 1998, s. 341-361.

Cumhuriyetçi anlamıyla demokrasi, eşitlikçi bir düzeni ve örgütlü bir toplumu gerektirir. Atomize ve pasifize bireyler çaresizdir ama örgütlü ve aktif bir toplum tartışabilir, bilinçlenebilir ve eylem içinde dönüşürken dönüştürebilir. Sosyal adaletsizlikten eşitlikçi biçimde kurtulan yurttaşlar, kolaylıkla istismar edilemez ve güçlenir. Bu bakımdan sözcüğün bu (öz) anlamıyla demokrasi, manipüle edilecek tebaaların oylarına dayanan bir tahakkümü değil, belli bir bilinç düzeyine ulaşmış yurttaşların söz, yetki, karar ve iktidar sahibi olduğu bir süreci anlatır.

Bu bilinç için “bilgi alma” esastır.⁷⁸ Söz konusu gerçek, Rio Bildirgesi'nde de açıkça ifade edilmiştir. Bildirge'ye göre yurttaş katılımı, çevre sorunlarının aşılmasına dönük en iyi yoldur. Katılımın etkili hâle gelmesi ise bireylerin çevresel verilere ve bilgiye erişimi ile mümkündür. Bilimsel bilgiyi kurumsal güvencelerle edinen yurttaşların, örgütlü olarak tartışıp karar almakta belirleyici olduğu bir bağlamda demokrasi, bir istismar aracı olmaktan çıkıp finans lobilerine karşı çevre lehine bir bariyer işlevi görür. Özellikle bilim ve sanat özgürlüğünün geliştiği yerde bilgi akışı güçlenir; örgütlenme ve toplanma özgürlüğünün güçlendiği yerde etkilere (müdahalelere) karşı tepkiler etkili hâle gelir. Böylesi bir bağlam yöneticilerin hesap verebilirlik düzeyini arttırabilir. Bu, demokrasinin ekolojik anlamıdır.

Bu anlamda demokrasi yerelci ve doğrudandır. Belli bir çevreyle ilgili kararları en önce o çevrede yaşayanlar alır. Çünkü söz konusu müdahalenin etkilerini doğrudan yaşayacak

olanlar bu öznelerdir. Ayrıca mukimlerin, atalarından miras aldıkları ve gelecek kuşaklara devredecekleri çevreye ilişkin hassasiyet potansiyelleri, diğer herkesten daha yüksektir. Öyle ki bu potansiyel, halkın açlık, güvencesizlik ve işsizlik sarmalına mahkûm edildiği koşullarda bile kendini göstermektedir. Bu sorunlu koşulların aşıldığı bağlamlarda potansiyelin evleviyetle baş vereceği açıktır.

Bu noktanın daha iyi anlaşılması için, Dersim coğrafyasında yapılacak bir baraj inşasından önce çevreciler ile bir köylü arasında geçen bir anekdotu aktarmak anlamlı görünüyor.⁷⁹

Anekdotu konu olayda çevreciler, baraj yapılacak bölgede gezmektedir. Yerel halk, barajdan ötürü sular altında kalacak yerlerdeki ağaçları odun yapmak için kesmekte, para edebilecek şeyleri toplamaktadır. Bu sırada, aynı bölgede tarlada ekin ekmekte olan bir köylüyle karşılaşırlar.

Çevreciler köylüye gülerler ve sorarlar:

- “Amcacığım haftaya burası su altına kalacak, neden uğraşıyorsun hâlâ?”
Köylünün yanıtı çarpıcıdır:
- “Senin ananın bir haftalık ömrü kaldı deseler ona bakmayı bırakır mısın?
Bu topraklar da bizim anamızdır. Hem atalarımız hem biz hem de çocuklarımız, buraların kurdu kuşu, onunla karnını doyurdu da büyüdü. Borcumuz büyük.”

Bu bilgece yanıt, ekini tarlaya üçer defa savurduğunda bunlardan “ilkini

⁷⁸ Fevzi Özlüer, Bilgi Edinme Hakkı Rehberi ve Uygulama Örnekleri, (Ekoloji Kolektifi 2016).

⁷⁹ Bu anekdotu Doğa Derneği başkanı Güven Eken'den dinledim.

kurda kuşa, ikincisinin toprağa ve ancak üçüncüsünün kendisine geri döneceğini" bilen bir çiftçinin toprağıyla kurduğu özgün ilişkiyi, başka söze yer bırakmayacak denli açıklıkta ortaya koymaktadır. İşte bu özgün ilişkidir ki ekolojik demokrasinin de özünü oluşturur.

Bu öz, farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür eder, duruma göre kültürel veya dinsel haklarla, duruma göre siyasal katılım haklarıyla da buluşur.

En eski mitolojik öykülerden bu yana nehirlere atfedilen kutsallık, kimi coğrafyalarda modern kurumsal güvencelere kavuşmuştur. Örneğin bir Hindu'nun Ganj Nehri ile veya bir Latin Amerika yerlisinin Amazonlarla kurduğu bağ, sıradan bir meta ilişkisi değildir. Dinsel bir arka plana yaslanıyor olsalar da özgün bir ekolojik bir korumayı getirir ve gerektirir.

Bu özgünlük siyasal katılımı kendiliğinden zorlar. Türkiye'de son yıllarda artan hidroelektrik santral salgınına karşı Anadolu'nun farklı yerlerinde ortaya çıkan yerel hareketler, Akkuyu'da nükleer santrale, Gerze'de Termik santrale karşı haftalara yayılan eylemler ve en çarpıcı biçimiyle İstanbul'daki Gezi Parkı direnişi, ekolojik demokrasinin yerelci ve doğrudan yönünün göz ardı edilemez tezahürlerindedir.

Bu hareketler Türkiye'de olduğu gibi siyasal yaşamda keskin bir dönemece neden olabileceği gibi Bolivya'da olduğu gibi yeni bir Anayasa

hazırlanması gibi köklü bir dönüşümü de tetikleyebilmektedir.

Çevre Demokrasisi İçin Önemli Bir Normatif Belge: Aarhus Sözleşmesi

Aarhus Sözleşmesi veya gerçek ismiyle "*Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi*", 1970'li yıllardan bu yana ivme kazanan çevre hakkı tartışmalarının birikimi ve Avrupa bünyesinde 33 ülke ve birçok sivil toplum örgütünün katılımıyla sürdürülen on farklı toplantıdan sonra, eski BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın ifadesiyle "*çevresel demokrasi konusunda BM bünyesinde şimdiye kadar gerçekleştirilen girişimlerin en iddialısı*" olarak 25.06.1998 tarihinde Danimarka'nın Aarhus kentinde imzaya açıldı ve 30.10.2001 tarihinde yürürlüğe girdi. Bugün Sözleşme'nin tarafı olan 46 devlet (biri AB) bulunuyor.

Türkiye ise hâlen ne ilk sözleşme metnini ne de sonradan yürürlüğe giren ek protokolleri imzaladı ve AB ilerleme raporlarındaki eleştirilere rağmen bunda ısrar ediyor. AB üyeleri ve adayları arasında bu durumda olan devlet bulunmazken, Avrupa Konseyi içinde aynı trajik durumu sadece Rusya ve Andora paylaşıyor.

Sözleşme'nin üç temel amacı bulunuyor. Sözleşme, "şimdiki ve gelecekteki kuşakların" sağlıklı bir çevrede yaşaması için;

- 1) çevresel bilgiye erişimi,**
- 2) karar alma sürecine, ilgili halkın katılımını ve**
- 3) yargısal makamlara başvuru haklarını**

güvence altına alıyor.

Bu amaçlar, Sözleşme'yi ayrıcalıklı kılıyor. Birincisi, “çevresel bilginin” sadece hava, toprak ve suyla sınırlanmamış olması. Sözleşme'ye göre genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO) ile iktisadi analizleri vb. konuları da içerecek bilgiler de çevresel bilgi niteliği taşıyor.

Dahası bu erişime açık bilgiler, sadece resmî makamların değil, özelleştirme yoluyla kamu hizmetini yürüten özel sektör kuruluşlarının faaliyetlerini de içeriyor. Sözleşme'ye göre hemen herkes, özel sektör/ kamu faaliyetlerine ilişkin olarak, dar anlamda doğayla ilgili konularda değil, örneğin GDO'lu besinlere ilişkin veya çevre projelerindeki alım-satım, maliyet analizleri vs. konularında şeffaflık talebinde bulunabilme ve bilgiye erişebilme hakkına sahip. Öyle ki taraf devletler, çevresel bilgiye erişim hakkını, teknik ve bürokratik prosedürlerden çıkartıp, basit ve ulaşılabilir kılmakla (örn. elektronik ortamda veri sunma vs.) yükümlü durumda.

Sözleşme'de vurgulanan ikinci önemli konu, çevresel karar alma süreçlerine “halkın katılımının” öngörülmesi.

Sözleşme, bu katılımı soyut bir düzeyden çıkartıyor; yani Sözleşme, “en küçük durak değişikliğinde dahi halka sorulacak olmasını” keyfiliğe dayalı bir lütuf değil, hukuki bir zorunluluk hâline getiriyor. Taraf devletler bir çevre projesine giriştiğinde, bu projeyle ilişkili halkı hem projenin erken aşamasında hem de ilerleyen her bir aşamada, konuya dair (ilan, ücretsiz bilgi sunumu

vb. yollarla) haberdar etmekle, sürece ilişkin sorulara tatmin edici yanıtlar sunmakla ve “ilgili halkın” konuyla ilgili yaklaşımına uygun hareket etmekle yükümlü kalıyor. Söz konusu yükümlülük, ciddi çevresel etkiler doğurabilecek bir düzenleme (yasa, yönetmelik vs.) hazırlanmasında da geçerli. Taraf devletler, böyle bir yola girdiklerinde düzenleme taslaklarını halka sunmak, ilgili halkın görüşlerini doğrudan veya temsilcileri aracılığıyla sunmasını sağlamak ve icabında talepleri düzenlemeye yansıtma yükümlülüğü altında. Bu yükümlülük, önemli çevresel düzenlemelerin, içeriği belirsiz torba yasalarla tek gecede yürürlüğe girdiği Türkiye açısından oldukça önem taşıyor. Sözleşme'nin üçüncü önemli unsuru ise yargısal başvuru yollarına ilişkin. Malum, korkuluk olmayınca tarla hasat vermiyor. Halkın çevresel bilgiye erişimi ve katılımının sağlanmaması hâlinde bunun yargısal denetime tabi olmaması düşünülemez. Sözleşme, bu hakların ihlali hâlinde bağımsız ve tarafsız organlara başvuru hakkını güvence altına aldığı gibi, son derece olumlu bir hükümlerle, bu hakların ihlali hâlinde konuyla ilgili menfaati olsun olmasın “herkesin” başvuru yapabileceğini düzenliyor.

C. Çevreci Erkler Ayrılığı

Egemenlik, içsel olarak kural koyma, uygulama ve denetleme yetkileri konusunda da tekel olmayı gerektirir. Bunlar yasama, yürütme ve yargı erklerinde cisimleşmiştir. Bu erklerin hepsinin birden çevreci temelde yasamada birleşmesi ve bu paradigmadaki etkinlik göstermesi çevreci sonuçlar doğurabilir. Nitekim “doğada erkler birliği esastır.”

⁸⁰ Bu yaklaşım doğadaki birliğin içindeki

⁸⁰ Bu ifade (tabiatta dahi tevhid-i kuvva vardır). Ziya Gökalp'e aittir ve 1921 Anayasası'nın hazırlık sürecinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis Hükümeti lehine kullanılmıştır. TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, s. 440.

çeşitliliği içerdiği denli kabul edilebilir. Fakat tarihteki erkler birliği pratikleri, eğer köklü bir paradigma değişimi mevcut değilse bunun istismara ve kötüye kullanımlara açık olduğunu göstermiştir. Bu, en azından bağımsız yargı yokluğu bakımından böyledir.

Dolayısıyla bu erklerin tekelleşeceği bir ekodiktatörlük, kısa vadede doğa lehine sonuçları olsa da uzun vadede onun zararına yıkıcı biçimde işlev taşıyabilir. Bu nedenle erkler ayrılığı teorisini ekolojik temelde kavramak şimdilik daha anlamlı görülüyor. Çünkü erkler ayrılığı teorisinin farklı iktidarlar arasında bir “kontrol ve dengeleme” getiriyor olması bu alanda görülen doğanın sömürsüne dönük hırs ve arzulara karşı önemli bir bariyer sağlayabilir.

Bu bağlamda söz konusu ayrışmada yürütmeye karşı denetimler yaşamsaldır. Zira doğanın tahribatına dönük adımlar çoğu kez yürütme erkince atılır. Çılgın projeler, finans lobilerinin istekleri çerçevesinde hazırlanan veya değiştirilen planlar veya doğayı tahrip eden yapılaşmalara dönük kliyantalist ilişkiler kural olarak yürütme erkinden türer. Bu açıdan özellikle bağımsız yargı, hem ekolojinin özel uzmanlık gerektiren yönünü karşılayabilecek olmasından ötürü hem de siyasal iktidarın kâr temelli kliyantalist ilişkilerinden arındığı denli özellikle önem taşır. Yargı erki, çevresel hükümler anayasallaştığı ölçüde doğayı tahrip edecek yasalar koyan yasama organını da denetler.

D. Yasama

Egemenlik yetkisinin geleneksel olarak cisimleştiği organlar meclislerdir. Yasama organının çevreye duyarlı hâle gelmesi için ise bazı anayasal zorlamalara gitmek olanaklıdır. Bu konuda beş adım iyi bir başlangıç olabilir.

1. Çevreci Kotalar ve Kontenjanlar

Çevreci kota ve kontenjanlar iki öneriyi bünyesinde barındırıyor.

Birincisi; yasama organının oluşumunda çevreci kişi ve örgütlerin yer bulması önem taşır. Bunun sağlanmasının koşulu “kota” ve “ikinci meclis” uygulamaları olabilir. Bunu sağlamak için her siyasi partinin belli sayıda çevre örgütü temsilcisi bulundurmasının belli oranda zorunlu (kota) kılınması veya oluşturulacak ikinci meclise, pek çok dezavantajlı grup temsilcisinin yanında çevre örgütlerinin temsilcilerine dönük kontenjan ayrılması önemli bir başlangıç sayılabilir.

Böylesi bir durumda bu örgütlerin ve temsilcilerin belirlenmesine ilişkin bir tartışma gündeme gelir. Bu konuda özellikle dünyadaki, ulusal insan hakları kurumları veya diğer bağımsız idari otoritelerin oluşum süreçlerindeki girdiler (örn. “Paris İlkeleri” gibi akreditasyon kriterleri) ilham verici olabilir. Bu bağlamda çevre örgütlerinin belli süre etkinlik göstermiş olması, çevre lehine belli sayıda dava açmış ve/veya bu türden davalara müdahil olması, bu konuda belli sayıda yayın çıkarmış veya etkinlik organize etmiş olması gibi ölçütler geliştirilebilir. İkincisi; anılan kota ve kontenjanlarla

bağlantılı mekanizmalar, yasama organı içindeki Çevre Komisyonları'na da mutlaka yansıtılmalıdır. Özel bir uzmanlığı gerekli kılan bu alandaki komisyon üyelerinin finans-lobilerinin çıkarlarına değil çevrenin lehine hareket etmesinin teminatı, söz konusu Komisyon çalışmalarının kamuya açıklığının sağlanması ve her adımında bağımsız çevre örgütlerinin temsilcilerinin dinlenmesi gibi ek tedbirlerdir.

Çoğu kez bu komisyonlarda çevre lehine itirazlar, parlamento içi muhalefet temsilcilerince dile getirilir. Bu gerçek dikkate alındığında çevre komisyonu başkanlığının muhalefete tanınması gibi ek tedbirlerin çevre lehine olacağını söyleyebiliriz.

2. Çevreci Anayasal Direktifler ve Kısıtlamalar

Çevre konusundaki anayasal hükümlerin ihtiyaç duyduğu nitelikler en az iki başlıkta toplanabilir.

Birincisi; Anayasa'da çevrenin korunmasına dönük hükümlerde yasama organına dönük spesifikleşmiş bazı direktifler bulunmalıdır. Böylesi direktiflerin yokluğunda yasama organı çoğu kez ihmalde bulunmaktadır. Eğer Anayasa Mahkemesi, Türkiye'de olduğu gibi, "ihmal yoluyla anayasaya aykırılık" kararı verme yetkisine sahip değilse veya bu yönde bir yönelim geliştirmemişse Anayasa'daki hükümler birer temenni olarak kalmaktadır. Yani çevre, yasama organının mutlak takdirine bağlı bir alan olarak bırakılmamalı, bazı anayasal zorunluluklarla donatılmalıdır. Bu zorlamalar, belli yönde kurumların

kurulması ve yasaların çıkarılması için anayasal talimatlara yer vermek kadar bazı yasaklamalar yoluyla da gerçekleşebilir.

Örneğin Türkiye'de orman suçları için af kanunu çıkarılma yasağı bunun tipik örneklerindedir. Böylesi yasakların diğer çevresel konularda da getirilmesi mümkündür.

İkincisi; çevrenin yasama organının mutlak yetkisine bırakılmaması, anayasal düzeyde de geçerli olmalıdır. Bu bakımdan çevreyle ilgili anayasal hükümlere ilişkin de daha özel korumalar getirilebilir. Bunun ilk yolu çevresel hükümlerin değiştirilemezlik zırhıyla donatılması olabilir. Bhutan Anayasası'nda olduğu gibi ülkedeki orman oranının belli bir düzeyde olduğunun yazılıp bu oranın altına inme ve aynı zamanda söz konusu hükmü değiştirme yasağı önemli bir çevreci güvencedir. Bu veya buna benzer (örneğin sonuçları itibarıyla çevreye zarar verecek türden anayasa değişikliği yapılma yasağı) da çevreci bir devlette bir gayet meşrudur.

Yasama organını, "türev kurucu iktidar" sıfatıyla çevreci biçimde kısıtlayacak bir diğer tedbir de "katı-esneklik" diye bilinen kurum olabilir. Bu anayasal kurum, Anayasa'nın bazı maddelerindeki değişikliği, diğer maddelerine nazaran daha zor hâle getirilmesi biçiminde tezahür eder. Çevreyle ilgili anayasal hükümlerdeki değişikliklerin değiştirilmesinin daha da zor hâle getirilmesi çevreci bir devlette kabul edilebilir bir tedbirdir.

3. Çevreci Organik Yasalar

Çevre konusunda çıkarılacak kanunlara "organik" bir nitelik yüklenmelidir. Organik

kanun, temel devlet organları yaratan veya ortadan kaldıran ve bu organların bünyelerini gösteren kanunlardır. Karşılaştırmalı anayasa hukukunda bu türden kanunların değiştirilmesi diğer kanunlara göre daha güç olabilmekte, özel nisaplar gerektirebilmektedir.

Eğer bir çevreci devletten bahsediyorsak çevreyle ilgili kanunlar, alelade kanunlar olarak görülemez. Çevresel kanunlar, çevreci bir devletin varlık koşullarıyla ilgili demektir. Dolayısıyla bu türden kanunları çıkarmak, nitelikli çoğunluk koşuluna bağlı olmalıdır. Bunun yolu da çevre ile ilgili kanunları “organik” kılmaktan geçer. Türkiye’deki “af kanunları” için bile aranabilen yüksek nisap, çevreye derinden etki edecek kanunlar için mutlaka gerekli olmalıdır.

E. Yürütme

Yürütme erki, belki de çevreye en çok etki eden, dolayısıyla çevresel zararlara en çok neden olan erktir. Bu nedenle bu erkin çevreci kılınması büyük önem taşır.

1. Çevreci Örgütlenme:

Ademimerkeziyetçilik
Çevreci bir yürütme erkinin örgütlenmesi öncelikle merkez-çevre ilişkilerinin yeniden düzenlenmesiyle mümkün olabilir. Bu noktada doğa ilham vericidir. Doğa, niteliği gereği ademimerkeziyetçidir. Tabiat anada merkezîleşme yoktur. Dağınıklık esastır fakat bu dağınıklığın da kendi içinde bir düzeni ve uyumu vardır. Doğayı örnek alacak bir devlet örgütlenmesi de idari örgütlenmenin katı üniterlikten esnemesini gerektirir.

Bu noktada da örnek vermek, konunun anlaşılır olmasına yardımcı olabilir. Türkiye’de idari örgütlenme aşırı merkeziyetçidir. Bu durum bütün devlet kurumlarının tek bir ilde toplanması biçiminde tezahür eder.

TBMM Ankara’dadır. Cumhurbaşkanlığı ve tüm bakanlıklar da öyle. Hiç gerekli olmamasına rağmen yüksek yargı organlarının da hepsi birden Ankara’da toplanmıştır. Bu durum, Ankara özelinde yoğun bir yapılaşmaya ve bütün bir yüksek bürokrasinin ve ona bağlı personelin de Ankara’ya yerleşmesine neden olmuştur. Bu durum, geçmişte küçük bir köy olan, tarih boyunca nüfusu birkaç on binden ibaret kalan bir coğrafyayı 5 milyondan fazla kişinin barındığı bir metropole dönüştürmüştür. Benzer biçimde İstanbul ve İzmir gibi şehirler, idari bir zorunluluk olmamasına rağmen, idari örgütlenmenin ademimerkezileşememiş olmasına bağlı bölgesel eşitsizliğin bir sonucu olarak sermayenin merkezileştiği kentlere dönüşmüştür.

Bugün Türkiye’deki ekonominin neredeyse yarısı İstanbul’dan kaynaklanmaktadır. Yaklaşık 5 bin kilometrekarelik bir alanda 15 milyondan fazla kişinin yaşadığı İstanbul’da kilometrekareye 2 bin 841 kişi düşmektedir.

2019 yılında hazırlanan “İstanbul Kentsel Analiz Raporu”na göre bu şehirde kişi başına düşen aktif yeşil alan 2,67 metrekaredir.

Dahası, 690 kilometre kıyı uzunluğu bulunmasına rağmen bu mesafenin

yüzde 40 erişilebilir değildir. Rapor'da son 25 yılda tarım alanlarının yaklaşık yüzde 25'inin kaybedildiği, ayrıca tartışmalı Kanal İstanbul projesi de eklenince bu oranın yüzde 40'a ulaşacağı ifade ediliyor. Ayrıca, mega projeler 98.6 kilometrekare orman alanını, 143.3 kilometrekare de tarım alanını yok edecek görünmektedir. Nüfusun yüzde 70'inin deprem bölgesinde yaşadığı da hesaba katıldığında İstanbul'un bir sosyoekolojik kriz merkezi olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu kriz insan eliyle üretilmiştir ve devletin kusuru fazlasıyla vardır.

Bu yoğunlaşma, diğer pek çok şeyin yanı sıra, sanayinin, ekonominin, kültür-sanatın ve eğitimin dengeli dağılmamasından kaynaklanıyor. Örneğin Almanya'da nüfusu milyonu geçen sadece dört şehir (Berlin, Hamburg, Münih ve Köln) vardır. Bunlardan nüfusu iki milyondan fazla olan tek şehir yaklaşık üç buçuk milyon nüfuslu olan Berlin'dir. Bu ülkede, uzun yıllar boyunca başkent, 300 bin nüfuslu Bonn şehriydi. Anayasa Mahkemesi geleneksel olarak 300 bin nüfuslu Karlsruhe'dedir. Bolivya'da da anayasal başkent Sucre'dir ve Yüksek Adalet Mahkemesi bu şehirde yer alır. Buna karşılık, ulusal meclis La Paz'da bulunmaktadır. Hollanda'da kendine özgü koşullar uyarınca Amsterdam anayasal başkenttir.

Fakat hem temel devlet organları hem de elçilikler Lahey'dedir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde başkent her erk yönünden ayrıca belirlenmiştir. Pretoria yürütmenin, Cape Town

yasamanın ve Bloemfontein ise yargının başkenti sayılmaktadır. Bugün ise Anayasa Mahkemesi Johannesburg'da yer almaktadır. Öte yandan Güney Kore'de Seul başkent olmasına ve hükümet kurumları burada yer almasına rağmen pek çok hükümet birimi Sejong'a taşınmıştır. İsviçre'de Federal Mahkeme, başkent Bern'de değil Lozan'dadır.

Bu arayış -tıpkı üniter bir devlet olan Macaristan'da olduğu gibi- yargının siyasetin baskısından kurtulması ve daha sakin bir mekânda etkinlik göstermesi arayışının uzantısı olmuştur. Dünyada bu türden kültür ve sanat etkinliklerinde Berlin öne çıkarken, finans merkezi dendiğinde akla Avrupa Birliği Merkez bankasının da bulunduğu Frankfurt gelir. Sanayide Münih ve Köln gibi şehirler öne çıkarken, Heidelberg ve Münster gibi daha küçük şehirler öğrenci dostu özellikleriyle bilinir. Eğitimde de yaygın bir ademimerkeziyetçilik esastır. ABD'de Harvard, İngiltere'de Oxford, Fransa'da Sorbonne üniversiteleri diğer üniversitelerden daha önde sayılırken Almanya'da bu türden bir "elit" üniversite yoktur. Bunun nedeni her eyalette asgari kalitede bir üniversitenin varlığı ve üniversitelerden çok bölümlerin öne çıkması eşitlikçi bir yerinden yönetim pratiğidir.

Bu pratik kentleşmenin de dengeli olmasını sağlamakta ve bu denge de doğanın tahribatını açıkça azaltmaktadır. Yer ve hizmet yönünden yerinden yönetimin güçlenmesi, ekolojik demokrasi açısından da önem taşır. Uluslararası raporların, çalışmaların ve belgelerin (örn. Aarhus Sözleşmesi) de belirlediği üzere, yerel öznelerin, ekolojik sorunlara karşı duyarlılığının daha yüksek olduğuna daha

önce değinmiştik. Ademimerkezleşme planlamanın kolaylaşması ve ekolojik katılımcılığın arttırılması açısından da önem taşır.

2. Çevreci Yurttaşlık: Çeşitlilikte Birlik

Kuşkusuz devletin ülke üzerinde örgütlenmesinin etnokültürel bir yönü de vardır. Yerleşmeye ilişkin çekingenlik çoğu kez, bölünme ve ayrılıkçılık kaygılardan beslenmektedir. Fakat ekolojik anayasalcılık pratikleri bu konuda da “üniform” bir üniter anlayışına karşı mesafelidir. Bu konuda ekoloji ile çok kültürlülüğü tek potada ele alan, çok milletli Bolivya Anayasası özellikle dikkat çeker.

“Evvel zaman içinde, dağlar yükseldi, ırmaklar yatağını buldu, göller oluştu. Amazon bölgemiz, Chaco’muz, platomuz, yaylalarımız, ovalarımız yeşilliklerle ve çiçeklerle kaplandı. Bu kutsal Tabiat Ana’yı çeşitli yüzlerle donattık ve o günden bu yana, her şeyin çoğulluğunu ve varlık ve kültürler olarak çeşitliliğimizi taşıyoruz. Halklarımız böylece mutluluk içindeydi ve uğursuz sömürgecilik günlerine dek ırkçılığı asla bilmedik” diye başlayan Bolivya Anayasası’nda, Tabiat Ana’dan öğrenen anayasa koyucular, Bolivya halkının tabiatın bir uzantısı gördükleri Bolivya halkını, tıpkı tabiatta olduğu gibi “çeşitlilikte birlik” düsturuyla kavramış ve etnik çeşitliliği anayasal olarak tanımıştır.

Öyle ki Bolivya’da resmî dil kural olarak İspanyolcadır fakat Anayasa, özgün köylü ve yerliler ile ulus ve halkların bütün dillerini de (sayıları 37’dir ve tek tek sayılmıştır) resmî dil olarak kabul

etmiştir. Bu örnek, ekolojik perspektifin etnik/ulusal sorunlara nasıl baktığı veya bakması gerektiği yönünden de ilham vericidir.⁸¹

3. Çevreci Erklar: Dördüncü Erk Teorisi

Klasik erkler ayrılığı teorisi Locke ve Montesquieu gibi düşünürlerin sistematize ettiği bir düşünceye dayanır. Mantık basittir: Kuralları koyan yasama, uygulayan yürütme ve denetleyen yargı erkleri tek elde toplanmamalı ve birbirlerini frenlemeli ve dengelemeli, bu yolla keyfi yönetim sınırlandırılmalıdır. Siyasi partiler çağında bu klasik teorinin geçerliliği tartışmalı hâle gelmiştir. Şöyle ki; yasama organının çoğunluğunu elinde bulunduran bir siyasi partinin lideri çoğu kez yürütmenin başına da geçmekte ve parti disiplini uyarınca iki erk büyük ölçüde kaynaşmaktadır. Buna, partizan yargısal atamalar da dâhil olduğunda bu teorinin geçerliliği oldukça kuşkulu hâle gelmektedir.

Bu gelişmeler karşısında özellikle bu teorinin geliştirilmesine dönük adımlar atılmıştır. Bu adımların üst başlığı dördüncü erk teorisi diye tanımlanabilir. Buna göre kural uygulayıcı olan bazı erkler, yürütme erkinden bağımsızlaştırılmalı veya özerkleştirilmelidir. Bu özellikle, seçimleri idare eden veya yolsuzlukları soruşturan komisyonlar açısından kabul görmüştür. Zira yürütme erkinin sahip olduğu yetkiler ile uygulanacak seçimlere ilişkin çıkarları bir menfaat çatışması yaratmaktadır. Benzer biçimde icraatın başındaki kişilerin

⁸¹ Mahmut Fevzi Özlüer vb. (ed.), Bolivya Anayasası Hukuk Demokrasi Özerklik, (Phoenix, 2013).

yolsuzluklara karışma potansiyeli ile bu soruşturmaları yürütecek makamların üzerindeki iktidarları da böylesi bir çatışmaya neden olur. Hâl böyleyken bu alanlardaki komisyonların çoğulculuğu ve özerkleştirilmesi gerektiği düşüncesi kabul görülmüş, hatta bu alanın ayrı bir erk niteliği taşıdığı kabul edilmiştir.

Ben bu teorinin çevre konusuna da uyarlanabileceği düşüncesindeyim. Çünkü çevreye dönük müdahalelerdeki "ihtiyatlılık" gereği ve çevresel müdahalelere dönük her bir erkin insan merkezli bir menfaat çatışması içinde olma olasılığı bu alandaki gözetimin kendine özgü ve özerkleşmiş nitelik taşımasını gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan çevreye dönük her türlü müdahalede (suçlar da dâhil olmak üzere) bilimsel uzmanların, ciddi çevre örgütlerinin ve farklı siyasal öznelerin çoğulcu katılımına dayalı bir komisyonun yetkili kılınması gerektiği düşüncesindeyim.

F. Yargı

Yargı erki, günümüz dünyasında, hukuk devleti ilkesinin hayata geçirilmesi ve anayasal demokrasinin etkili hâle getirilmesinde diğer bütün erklerden daha yaşamsaldır. Hukukun üstünlüğü ile yargı arasındaki bu bağ, konu çevre olduğunda da fazlasıyla geçerlidir. Zira çevre en hızlı politize olabilecek alanlardan biridir ve bu alandaki çevresel korumayı gündelik politikadan en az etkilenebilecek olan erkin (yargının) koruma potansiyeli hayli yüksektir.

Bu gerçek farklı metinlerde karşılık bulmuştur. Örneğin Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın 2015 yılında çevresel koruma ile hukukun üstünlüğü arasında kurduğu ilişki önemlidir:

"Çevresel hukukun üstünlüğü, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde yer alır. Çevresel ihtiyaçları hukukun üstünlüğünün temel unsurlarıyla bütünleştirir ve çevresel yönetişimin iyileştirilmesi için temel sağlar." ⁸²

Keza, 2002 yılında Sürdürülebilir Gelişme Dünya Zirvesi'nde kabul edilen "Sürdürülebilir Gelişme ve Hukukun Rolüne İlişkin Johannesburg İlkeleri"nde de yargının bu yaşamsal işlevi vurgulanmıştır.

İlkeler'e göre; çevre hukukunun yerine getirilmesi, geliştirilmesi ve icrasına dönük yargısal usullerin ve yargı bağımsızlığının tanınması hayati önem taşımaktadır; zira çevre hukukunun hızlı evrimine, uygulamayla sürekli etkileşim içindeki mahkemelerin dinamik yorum yöntemleriyle ayak uydurulabilir; ayrıca gerekli güvencelere sahip olan mahkemeler, kamu yararını korumada kritik işlevler üstlenebilir. ⁸³

Bu işlevlerin güçlü biçimde yerine getirilmesi için ise "yargı erkinin yeşillendirilmesi" gerekir.

1. Çevre Yargısı

Çevre, özel uzmanlık gerektiren ve oldukça hassas bir alandır. Konunun teknik yönü, çevreyle ilgili

⁸² Metin için bkz. <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/promoting-environmental-rule-law> (12/09/2021).

⁸³ Bkz. <https://eufje.org/images/DocDivers/Johannesburg%20Principles.pdf> (12/09/2021).

uyuşmazlıkların sosyal bilimlerden çok fen bilimleri ile yakından ilişkili olmasıyla ilgilidir. Konunun hassasiyeti ise çevre ihtilaflarında çoğu kez gecikmesinde sakınca bulunan durumların ve geri dönülemez veya giderilmesi güç zararların ortaya çıkma olasılığının yüksekliğinden ileri gelir.

Örneğin kesilen bir ağacın yerine yeni bir ağacın veya genel olarak yanan bir ormanın yerine yeni bir ormanın yetişmesi on yıllar bulacak bir süreçtir. Ekosistemdeki dengeyi bozacak bir müdahale, duruma göre bazı hayvanların neslinin tükenmesine ve/veya ona bağlı olarak diğer pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olabilir. Öyle ki nükleer enerji, icabında dünyanın sonunu getirecek denli kalıcı tahribat yaratan bir fenomendir.

Bu nesnel özelliklerin yanı sıra çevre, sermayedarlar açısından yoğun bir kâr alanı olarak görülmekte, bir meta olarak doğa kapitalizm koşullarında vahşice talan edilmektedir. Bu durum, kamusal erklerin sermaye gruplarınca kuşatılmasına yargı özelinde ise bağımsızlığına baskı oluşturulmasına fazlasıyla neden olmaktadır.

Ayrıca çevre alanındaki kararların hem yüksek siyaset alanındaki hem de mali alandaki etkilerinin oldukça büyük olması, bu alandaki davaları diğer pek çok yargı alanından daha hassas hâle getirir. Bu gerçek pek çok araştırmacı ve uygulamacıda yargıyı ayrı bir kol olarak kavrama eğilimine neden olmuştur.

Bir araştırmaya göre bugün dünyada 41

farklı ülkede toplam 350 tane çevresel uzmanlık mahkemeleri bulunmaktadır.⁸⁴ Örneğin Avustralya'da "Toprak ve Çevre Mahkemesi", Hindistan Yüksek Mahkemesinin içindeki "Yeşil Bölüm" bu konuda pek bilinen örneklerdendir. Bu örneklerde yargı bağımsız bir yargı kolu olmasa da belli yargı kolları içinde uzmanlaşmış görünmektedir. Bu adım ileride bunların ayrı bir yargı koluna doğru gideceği izlenimi yaratmaktadır.

Bu özelleşme ve özerkleşmenin, çevreye ilişkin davaların dağınık kalmayıp, ayrıt edici biçimde takip edilebilmesi, bu alanda çalışan hâkimlerin söz konusu gelişmeleri yakından takip edip uzmanlıklarını geliştirmeleri ve bu yolla daha yaratıcı kararlar verme olanağına kavuşmaları, çevreye ilişkin özel hassasiyetin uygulamaya yansıtılabilmesi gibi çok sayıda yararı vardır.⁸⁵ Ayrıca bir yargı erkinin diğer yargı erklerinden özerkleştiği denli güçlenen özgüveniyle hak lehine aktivizm geliştirme olanağı akılda tutulmalıdır. Konu çevre olunca böylesi aktivizm fazlasıyla gereklidir. Çünkü yargının çevreci hareket etmesinin önünde, kendine özgü engeller vardır.

2. Çevreci Yargının Önündeki Başlıca Engeller

Yargı erkinin çevreci biçimde hareket etmesinin önündeki acil engeller, en az beş başlıkta toparlanabilir. Bunların ortak keseni "yargıya erişim" ile ilgilidir. Bu erişim sorunu, taraf ehliyeti bağlamında hukuksal veya harç vb.

⁸⁴ George Pring ve Catherine Pring, *Greening Justice: Creating and Improving Environmental Courts and Tribunals* (The Access Initiative, 2009).

⁸⁵ *Ibid.*, s. 14-16.

usullerin maliyeti uyarınca finansal olabileceği gibi yargı kararlarının sınırlılığı veya icra edilmemesi bağlamında geniş anlamda siyasal olabilmektedir.

a. Yerindelik Denetimi Yasağı

Çevreyle ilgili davalarda özellikle dikkat çekici sorunlardan biri, “yerindelik denetimi yasağı” denilen kuraldan ileri gelmektedir. Bu kurala göre, yargı organları önlerindeki uyuşmazlığın hukuka uygunluğunu denetler ama politik takdirlere karışmak anlamında söz konusu eylem veya işlemin yerinde olup olmadığına dönük bir incelemeye girişemez.

İlk bakışta makul ve anlaşılır görünen bu ilke daha yakından incelendiğinde yargı organlarını yönlendirmek dışında çok az işlev görmektedir. Söz konusu yasak, hiçbir yerde yazılı olmasa bile yargı erkinin ve mahkemelerin kurumsal niteliğine zaten içkindir. Yani bu yasak, kurucu değil bildiricidir. Başka bir deyişle böyle bir yasak, Anayasa’da veya kanunlarda yazılı olmasa bile yargı organlarının işlevi hukuksallık incelemesiyle sınırlı kalır.

Peki ama bu zaten var olan durumu bildiriyorsa neden özel olarak, üstelik Türkiye örneğinde görüldüğü gibi birden çok kez vurgulanmaktadır? Bunun yanıtı açıktır. Bu yasakların özel olarak vurgulanma nedeni, tarihsel olarak yargı organlarının, yasama yetkisinin genelliği ilkesi veya idarenin takdir yetkisi içinde kaldığı varsayılan konularda verdiği iptal kararlarından duyulan rahatsızlıktır. Kuşkusuz yargı organları, her zaman için saf hukuksal

kararlar vermiş değildir ama her aktivist karar da hukuksallık dışında sayılamaz. Yani tamamen politik motivasyonlarla verilmiş kararlar ile amaçsal, sistematik temelde dinamik biçimde yorumlanmış ve iyi gerekçelendirilmiş “yargısal aktivizm” etkinlikleri aynı torbaya sokulamaz. Uygulamada çoğu kez, ikincisine dönük tepki, ilkinde dönük tepkiymişçesine ileri sürülmekte ve yargı erkine dönük baskılamaya hukuksallık görüntüsüne bürünerek haklı çıkarılmaya çalışılmaktadır. Yerindelik yasağı meşru bir yasaktır fakat neyin yerindelik, neyin hukuksallık incelemesi olduğunu belirleyecek olan yargıcın kendisidir ve bu noktada sonuca bakarak apriori belirlemeler yapılamaz. Keyfiliğin olup olmadığı kararın gerekçesinden anlaşılır.

Dolayısıyla anayasal gerçeklikte yerindelik yasağına ilişkin kurallar çoğu kez yargı organlarını “kanun otomatı” hâline getirme ve mümkün olduğunda formel konularda inceleme yapan bir “noter kurumuna” dönüştürme girişiminin parçasıdır. Bu girişimin en çok etki gösterdiği alanlardan biri de “çevre yargısı”dır. Oysa çevre yargısı, çevrenin evrimsel dinamizmi uyarınca yargı organlarının çevresel yükümlülükleri genişletmesi, geliştirmesi ve güncellemesi gereken alanların başlıcalarındandır.⁸⁶

b. Talimat Yasağı

Çevre yargısıyla ilgili sorunlardan biri de bu alandaki yargı kararlarının çoğu kez tespit edici düzeyde kalması ve icra edilmemesidir. Kararların icra edilmemesi sorunu, idari yargıda sık görülmekte ve anayasa yargısında da mahkemeye erişim

⁸⁶ Geetanjoy Sahu, “Implications of Indian Supreme Court’s Innovations for Environmental Jurisprudence”, *Law, Environment and Development Journal*, Vol. 4(1), 2008, s. 3-19.

hakkı ihlali bağlamında gündeme gelmektedir. Bu sorunun aşılması etkili cezai denetimlerin güçlendirilmesi olabilir. Fakat bundan daha önemli nokta, çevre hukukundaki kararların aynı zamanda eski hâle getirme (restitutio in integrum) yönünden, kararın (en azından) gerekçesinde ihlalin onarılması için yapılması gerekenlerin de sayılmasını gerektirdiğidir. Dahası pek çok ekolojik yargı örneğinde bu alandaki mahkeme kararlarının yanı sıra açıkça direktif benzeri kararlar çıkarma yetkileri söz konusudur.

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu pek çok ülkede ise “*idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez*” (Anayasa md. 125/4) türü kurallar, böylesi pratiklerin önünde engel oluşturmaktadır. Bu engel de tıpkı yerindelik denetimi yasağı gibi suistimalle yüklüdür.

c. Ehliyet Sorunu

Çevrenin korunmasıyla ilgili en yaygın sorun ise bu konudaki davaları açacak kişiler veya hukuksal olarak ifade edecek olursak mağdurluk statüsü veya taraf ehliyeti ile ilgilidir. Hukukun olağan kabullerine göre bir dava, kural olarak, hakkı ihlal edilen kişiler tarafından açılmaktadır.

Kişilerin haklarını savunmak için açtıkları davalar, eğer korunan değer çevresel ise çevrenin korunması davasına da dönmektedir. Fakat hakkı ihlal edilen kişinin böylesi bir dava açmaması durumunda o bağlamda çevre korumasız kalmaktadır. Bu bir anlamda hakkı ihlal edilen kişinin nispi tercihleriyle ilgili görülse de

çevresel sorunların nesnel yönü aslında söz konusu sorunu toplumsal hâle getirmektedir. Bu durum açıktır. Öte yandan kimi durumlarda çevreye yapılan müdahale doğrudan bir subjektif hakka müdahaleyle örtüşmeden gerçekleştirilebilmektedir. Örneğin devletin kendi tasarrufu altındaki mekânlarda çevreye zarar veren eylem ve işlemleri açısından durum böyledir. Böylesi durumlarda konunun subjektif dava koşulları yani “*hak ihlali*” kriterleri ışığında ele alınması yine çevrenin korunması yönünden bir başka açık alan bırakmaktadır.

İşte bu sorunların aşılması için pek çok ülkede çevresel davalar öznel olmanın ötesine taşınmış ve nesnelleştirilmiştir. Bunu yaparken de mağdurluk statüsünü genişleten (örn. Türkiye’de idari yargıda iptal davalarında tanınan “*menfaat ihlali*” kriteri gibi) eğilimler söz konusu olmuşsa da bu genişlemenin dahi sınırları çevrenin korunmasında yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla taraf ehliyeti meselesinin çevreci bir perspektifle gözden geçirilmesi gerekir. Bu noktaya birazdan döneceğim.

d. Maliyet Sorunu

Çevrenin korunması ile ilgili davalarda, taraf ehliyeti sorunu pek çok durumda çevreci ve geniş yorum yöntemleriyle aşılabilsen bile bu durumda iki katmanlı maliyet sorunları gündeme gelmektedir. Bunlardan ilki yargılama masraflarıyla ilgilidir. Yargı harçlarının ve avukatlık ücretlerinin yüksek olduğu durumlarda kişiler, özellikle kendi haklarıyla ilgili olmayan çevresel davaları tetiklemekte çekingen davranmaktadır. Bu sorun, adli yardım usulleriyle aşılabilecekse de

bu yardımı her koşulda almak mümkün olmayabilir. Örneğin davayı açacak kişinin maddi durumunun iyi olması çevreyi korumaya dönük ek bir bütçe ayırmasının güvencesi değildir.

Böyle bir durumda ise adli yardım koşulunun işlevsizliği bir bariyer olarak duracaktır. Maliyetlerle ilgili bir diğer katman da çevresel davaların çoğu kez “rant davaları” olmasıdır. Bu durumda finans çevrelerinin doğrudan veya siyasi özneler yoluyla dolaylı baskısı yargı organlarının üzerinde bir tehdide dönüşebilir. Öte yandan, böyle olmayan durumlarda ise yargıçlar, idarenin takdirine dönük müdahalenin politik öznelerin siyasi programında ve ona bağlı olarak da maddi beklentilerinde derin etkiler doğurabileceğini bilir. Pek çok liberal kuramcının da dikkat çektiği, yargısal aktivizmin hazineye ek yük getirmeyen konularda mümkün sayılıp aksi konularda ise yargısal olarak kendini sınırlama (*self-restraint*) pratiğini salık vermesi, yargıçlar arasında da zımnen karşılık bulmaktadır. Bu durum, çevrenin korunması konusunda önemli işlev görebilecek yargı organlarını ürkekletirebilir.

3. Çevreci Yargıya Erişime Dair Bazı Öğretiler

Yargıya erişim konusundaki sorunlar Türkiye'nin de dâhil olduğu pek çok ihlalde, (özellikle idari yargıda) taraf ehliyeti kavramının geniş yorumlanması yoluyla açılmaktadır. Örneğin Türkiye'de iptal davaları hakkı ihlal edilenlerce değil menfaati ihlal edildiğini ileri süren kişilerce açılabilmektedir. Bu yöndeki daraltma girişimleri de anayasal olarak

engellenebilmiştir. Gelgelelim bu yorumun son yıllarda (özellikle 2010'dan sonra) gerilemesi, özellikle çevrenin korunması aleyhine sorunlara yol açmaktadır. Oysa bunun genişlemesi gerekir. Bu bağlamda Asya ve Amerika'daki örnekler ilham vericidir.

Bu pratikler, Arjantin ve Kolombiya gibi ülkelerde “*tutela*”; Şili, Peru, Ekvador gibi ülkelerde “*amparo*”; Meksika ve diğer pek çok ülkede “*acción popular*” (halk davası) gibi mekanizmalar içinde geliştirilmiştir. Bu mekanizmalar Hindistan, Bangladeş gibi Asya ülkelerinde ise “*Public Interest Litigation*” (kamu menfaati davası) çıkarımı ışığında geliştirilmiştir. Bunların yanı sıra dünyanın pek çok yerinde “*ombudsperson*” diye bilinen kamu başdenetçilerine de halk ve çevre adına bu türden dava açma yetkilerinin tanındığı bilinmektedir. Bu konuda fikir sahibi olunması için söz konusu kararlardan örnekleri aktarmak anlamlı görünmektedir. Örneğin Arjantin'de “*tutela*” konusundaki çıkarımın temeli şöyle bir içtihatır:

“Çevresel *tutela* Arjantin yurttaşlarına akarsular, bitki ve hayvan örtüsü, yakın topraklar ve atmosfer hakkında sorumlu olma görevini de yüklemektedir. Bu görev, yurttaşların ve gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrenin başlıca yararlanıcısı oldukları ve bireylerin çevreye verdikleri her zararı aslında kendilerine de verdikleri gerçeğiyle beraber değerlendirilmelidir. Çevrenin geliştirilmesi ya da bozulması tüm insanlığın yararına ya da zararındır. Çevrenin iyiliği bireysel çıkarların üstündedir ve onu aşar, çevrenin iyiliği tüm toplumun iyiliğidir ve işte tam da buna dayanarak mahkemenin yargıçları, anayasal hükümlerden yola çıkarak çevreyi koruma görevini

üstlenmektedir.”

Bu yaklaşım, gelecek kuşaklara kadar esnetilebilmektedir. Şili Yüksek Mahkemesinin şu çıkarımı buna örnektir: “Kirlenmemiş bir çevrede yaşama hakkı, anayasal bir insan hakkıdır ve iki boyutu bulunmaktadır: kamusal öznel hak ve kamusal kolektif hak. Birinci boyut, Anayasa'nın 19. maddesinde öngörüldüğü gibi, geleneksel ya da anayasal dava yollarını kullanarak haklarını arayan tüm bireylerin haklarının korunmasını gerektirir. İkinci boyut ise kirlenmemiş bir çevrede yaşama hakkının öznesinin toplum olduğunu ve bu hakkın korunmasının hem bölgesel hem de ulusal boyutta tüm toplumun ve hatta tüm ülkenin çıkarına olduğunu anlatır.

Çevrenin ve doğal kaynakların zarar görmesi, günümüzde yaşayanların ve gelecek kuşakların da yaşama ve kalkınma olanaklarının zarar görmesi anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında bu hakların korunması tüm toplumun korunması; korunamaması ise bireysel zararlara da neden olsa da geniş kapsamda ve daha önemli olarak tüm toplumun zararlıdır.”

Bu bağlamda tüm yurttaşların, bu türden davaları açması hem ödev hem de göreve dönüşebilmektedir. Kosta Rika Yüksek Mahkemesi'nin şu belirlemesi bunu doğrular.

“Ekosistemin doğal dengesinin korunması için açılan işbu davada, davacının doğrudan ve açık bir zararı kanıtlanamıyor olsa da ... bir bölgede yaşayan tüm yurttaşlar çevresel zararlardan, doğrudan zarar görmüş kabul edilebilecek biçimde etkilenmiş

sayılmalıdır.”

Latin Amerika'daki bu pratiklerin Asya'daki karşılığı ise “Public Interest Litigation” (kamu menfaati davası) pratiğidir. Bu mekanizmanın amacı; yetkisizlik, yoksulluk ya da bilgisizlik gibi nedenlerle kendi başına dava açamayan bir grup insanın ya da topluluğun temel haklarını korumaktır.⁸⁷

Öğretide ve içtihadta bu öğretinin gelişiminin neden ve amaçları şöyle sıralanır:

- PİL sosyoekonomik davalarda önemlidir fakat en çok çevre davalarında kullanılır.
- Dünyanın en yoksul halkları için bir sığınak ve suya erişim, ekilebilir topraklar gibi yaşamın devam edebilmesi ve insan onuruna uygun belirli bir yaşam kalitesinin sürdürülebilmesi için gerekli olan diğer şeyleri içerir.
- Çevresel bozulmalarda davalar genellikle yoksul kesimler adına açılır çünkü parasal olanakları olan kişiler çoğu zaman çevresel bozulmalardan bağımsız kalma olanağı satın alabilir.⁸⁸

Bu öğretiyi Nepal, Bangladeş ve Filipinler gibi Hindistan Yüksek Mahkemesinin kültürel etki alanında bulunan yerlerde yankı bulmuştur. Bazı mahkemeler, Türkiye'den de tanıdık olduğumuz “menfaat” kavramının geniş yorumlanması mantığını yansıtmakla yetinmekte ve fakat bunun tüm yurttaşlar adına olduğu kaydına da yer vermektedir. Nepal Yüksek Mahkemesi

⁸⁷ Bu konularda bkz. Po Jen Yap, Haining Lau (ed.), Public Interest Litigation in Asia, (Routledge, 2010).

⁸⁸ Örn. atık sahası olarak kullanılmayan arazilerde yaşayabilirler, uygun tedavi olanaklarına sahip olduklarından sanayi kaynaklı hava kirliliğinden daha az etkilenirler, yemek ve suya başka yerlerden de ulaşabilirler ve gıda ve kişisel temizlikleri için yakın akarsulara bağımlı değildirler.

bunun örneğidir:

“Başvurucu kuruluş, Leaders Şti.’nin hedeflerinden biri çevrenin korunması olduğundan, söz konusu derneğin çevresel bozulmalarda dava açmaya kişi yönünden yetkili olduğu kabul edilmelidir. (...) Bu davalar, yalnızca bireysel davalara olanak veren geleneksel kurallara göre daha esnektir (...) tüm toplumun çıkarlarının korunması için açılırlar ve tam da bu nedenle var olmaları tüm toplumun yararınadır.”⁸⁹ Diğer bazı mahkemeler ise sadece toplumla sınırlı kalmamakta henüz doğmamış gelecek kuşaklara da gönderme yapabilmektedir.

Bu, Filipinler Yüksek Mahkemesinin ünlü Minors Oposa davasında kuşaklararası adalet belirlemesiyle derinleştirilmiştir: “Henüz 1987 Anayasası yürürlüğe girmeden önce dahi günümüzde yaşayan ve gelecekte yaşayacak Filipinlilerin toplumsal, ekonomik ve diğer ihtiyaçlarını sağlama görevi yükleyen bazı yasalarımız, günümüz Filipin halkının ve gelecek kuşaklarımızın çevresel haklarına özel önem verdiklerini açıkça göstermekteydiler (...) Yasalarımız her kuşağa, gelecek kuşakların haklarının teminatı ve koruyucusu olma görevi yüklemiştir.”

Bu karar, bu ülkede “Geçici Çevresel Koruma Emri” ile de örtüşmektedir. Bu kurallar; GDO, maden vb. türden konuları da içerecek biçimde çevresel davalarda;

- Herhangi bir Filipinler yurttaşının diğer yurttaşlar, reşit olmayanlar ve gelecek kuşaklar adına dava

açabilmesini

- Mahkemelere Geçici Çevresel Koruma Emri verebilme yetkisi tanınmasını,
- Çevresel davaların öncelikli olarak görülmesi ve bir yıl içerisinde karara bağlanması zorunluluğunu,
- Çevresel hakların (stratejik amaçlı) dava edilebilmesini engelleyen kuralların yasaklanmasını,
- Kamusal veya özel kişiler tarafından “iki ya da daha fazla şehirde veya bölgede yaşayanların yaşama, sağlık ya da mülkiyet haklarından birini etkileyecek boyutta çevresel zararlar” meydana gelmesi durumunda “dengeli ve sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ihlal edilen ya da ihlal edilme tehlikesi altında olan” kişiler adına başvuru yapılabilmesini,
- Bu türden davalarda harç alınmamasını,
- Başvurudan sonraki üç gün içerisinde Yüksek Mahkeme ya da Temyiz Mahkemesi başvuruya konu yerde keşif yapılması ya da ilgili kuruluşların belgelerinin veya mal varlıklarının incelenmesi gibi ön işlem niteliğinde kararların gerekip gerekmediğine karar vermesini öngörmektedir.

Anılan içtihadi türetimdeki meselenin “mali yönüne” de bakan sosyal yön başka mahkemelerce de paylaşılmıştır. Örneğin Bangladeş Yüksek Mahkemesinin ekolojik davaların sosyal yönüne de değen şu belirlemesi dikkat çekicidir:

“Eğer adalet her yurttaş için aynı şekilde ve

⁸⁹ Bu ve devamındaki örnekler için bkz. May ve Daly, s. 120 vd.

aynı kolaylıkta ulaşılabilir olmazsa o ülkede hukukun üstünlüğünden bahsedilemez. Eğer adalete erişim sadece varlıklılara, avantajlı ve güçlü kesimlere tanınmış bir hak ise sosyal haklardan yoksun kimselerden hukuka saygı duymaları beklenemez, dolayısıyla böyle bir toplumda yoksul kişilerin yasaları karşlarına alması doğal kabul edilmelidir. Adalete eşit erişim olanakları hukukun üstünlüğünün korunmasının vazgeçilmez unsurudur (...) Hukukun korunması, varlıklı ya da yoksul, herkesin elinde olmalıdır.”

Bu kararlarda romantik göndermelere yer verildiğini kaydetmek gerekir. Bu durum -genel olarak ekoloji literatüründe de karşılaştığımız- doğa ve insan arasındaki manevi bağla da ilgilidir. Bu bağ bazen dinsel bir temelle de buluşmaktadır. Örneğin Uganda Yüksek Mahkemesinin, taraf ehliyetini Afrika kültürüne içkin olan kardeşlik hukukuna dayandıran ve bunu kutsal kitaplara da atıfla temellendiren şu kararı dikkat çekicidir:

“Anayasa her bireye ve kuruluşa, zarar görenler şikâyetçi olmasalar hatta zarar gördüklerinden haberdar olmasalar dahi bir ihlalden zarar gören bireylerin haklarının korunması için dava açma hakkı tanımaktadır. İncil diliyle konuşacak olursak bu madde bize ‘kardeşimizi kollama’ görevi yüklemektedir. Bu açıdan bakıldığında madde bize; bilgisizlik, yoksulluk ya da ilgisizlik nedeniyle sesini çıkaramayanların sesi olma gücü vermektedir. Bu bağlamda, herhangi bir bireyin hakkının ihlal edilmesinin tüm insanların haklarına saldırı olduğunu vurgulayan Anayasamızın, dünyanın en iyi anayasalarından biri olmasından duyduğum gururu gizleyemiyorum.”

6. TÜRKiYE'DE ÇEVRE DEVLETİNİN POTANSİYELLERİ

A. BAŞLANGIÇ KISMINDAKİ ÇEVRECİ
ÖĞELER

B. SAĞLIKLI VE DENGELİ BİR ÇEVREDE
YAŞAMA HAKKI

C. KIYILARIN KORUNMASI

D. ORMANLARIN KORUNMASI

6. TÜRKİYE'DE ÇEVRE DEVLETİNİN POTANSİYELLERİ

Buraya kadar yazılanlar, anayasa hukukunun “*genel esaslar*”ına dair konuların çevreci bir bakış açısıyla yeniden okunması ile ilgiliydi. Fakat bu çevreci projeksiyonun bir de 1982 Anayasası’na çevrilmesi gerekiyor. Bu başlıkta bunu deneyeceğim.

A. Başlangıç Kısımındaki Çevreci Öğeler

Anayasa’nın Başlangıç kısmı, fazlasıyla hamaset yüklüdür. 1970’li yıllardan itibaren gelişmekte olan ve 12 Eylül darbesinin arka planında yer alan Türk-İslam sentezci ideolojinin izlerini taşıyan ve önceki başlıklarda ifade edilen “*çevreci yurttaşlık*” yönünden sorun yaratabilecek bu sözcükler, otoriter yorumlara fazlasıyla uygundur. Ne var ki en otoriter metinler dahi içinde çoklu anlamlar barındırır. Bu anlamlardan en az birinin çevreci olduğunu düşünüyorum.

Anayasa’nın ilk cümlesinde “*Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığını (...) belirleyen bu Anayasa (...)*” ifadesi yer alır. Bu ifade, diğer pek çok devletin iddia ettiği üzere ve büyük olasılıkla hatta Osmanlı İmparatorluğu’nun “*devlet-i ebed müddet*” biçimindeki “*millî şiarı*”ndan esinle, devletin sürekliliği ilkesinin uzantısıdır.

Fakat bu belirlemenin çevreci bir anlamı da olabilir. Önceki başlıklarda ortaya konduğu gibi, Anayasa’nın otuz farklı yerinde “*ülke*” olarak geçen ve burada “*Türk Vatanı*” diye nitelendirilen; Nâzım Hikmet’in “*dört nala gelip uzak Asya’dan, Akdeniz’e bir kısrak başı gibi uzanan*” diyerek belki de en estetik biçimde dile getirdiği öge ekolojik de bir değeri ifade eder. Başlangıç,

bu ekolojik ögenin “*ebedi varlığı*”ndan bahsediyorsa bu, o ögenin korunmasını öncelikli bir yükümlülük hâline getirir. Dahası, ebedi olduğu iddia edilen bir diğer öge olan “*millet*” kavramının sadece şu anda yaşayanları değil, geçmişi ve geleceği kapsayan bir anlam taşıdığı düşünüldüğünde bu belirlemeden “*gelecek kuşakların hakları*” da türeyecektir.

Dolayısıyla Federal Almanya Anayasası (md. 20a)⁹⁰ ile diğer pek çok ülkenin anayasasında açıkça yer alan “*gelecek kuşakların hakları*” kavramının 1982 Anayasası’nda da yer aldığını iddia ediyorum. Şöyle ki gezegenin “*küresel ısınma*” tehdidi altında olduğu koşullarda bütün insanlığın risk altına girmesi, milletin “*ebedi*” olduğu belirlemesinin altını oyacaktır. Başka bir deyişle Anayasa, bu türden bir belirleme yaparak aslında gelecek kuşakların yaşayacağı bir vatan (yani Türkiye Cumhuriyeti’nin doğası) iddiasında bulunarak devlete gelecek kuşakların haklarını koruma yükümlülüğü getirmektedir.

Öte yandan Başlangıç’ta (par. 7) yer alan “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” ilkesinin de hem doğayla barış hem de çevrenin korunması konusunda uluslararası dayanışmanın bir parçası olarak kavranması pekâlâ mümkündür.

B. Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı

Anayasa’nın 56’ncı maddesi, çevrenin korunması yönünden hayli önem taşır. Madde “*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir*

⁹⁰ Örn. bkz. Arjantin (md. 41), Bolivya (md. 33), Brezilya (md. 225), Ekvador (md. 1), Küba (md. 75), Norveç (md. 112).

çevrede yaşama hakkına sahiptir.” der. Sonrasında ekler: “Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.”

Burada önem taşıyan nokta, çevreyle ilgili yükümlülüklerin sadece devlete yüklenmediği, yurttaşlara da bu konuda bir ödevin getirildiğidir. Bu, Anayasa'nın, bireyci ve sadece tüketici bir hak mantığından ayrıldığı, hak sahiplerinin içinde bulunduğu topluma ve doğaya karşı da sorumlu olduğunu söyleyerek toplumcu bir vurguyu öne çıkardığı nadir noktalardan biridir.

Bu hükümde hak öznesi “herkes” biçiminde ifade edildiği ve “herkes” kavramı sadece kişilik statüsü tanınanları imlediği için çevrenin kendisinin doğrudan doğruya hak sahibi olduğunu söylemek kolay değildir. Ne var ki maddedeki, diğer haklara nazaran ayrıksı nitelikteki “ödev” kavramı meselenin sadece bireysel (yani subjektif) haklarla ilgili olmadığını gösterir.⁹¹ Başka bir deyişle, çevreyi korumak için açılacak davalar salt hakkı ihlal edilenlerle (örn. idari yargıda tam yargı davası gibi subjektif davalarla) sınırlandırılmaz.

Maddede geçen “ödev” kavramı, çevrenin korunması için en azından konuyla ilgisi olan tüm kişilere bir dava açma yetkisi (örn. idari yargıda menfaati ihlal edilenlerin açtığı objektif bir dava türü olarak iptal davası) tanınmasını zorunlu kılar. Bu konuda yasama organına bırakılan marj, çevrenin korunmasına dönük daha geniş yargısal başvuru olanaklarına (örn. halk

davası, çevre ombudsmanı başvurusu, hatta çevrenin hak öznesi sayılması gibi) kadar genişler. Yani önceki sayfalarda “çevreci yargıya erişime ilişkin öğretiler” başlığında ifade edilenler, bu yaklaşım ışığında hem AYM hem diğer yargı organları hem de yasama organı tarafından kullanılabilir durumdadır. Bu bağlamdaki “aktivist” çıkarımlar fazlasıyla meşrudur.

Söz konusu hükümle ilgili bir diğer önemli nokta, çevre kavramının “doğal çevre”yi de içermesi ve bu nedenle de doğanın döngüsünde kaçınılmaz bir öge olan hayvanlar için de güvence getirmesidir. Anayasa, her ne kadar hayvanları hak öznesi olarak açıkça tanımamış veya hayvanların korunmasıyla ilgili bir hüküm getirmemiş olsa da doğal çevrenin korunması yükümlülüğü hayvanların da korunmasını zorunlu kılar.

Bu koruma, başta Anadolu Parsı, Vaşak, Anadolu Dikenli Faresi, Toros Kurbağası gibi Türkiye ülkesine özgü hayvanlar olmak üzere diğer tüm hayvanlar için bir güvencedir. Bu bakımdan, İstanbul kentinin kültürel bir parçası olan sahipsiz sokak hayvanları da devletin çevreyi koruma yükümlülüğü uyarınca anayasal güvence altındadır. Bu nedenle örneğin sahipsiz hayvanların korunmasına dönük kanun boşluğu, (nispi) ihmal yoluyla Anayasa'ya aykırılık getirir.

C. Kıyıların Korunması

Kıyılar, Anayasa'da bağımsız olarak düzenlenmiş bir konudur. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin kıyı

⁹¹ Buradaki “ödev” kavramı, adil yargılanma hakkına ilişkin güvenceleri “medeni hak ve ödevler” ile sınırlandıran Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru mekanizması yönünden de önem taşır. Kanaatimce tam yargı davalarındaki süreçler, “medeni ve siyasi haklar” yönünden olmasa da “medeni ve siyasi ödevler” yönünden adil yargılanma hakkı güvencelerine tabidir.

boyu, toplam 8 bin 33 kilometrekaredir. Bu bakımdan Türkiye, en uzun kıyıya sahip devletler sıralamasında 14'üncü sıradadır. Bu durum karşısında “kıyıların” özel bir anayasal statüye kavuşturulmuş olması şaşırtıcı değildir. Bu anayasal statünün, özel mülkiyet aleyhine ve fakat toplum lehine kamucu bir yönü vardır. Anayasa, “Kıyılar, devletin hüküm ve tasarrufu altındadır” der. Dünya anayasalarında nadir rastlanan türden bu açıklık, üzerine titreyerek sahiplenilmelidir.⁹² Bu cümlenin anlamını, Kıyı Kanunu şu net ifadelerle somutlaştırmaya çalışır:

“Kıyı, herkesin eşitlik ve serbestlikle yararlanmasına açık olup, buralarda hiçbir yapı yapılamaz; duvar, çit, parmaklık, tel örgü, hendek, kazık ve benzeri engeller oluşturulamaz. Kıyılarda, kıyıcıyı değiştirecek boyutta kazı yapılamaz; kum, çakıl vesaire alınamaz veya çekilemez. Kıyılara moloz, toprak, curuf, çöp gibi kirletici etkisi olan atık ve artıklar dökülemez.”

Türkiye halkı ile Türkiye doğasının menfaatlerini kıyılarda kesiştiren bu hükümler, doğru ellerde oldukça değerlidir. Anayasa Mahkemesi bu değeri bir ölçüde vermiştir. Mahkeme, bu hükümdeki yasakların içini sulandıracak kavramlara karşı yasakları belli bir çitanın altına indirme girişimlerine karşı durmuştur.⁹³ Mahkemenin kararlarına baktığımızda, yasak, kıyılar için güçlü biçimde uygulanır.⁹⁴

Fakat söz konusu yasak, eşyanın tabiatından kaynaklanan bazı yapıların inşa edilmesine engel olmaz. Örneğin

iskele, liman yapıları; dalgakıran, rıhtım, dayanma duvarı, kayıkhanesi, çekek yeri, köprü, menfez, fener, dalyan gibi kıyının, kamu yararına kullanımını kolaylaştırmak veya kıyıcıyı korumak amacına yönelik yapılar ve tesisler veya başka yerde inşası mümkün olmayan tersane, gemi sökme yeri ve su ürünlerine dayalı sanayi adımları, çevreci olmak kaydıyla, kabul edilebilir. (Keza sahiller söz konusu olduğunda, yasak, kıyılara nazaran daha da nispileşir.

Fakat bu alanlarda dahi Mahkeme, “kamuya açık olma” kaydını kabul etmiştir.) Mahkemeye göre bir yapının kıyıda yapılmasının “faaliyetin doğası gereği zorunlu olduğu” ortaya konmalıdır. Aksi hâlde böylesi yapılar “kamu hizmeti” amacıyla bile olsa haklı çıkarılamaz. Örneğin bir kanun, bu zorunlu bağı kurmadan kıyılara eğitim, spor veya turizm amaçlı tesisler yapılmasına izin verdiği için iptal edilmiştir.

Mahkeme, bu yaklaşımı “çılgın projeler” günlerinde de koruyabildi. Örneğin anayasal sınırlamaların, Çandarlı Limanı, Rize İyidere Lojistik Merkez Limanı, Rize dolgu alanı ve Bitlis Ahlat'ta Van Gölü kıyısında belirlenen alanlar bakımından herhangi bir kamu yararı gerekçesi ortaya konulmaksızın uygulanmayacağını söyleyen bir kanun hükmü AYM tarafından -gerektiği gibi- iptal edilebildi.

Mahkeme, tüm “vesayet organı”

⁹² Dünya'daki örnekler için bkz. Talga Şirin, “Plajlarda ‘sürtme’ özgürlüğümüze ve kıyılarımıza sahip çıkalım,” T24, 27/07/2020.

⁹³ Örn. bkz. AYM, E.1985/1, K.1986/4, 25/02/1986.

⁹⁴ Konuyla ilgili içtihatlar için bkz. AYM, E.1985/1, K.1986/4, 25/02/1986; AYM, E. 1988/35, K. 1989/13, 14/3/1989; AYM, E. 1988/61, K. 1989/28, T. 28/06/1989; AYM, E.1990/23, K.1991/29, 18/09/1991; AYM, E.2005/98, K.2006/3, 05/01/2006; AYM, E.2010/92, K.2012/86, 31/05/2012; AYM, E. 2018/70, K. 2019/54, 26/06/2019.

suçlamalarına rağmen Türkiye'nin kıyılarını yok edilmeye karşı koruyabildi.

Fakat Mahkemenin bu tutumuna rağmen, başta bir yandan plaj mafyaları ve yamyam müteahhitler diğer yandan kıyıları metalaştırmak konusunda bir program takip eden hükûmet çevreleri anayasal güvenceleri tahrip etmektedir. Bu noktada sorunlar, özellikle

- (i) söz konusu kararların icra edilmemesi,
- (ii) yargısal denetimden kaçırmak için yapılaşmanın uluslararası sözleşmeler yoluyla gerçekleştirilmesi ve
- (iii) bireysel başvuruya konu edilememesi noktalarında yoğunlaşıyor.

Türkiye, yeniden asgari demokrasi düzenine geçerken, bu sorun başlıklarını masaya yatırmalıdır. Anayasa, kıyıları konusundaki güvencesini tabii servetler ve kaynaklar konusunda da sürdürmüştür. Fakat bu konudaki hükümler daha gevşek ve liberaldir.

“Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır.” diyen Anayasa “Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir.” diyerek de bu konuda kamusal bir alan oluşturmuştur. Fakat bu hükmün devamında istisnalar ve bunların tabii olduğu kurallar, yasamaya takdir bırakacak biçimde sayılmıştır:

“Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzelkişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin, Devletin gerçek ve tüzelkişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzelkişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır.

Bu durumda gerçek ve tüzelkişilerin uyması gereken şartlar ve Devletçe yapılacak gözetim, denetim usul ve esasları ve müeyyideler kanunda gösterilir.”

Bu hükmün ikinci fıkrası doğal kaynaklar konusundaki devlet tekeli kırıktır. Fakat bu istisnanın getirdiği devir olanağı da “tam devir” anlamına gelmez. Nitekim Anayasa Mahkemesi de “madencilik” etkinliğinin özel sektöre açılmasıyla ilgili bir davada bu keyfiliği, “Devletin bu hakimiyetinden vazgeçmesi ve bu hakkı tümüyle özel sektöre devretmesi” söz konusu olmadığı için Anayasa'ya uygun saydı. Bu, Anayasa'nın lafzı karşısında anlaşılır olsa da yabancı sermayeye dönük hiçbir kaydın bulunmaması, alandaki kartelleşme ve çevresel tahribata karşı yeterli güvencelerin açıkça ifade edilmemesi eleştirilebilir. Anayasa'nın, mevzuatın veya yargısal yorumun çevreci bir boyut kazanması bunu gerektirir.

D. Ormanların Korunması

1982 Anayasası, ormanlar konusunda oldukça ileridir. Bunda, diğer pek çok şeyin yanı sıra orduda, erken Cumhuriyet döneminden bu yana süregelen bir kültürel kodun etkisinin olduğunu söylemek zorundayız. Anayasa hazırlanırken bu ormanları koruma hassasiyeti çokça vurgulanmıştır. Bu gerçeği yansıtan iradenin hakkını teslim etmek gerekir. Türkiye'nin yürürlükteki anayasası, dünya anayasaları içinde, ormanlar konusunda en çok hüküm içerenlerden biridir.

Bu bağlamda (md. 169-170) kamusalılık,

genişletme ve koruma ilkesi biçiminde üç farklı ilkenin olduğunu görürüz.

1. Kamusal İlkesi

Anayasa'nın ormanlarla ilgili olarak kamusal mülkiyet ilkesi getirdiğini görüyoruz. Anayasa'nın 169'uncu maddesine göre "devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz." Söz konusu devlet ormanlarıyla ilgili üç ek kural getirilmiştir:

- (i) Devletçe yönetilir ve işletilir,
- (ii) zaman aşımı ile mülk edinilemez ve
- (iii) kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.

Bu hüküm, özel mülkiyet aleyhine ama kamusal mülkiyet lehine bir anlam taşır. Yani devlet söz konusu ormanlık alanı koru ve baltalık biçiminde işletebilirse de taşeronlaştırma ilişkisi kuramaz.

2. Genişletme İlkesi

Anayasa, devlete ormanlık alanları genişletme konusunda açık bir yükümlülük getirmiştir:

"Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır."

2020 yılı itibarıyla Türkiye'deki bütün alanın yaklaşık %29,4'ü ormanlıktır. Anayasa'nın konduğu süreçte %27 civarında olan oranda artış yaşanmışsa da hâlâ yeterli sayılmaz.⁹⁵

Dünyada genellikle Bhutan Anayasa'nın(md. 5/3) "*Hükûmet, ülkenin doğal kaynaklarını korumak ve ekosistemin bozulmasını önlemek için, Bhutan'ın toplam arazisinin en az yüzde altmışının her zaman orman örtüsü altında tutulmasını sağlar.*" hükmü pek tanınır. Bu hüküm ülkenin ve çevreci anayasalcılığın alametifarika

hükümlerinden biri sayılır. Fakat işin ilginç yanı şudur ki bu hükmü Türkiye'de coşkuyla ve imrenerek paylaşan çevrecilerin azımsanmayacak kısmı, daha az güvenceli/net ve fakat benzer bir hükmün 1982 Anayasası'nda (md. 169/son) var olduğundan bihaberdir.

3. Koruma İlkesi

Anayasa, devleti ormanları korumakla yükümlü kılar. Bu korumayla ilgili hükümler dört yasakla spesifikleştirilmiştir.

a. Geriletme Yasağı

Anayasa'ya göre devlet, ormanları kendisinden, doğal kayıplardan ve üçüncü kişi müdahalelerinden korumakla yükümlüdür. Bunun tersten anlamı, ormanlık arazi miktarının geriletmesinin yasak olduğudur. Söz konusu yasak, genişletme ilkesi ile koşuttur. Fakat bu bağlamda dört açıdan istisna söz konusu olabilmektedir.

- Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler.
- 31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanları.
- Hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler.
- Şehir, kasaba ve köy yapılarının

⁹⁵ Tarım ve Orman Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü, Türkiye Orman Varlığı, (OGM Ofset, 2021)

toplu olarak bulunduğu yerler.

b. Af Yasağı

Anayasa'ya (md. 87/1) göre "Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek" konusunda yetkilidir. Fakat bu yetkinin açık istisnası ormanlarla ilgilidir. Af yasağı olarak ifade edebileceğimiz bu istisna iki boyutludur:

- (i) münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz,
- (ii) ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz.

c. Zarar Yasağı

Anayasa, ormanlara dönük bazı zarar verme biçimlerini özel olarak yasaklamıştır. Bunlardan biri zararlı faaliyet ve eylemlere dönüktür. "Ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez." biçiminde ifade edilen bu yasak mutlaktır.

Söz konusu zarar yasağının bir de ifade özgürlüğü ile ilgili bir yönü vardır. "Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamaz." diye söylenen bu sınırlama, ifade özgürlüğü ile ilgili 26'ncı maddedeki sınırlandırma nedenlerinin ötesinde mutlak bir yasak getirmektedir. Söz konusu yasağın, yasama sorumsuzluğu konusunda dahi bir istisna anlamına geldiği ileri sürülebilir.

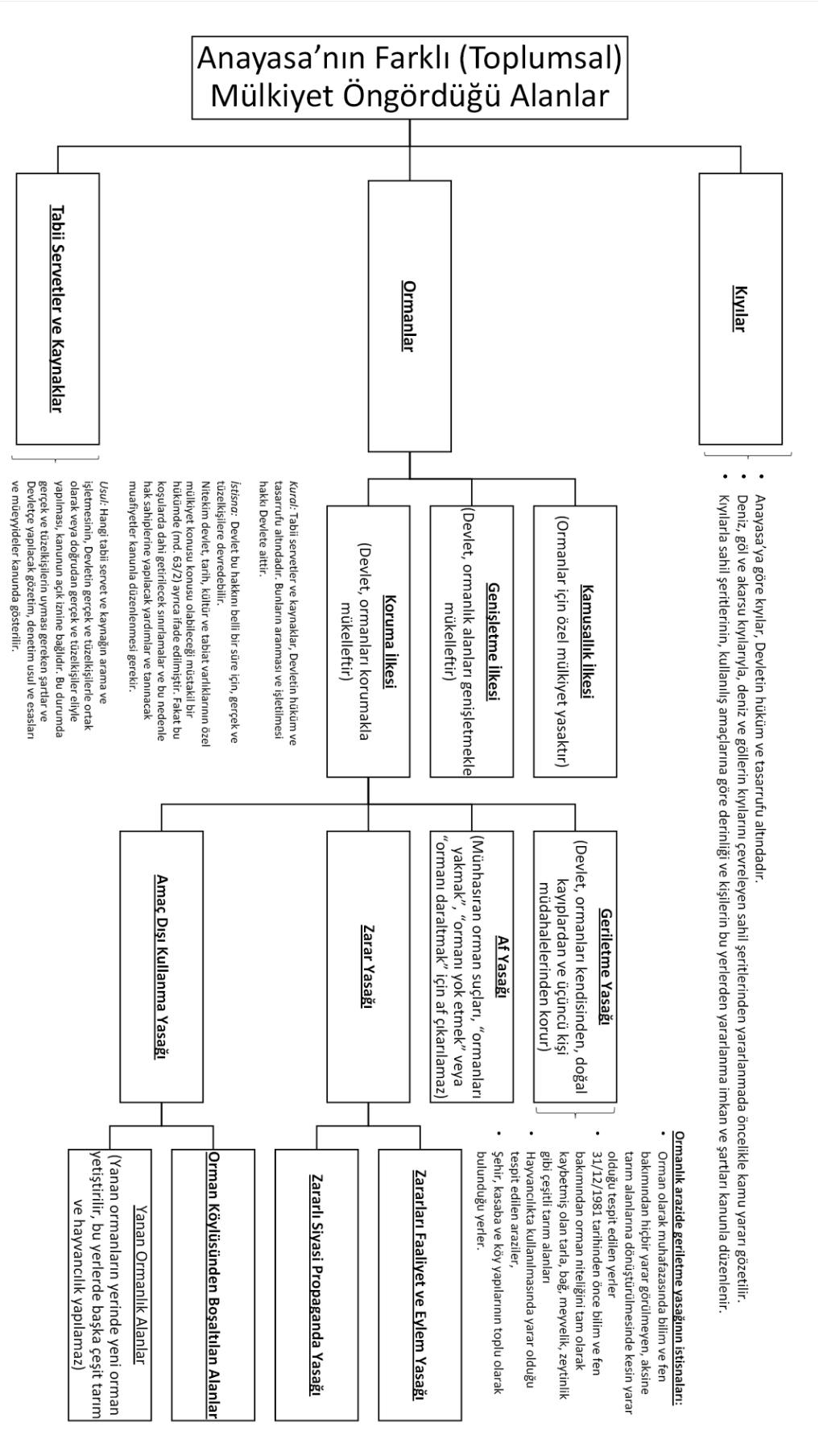
d. Amaç Dışı Kullanma Yasağı

Anayasa, bazı orman arazileri için "amaç dışı kullanma yasakları" getirmiştir. Bunlardan ilki orman

köylüsünden boşaltılan alanlardır. Anayasa'nın 170/3 hükmü uyarınca "Orman içinden nakledilen köyler halkına ait araziler, Devlet ormanı olarak derhal ağaçlandırılır."

Bu konuda bir diğer yasak da yanan ormanlık alanlarla ilgilidir. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz.⁹⁶ Kuşkusuz, uygulamada (müteahhit lobilerinin etkisiyle) bunun tam aksine bir pratik yaşandığına tanıklık etsek de bu hüküm yaşamsal önemdedir. Söz konusu yasağın, karşılaştırmalı anayasa hukukuna nazaran 1982 Anayasası'nı oldukça ileri bir yere taşıdığını kaydetmek gerekiyor.

⁹⁶ Yanan ormanların bir süre kendi hâline bırakılması yeniden ağaçlanma için önem taşır.

Buraya kadar aktardıklarımın hareketle bu bölümde cüretkâr davranıp şu tezi ileri sürerek çalışmayı tamamlamak istiyorum:

“Anayasa’da, Cumhuriyet’in nitelikleri arasında açıkça sayılmasa da, devletin niteliklerinden biri de ‘çevre devleti’dir.”

Çevre konusunda Türkiye’dekine nazaran çok az sayıda anayasal hüküm içeren Almanya’da bu belirleme yapılabiliyorsa bu, Türkiye’de evleviyetle geçerlidir. Sağlıklı bir çevrede yaşama için ayrı bir maddenin (md. 56) yanı sıra tabii servetler (md. 168), ormanlar (md. 169, 170) ve kıyılar (md. 43) konusunda özel hükümler içeren bir anayasanın çevre konusunda bazı spesifik nitelikler taşımadığı söylenemez.

Söze *“Türk Vatanı ve Milletinin ebedi varlığı”* ile başlayan bir anayasanın bu çitayı yükselten iddiası, *“Millet”* kavramının *“gelecek kuşakları”* içeren yönü ve vatanın *“ebediliği”*nin yaşanabilir bir doğanın varlığına bağlı olması gerçeği karşısında devleti zorunlu olarak çevreci kılar. Bu nedenle her ne kadar Cumhuriyet’in nitelikleri (md. 2) arasında *“çevre devleti”* veya *“çevreci devlet”* ifadesi geçmese de anılan hükümler bizi bu sonuca ulaştırabilir.

Buna, Anayasa’nın pek çok yerinde geçen *“ülkenin bölünmezliği”* ifadesine doğanın (Türkiye kesitinin) bütünselliği anlamı verilmesi, keza devletin *“kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve*

sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak” (md. 5) konusundaki ödevinin kaçınılmaz olarak doğal ve yapay çevrenin korunup ilerletilmesini gerektirdiği gerçeği de eklendiğinde bu yorum pekiştirilecektir.

Bu çıkarım, çevre devleti veya daha uygun ifadeyle *“çevreci devlet”* kavramının Anayasa’nın 2’nci maddesine eklenmesine engel değildir. Hatta bu yöndeki bir ekleme, doğal ve yapay çevreyi korumayı devletin varoluşsal koşulu kılacak; böylelikle, bu bağlamda ortaya çıkan yükümlülüklerden kaytarmak mümkün olmaktan çıkacaktır. Bu nedenlerle çevrecilik, başka öncelikler karşısında talileştirilmeden temel hâle getirilmelidir.

Doğanın devlete ve devletin tüm diğer öğelerine önce geldiği gerçeği anayasaya dâhil edilmelidir.

